

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

П'ЯТНИЧУК ТАРАС ІВАНОВИЧ

УДК [94(73):327.01]“187/1914”

**ДИСЕРТАЦІЯ
ІДЕЙНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США
В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Спеціальність 07.00.02 – Всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Т.І.П'ятничук

Науковий керівник (консультант): Сич Олександр Іванович
доктор історичних наук, професор

Чернівці – 2018

П'ятничук Т. І. Ідейні засади зовнішньої політики США в останній третині XIX – на початку XX ст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2018.

Дисертаційна робота присвячена вивченню ідейного базису зовнішньої політики США останньої третини XIX – початку XX ст. Досліджуваний в дисертаційній роботі період американської історії є важливим для розуміння не лише історії США, але й тодішніх міжнародних відносин. Період останньої третини XIX – початку XX ст. став часом формування тих ідейних принципів, теорій та концепцій, які були покладені в основу реалізації зовнішньої політики Сполучених Штатів не лише впродовж усього XX ст., але й деякою мірою і в наш час. Тому наукове дослідження процесу формування та розвитку комплексу цих ідей не лише дозволить створити цілісну картину активності США на міжнародній арені впродовж зазначеного періоду, але й дасть можливість краще зрозуміти мотиви, якими керувався й значною мірою продовжує керуватися американський істеблішмент, вибудовуючи свій зовнішньополітичний курс.

В роботі здійснений аналіз розробки дисертаційної тематики у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Дана характеристика джерельної бази, яка представлена архівними матеріалами США та широким комплексом опублікованих джерел. Серед останніх були використані збірники міжнародних договорів та промов державних діячів, статистика, мемуари, епістолярні матеріали, преса, літературні твори, а також праці сучасників досліджуваного періоду. Методологічною основою дисертації слугували роботи К. Гірца, Г. Мюнклера, М. Ханта, В. Согріна.

Автором проаналізовані чинники зміни зовнішньополітичного курсу США в останній третині XIX – на початку XX ст. Одним з них був геостратегічний. Намагання відстоювати свої інтереси, в першу чергу, в Латинській Америці, і протистояти зростаючому впливу монархій Старого

Світу спонукало уряди США до більш активних дій на міжнародній арені. Економічний чинник був не менш важливим. Після Громадянської війни та Реконструкції США спромоглися за доволі короткий період досягти світової першості не лише в галузі промислового виробництва, але й за багатьма іншими показниками економіки. У свою чергу, це зумовлювало процес перенасичення внутрішнього ринку і обумовлювало потребу в пошуку нових, заморських ринків збуту. Третім чинником активізації США на міжнародній арені в означений період стала специфіка американської ментальності. Саме потяг до експансії та месіанські уявлення сприяли зростанню зацікавленості з боку еліти США до зовнішніх справ.

В дисертації розглядаються основні зовнішньополітичні доктрини США. Особливі місце серед них належало «доктрині Монро», яка отримала декілька інтерпретацій. Проголошена ще в 1823 р. 5-м президентом США Дж. Монро, ця доктрина постала як засіб захисту від європейського колоніалізму. Однак, поступово вона перетворилася на засіб для виправдання експансії та інтервенції США до країн Латинської Америки. Автор дійшов висновку, що зрештою «доктрина Монро» в інтерпретації 26-го президента США Т. Рузвельта набула забарвлення «цивілізаторської місії», що на практиці втілювалося у політику «великої палиці».

Розглянута доктрина «відкритих дверей», а також спроби її реалізації правлячими колами США. Близькою до неї стала так звана «дипломатія долара». На думку автора, відмінність між ними полягала лише в тому, що перша була представлена як довготермінова політика США щодо Китаю, а друга була спрямована переважно на країни Латинської Америки й у чистому вигляді проводилася за адміністрації президента В. Г. Тафта.

Дана загальна характеристика зовнішньополітичного курсу США цього періоду. Автор заперечує доречність застосування терміну «ізоляціонізм», пропонуючи натомість таке поняття, як «доктрина Вашингтона».

Особлива увага приділена філософії соціального дарвінізму, яка представлена міркуваннями Дж. Фіске, Дж. Берджеса, Дж. Стронга та А. Т.

Мехена. Саме їх ідеї були взяті на озброєння частиною американського істеблішменту задля виправдання експансіоністського зовнішньополітичного курсу США наприкінці XIX – на початку XX ст.

В дисертації проаналізований розвиток військово-морського флоту США як інструменти реалізації зовнішньої політики. Простежена зміна поглядів американської політичної еліти на важливість наявності могутнього ВМФ.

Автор дійшов висновків, що в розглядуваний період під впливом економічних, геостратегічних та ідейно-психологічних чинників відбувався процес формування ідейних засад зовнішньої політики США, які визначили напрями їхньої діяльності на міжнародній арені в XX ст. Самі ж Сполучені Штати, незважаючи на конституційний лад та республіканський устрій, в цей період перетворювалися на особливу імперську державу, яку можна охарактеризувати в якості «неформальної імперії».

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування при написанні монографій, підручників, посібників, розробці нормативних лекційних курсів та спецкурсів з всесвітньої історії та історії США. Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані як при підготовці, так і безпосередньо у діяльності відповідних дипломатичних фахівців, що дозволить їм краще розуміти підхід Сполучених Штатів до розробки зовнішньополітичного курсу американською елітою, шляхи й методи його впровадження щодо того чи іншого регіону.

Особистий внесок полягає в постановці та розробці теми як оригінальної дослідницької проблеми. Наукові результати, викладені в дисертації, отримані автором самостійно.

Ключові слова: експансія, імперіалізм, «неформальна імперія», соціал-дарвінізм, «доктрина Монро», доктрина «відкритих дверей», цивілізаторська місія, «доктрина Вашингтона», концепція «морської сили», концепція «обраності долею».

Piatnychuk T. I. The ideological foundations of the US foreign policy in the last third of the 19-th and early 20-th centuries. – Qualified research on the rights of Manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of Historical Sciences, specialty 07.00.02 – Universal History. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2018.

The dissertation is devoted to the study of the ideological basis of the US foreign policy of late nineteenth and early twentieth centuries. The period of American history, studied in the thesis is important for understanding not only US history but also the international relations of that time. The ideological principles, theories and concepts were formed during that time which were the basis for the implementation of the US foreign policy not only throughout the twentieth century but also nowadays to some extent. Therefore, the scientific research of the process of forming and developing a complex of these ideas will not only allow us to create a coherent picture of the US activity on the international scene during this period, but will also give us an opportunity to understand the motives of American government which they used and actually still use for building its foreign policy course.

The dissertation has analyzed the national and foreign historiography of the investigated problem. The sources base is represented by the US archival materials and a wide range of published sources. There are collections of international treaties and speeches of statesmen, statistics, memoirs, epistolary materials, the press, literary works, as well as works of contemporaries of the studying period. The methodological bases of the dissertation The works of C. Geertz, H. Münkler, M. Hunt and V. Sogrin are the methodological bases of the dissertation.

The author analyzes the factors of changing the foreign policy of the USA in the late nineteenth and early twentieth centuries. One of them was geostrategic. Attempts to defend their interests, primarily in Latin America, and to withstand the growing influence of the Old World Monarchies, were the reasons why the government of the US was supposed to be more active on the international scene.

The economic factor was not less important. After the Civil War and the Reconstruction the United States managed to achieve the leading position in the world not only in the field of industrial production but the other economy branches in short time. This provoked the process of oversaturation of the domestic market that conditioned the need to find the new overseas markets. The third factor in the US activation on the international scene in this was the specificity of American mentality. The urge to expansion and messianic idea of Americans contributed to the growing interest of the elite of the United States in external affairs.

The dissertation deals with the main foreign policy doctrines of the USA. A special place among them belonged to the "Monroe Doctrine", which received several interpretations. This doctrine was announced in 1823 by 5th President of the US J. Monroe and appeared to be a sign of protection against European colonialism. However, it gradually became the sign to justify expansion and US intervention to Latin American countries. The author concluded that at the end the "Monroe Doctrine" in the interpretation of the 26th President of the United States T. Roosevelt became a "civilizational mission", what in practice was embodied in the policy of the «big stick».

Author considered the "open door policy", as the attempts to implement it by the United States ruling circles. The so-called "dollar diplomacy" was close to it. According to the author, the difference between them was that the first was represented as a long-term US policy toward China, and the other was directed mainly to Latin American countries and was being conducted in pure form under the time of President V.G. Taft.

The author has given general description of the US foreign policy course of this period. The author denies the relevance of the term "isolationism" and offering such a concept as the Washington` doctrine.

Particular attention is paid to the philosophy of Social Darwinism, which is represented by the considerations of J. Fiske, J. Burges, J. Strong and A. T. Mahan. Their ideas themselves were taken up as a part of the American government circles

to justify the expansionist the US foreign policy in the late nineteenth and early twentieth centuries.

The dissertation analyzes the development of the US Navy as a tool for the implementation of foreign policy. The change in the views of the American political elite to the importance of the presence of a mighty Navy was traced.

The author came to conclusion that during the period under consideration, the influence of economic, geostrategic, ideological and psychological factors, started the process of formation of ideological principles of the US foreign policy, which determined the directions of their activities in the international scene in the twentieth century. The United States themselves, despite the constitutional order and the republican institutions, turned into a special imperial power during this period that is called «informal empire».

The practical significance of the results of research is in the opportunities to use them when writing monographs, textbooks, manuals, developing standard lecture courses and special courses on the world history and history of the United States. Some of the provisions of the dissertation can be used both in preparation and directly in the work of the diplomatic experts concerned, which will allow them to understand the approach of the United States to the development of a foreign policy course by the American elite, the ways and methods of its implementation for particular regions.

The personal contribution of author is the formation and developing of the topic as an original research problem. Scientific results which are represented in the dissertation, are obtained by the author himself.

Key words: expansion, imperialism, informal empire, Social Darwinism, Monroe doctrine, Open Doors Policy, civilizing mission, Washington` doctrine, sea power, manifest destiny.

Список публікацій аспіранта П'ятничук Т.І.

Статті у фахових виданнях:

1. П'ятничук Т. Доктрина «відкритих дверей» Дж. Хей та перша спроба її реалізації. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіст. ун-ту. – Вип. 27. – Рівне: РГДУ, 2016. – С. 152-157.
2. П'ятничук Т. Зовнішня політика США в ідеях американських соціал-дарвіністів: основні напрями, особливості та значення // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник молодих вчених. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. – Вип. 20. – С. 38-45.
3. Сич. О., П'ятничук Т. Американський експансіонізм і Канада: до історії питання // Молодий вчений. – 2015. – № 7 (1). – С. 34-37.
4. П'ятничук Т. «Доктрина Монро»: еволюція трактування та спроби реалізації // Вісник КНУ. Історія. – 2016. – Вип. 2 (129). – С. 51-54.
5. П'ятничук Т. До проблеми особливостей формування американського менталітету та його впливу на зовнішню політику США // Історична панорама: Науковий збірник ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. – Вип. 25. – С. 128-145.

Статті в іноземних наукових виданнях:

1. Пятничук Т. Концепция «морской силы» и преобразование военно-морского флота в инструмент внешней политики США в конце XIX – начале XX в. // Молдавский журнал международного права и международных отношений. – №4 (Том. 12). – 2017. – С. 592-608.

Публікації, які додатково відображають результати дослідження:

1. П'ятничук Т. Великі монополії як один із чинників американської експансії наприкінці XIX ст. // Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції: «Історико-філософські дослідження молодих

- учених» (27 квітня 2017 року, м. Суми). – Суми: ФОП Цьома С.П., 2017. – С. 113-115.
2. П'ятничук Т. Зовнішня політика США в ідеях американських соціал-дарвіністів: основні напрями, особливості та значення // Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 70-ї міжнародної наукової конференції (м. Харків, 28 квітня 2017 р.). – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2017. – 216 с.
3. П'ятничук Т. Від занепаду до відродження: ВМФ США в 1865-1898 рр. // Одіссос. Актуальні проблеми всесвітньої історії. Матеріали VI-ї міжнародної конференції «Одеські читання». – Одеса: Поліграфічна фірма ТОВ «Удача», 2017. – С. 84-88.
4. П'ятничук Т. Гавайї як об'єкт американського експансіонізму // Україна і світ: проблеми історії. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Маріуполь, 27 листопада 2015 р.). – Маріуполь: МДУ, 2015. – С.141-144.
5. П'ятничук Т. До питання про еволюцію зовнішньополітичної доктрини США в XIX ст. // Зовнішня політика і дипломатія: український і світовий досвід: збірник тез доповідей (23 грудня 2015, м. Київ). – К.: ДАУ при МЗС України, 2015. – С. 190-192.

Зміст

ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА	17
1.1. Стан наукової розробки теми.....	17
1.2. Характеристика джерельної бази.....	29
1.3. Теоретико-методологічні засади.....	37
РОЗДІЛ 2. ГЕОПОЛІТИЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА МЕНТАЛЬНІ ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ СТ.	43
2.1. Геополітичне становище США в межах Віденської системи міжнародних відносин у другій половині ХІХ ст.....	43
2.2. Економічне піднесення в останній третині ХІХ – початку ХХ ст. та його вплив на зміну зовнішньополітичного курсу США.....	60
2.3. Вплив американської ментальності на формування зовнішньої політики.....	86
РОЗДІЛ 3. АМЕРИКАНСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ 80-90-х РР. ХІХ СТ.	102
3.1. Доктринальні підґрунтя зовнішньої політики США після Громадянської війни.....	102
3.2. Формування та реалізація ідеології маринізму.....	111
3.3. Поява та поширення філософії соціал-дарвінізму.....	130
РОЗДІЛ 4. ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ВИМІРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США В «ДОБУ ПРОГРЕСІЗМУ».	149
4.1. Розвиток ідейних засад зовнішньої політики США після іспано- американської війни.....	149
4.2. Теоретичне обґрунтування зовнішньоекономічної експансії США.....	180
ВИСНОВКИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	205
ДОДАТКИ	249

ВСТУП

Актуальність теми. Впродовж XIX ст. і до початку Першої світової війни міжнародні відносини базувалися на принципах «віденського концерту», який з одного боку давав можливість зберегти гегемонію великих держав, а з іншого, визначав правила «поведінки» на міжнародній арені. Однак Віденська міжнародна система регулювала відносини лише між державами Старого Світу, тоді як низка регіонів та країн, серед яких були й США, залишалися поза її межами.

Однак в останній третині XIX ст. роль США в міжнародних справах почала помітно зростати. Досягнувши промислового лідерства серед найбільш розвинутих країн тодішнього світу та завершивши освоєння вільних територій Дикого Заходу, США прагнули до підвищення свого статусу на міжнародній арені. Економічні та геостратегічні міркування змушували їх правлячі кола дедалі більше зосереджувати свою увагу на зовнішньополітичних проблемах, найвагомішими з яких були питання пошуку нових ринків та лобювання власних інтересів у суперечках із великими державами. Тому заповіді Дж. Вашингтона та «доктрина Монро», що лежали в основі традиційної зовнішньої політики США, вже не задовольняли потреби зростаючих амбіцій не тільки еліт, але й суспільства в цілому. У свою чергу зміна зовнішньополітичного курсу вимагала належного ідейно-політичного обґрунтування. Такою відповіддю на ці виклики стали експансіоністські концепції, які послідовно реалізовувалися Сполученими Штатами впродовж XX ст. й дотепер.

З огляду на це, наукове дослідження процесу формування та розвитку ідейної бази того зовнішньополітичного курсу, з яким США увійшли в XX ст., має очевидну наукову актуальність, адже дозволяє створити більш цілісну картину їх діяльності на міжнародній арені впродовж зазначеного періоду та дає можливість осмислити та краще зрозуміти мотиви, якими керувався й значною мірою продовжує керуватись американський істеблішмент, вибудовуючи свій зовнішньополітичний курс. Тому, зважаючи

на колосальну роль, яку відіграють США в сучасних міжнародних відносинах, так важливо проаналізувати концептуальні засади їхньої зовнішньої політики, які закладалися в досліджуваний період.

Хоча проблеми формування ідейного базису зовнішньої політики США часто опинялись у полі зору зарубіжних американістів, однак вести мову про наявність комплексних досліджень з цієї проблеми не доводиться. На жаль, вона, за винятком окремих аспектів, наразі практично не привертала уваги українських дослідників, які переважно присвятили свої розвідки питанням історії США в ХХ ст. та в сучасну добу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі історії Нового та Новітнього часу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича і є складовою частиною кафедральної теми: «Актуальні проблеми історії країн Європи та Північної Америки у новий та новітній час» (номер державної реєстрації 0117U002210).

Мета дослідження полягала в тому, щоби на підставі комплексного вивчення різноманітних джерел проаналізувати процес формування та розвитку ідейних засад зовнішньої політики США в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст.

Дана мета обумовила необхідність розв'язання наступних **завдань**:

- з'ясувати чинники формування зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки;
- розглянути зміст головних американських зовнішньополітичних доктрин зазначеного періоду;
- простежити генезу експансіоністських теорій в США;
- проаналізувати сприйняття концепцій зовнішньої політики американськими правлячими колами та суспільними групами;
- дослідити зміну позиції політичної еліти США щодо ВМФ;

- розглянути еволюцію поглядів правлячих кіл Північноамериканських Сполучених Штатів на цілі зовнішньої політики, а також методи її проведення в останній третині XIX – на початку XX ст.;
- охарактеризувати реакцію великих держав на спроби практичного застосування тієї чи іншої зовнішньополітичної доктрини з боку США.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика США останньої третини XIX – на початку XX ст.

Предметом дослідження є формування та розвиток доктрин, теорій та концепцій американської зовнішньої політики в означений період.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від 1877 р. до 1914 р. Нижня межа зумовлена завершенням Реконструкції в США, що дозволило правлячим колам зосередити свою увагу на зовнішніх проблемах. Верхня межа обумовлена початком Першої світової війни, яка, з одного боку, зруйнувала стару систему міжнародних відносин, а з іншого – ознаменувала новий етап зовнішньої політики США. Водночас, задля досягнення поставлених цілей та завдань автор вважав за доцільне виходити за межі вказаних хронологічних рамок, зокрема для простеження витоків американських зовнішньополітичних ідей та доктрин.

Географічні межі охоплюють територію США, а також ті регіони світу, до яких держава виявляла інтерес і, у свою чергу, намагалася реалізовувати щодо них відповідну політику. Серед таких були Британська Канада, Південна та Північна Америка, острови та архіпелаги Тихоокеанського регіону, країни Далекого Сходу, Західної Європи, а також Османська та Російська імперії.

Методи дослідження. При написанні роботи автор намагався дотримуватися загальнонаукових принципів об'єктивності, системності (предмет дослідження розглядався автором у взаємозв'язку всіх його елементів) та історизму (розвиток ідей та концепцій американської зовнішньої політики розглядався у контексті досліджуваної нами історичної епохи).

Теоретико-методологічним підґрунтям дисертаційної роботи слугували як загальнонаукові методи дослідження, серед яких аналіз, синтез, індукція та дедукція, так і спеціально-історичні, зокрема історико–системний, порівняльно-історичний, історико-генетичний та просопографічний.

Для досягнення поставленої мети та завдань автором дисертації були використані загальнонаукові методи, серед яких, насамперед, варто назвати аналіз та синтез. Вказані методи дозволили проаналізувати чинники формування зовнішньої політики США, а також розглянути основні американські зовнішньополітичні концепції. Методи індукції та дедукції дозволили зробити узагальнюючі висновки дисертаційної роботи.

В роботі також були використані й спеціально-історичні методи. Перш за все, слід згадати історико-генетичний. Він дав змогу розглянути процес розвитку ідейних засад зовнішньої політики США з урахуванням особливостей епохи, внутрішніх умов та ситуації на міжнародній арені, під впливом яких вони формувалися. Використання порівняльно-історичного (компаративного) методу дало нам можливість проаналізувати підходи до формування правлячими колами США зовнішньополітичного курсу в різних регіонах. Просопографічний метод дозволив проаналізувати особистісний фактор, тобто мотивацію, якою керувалися політики при виробленні політичної програми у сфері зовнішньої політики, шляхом розгляду їхніх біографій. Історико-системний метод дозволив розглянути процес активізації США на міжнародній арені не відособлено, а в контексті боротьби великих держав за колонії та ринки збуту. За допомогою статистичного методу вдалося вирахувати обсяги торговельних операцій США, що дало змогу визначити місце економічного чинника у формуванні зовнішньої політики.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у постановці та розробці теми як оригінальної дослідницької проблеми.

Вперше

- у вітчизняній історіографії здійснено комплексне дослідження процесу

формування та розвитку ідейних засад зовнішньої політики США в останній третині XIX – на початку XX ст.;

- опрацьовані і введені до наукового обігу архівні документи, які дотепер залишалися поза увагою вітчизняних дослідників;
- висвітлено сприйняття громадськістю США зовнішньополітичних ідей та концепцій;
- розглянуто формування зовнішньополітичного курсу через рецепцію цивілізаторської місії США;

Уточнено

- геополітичне становище США у межах Віденської системи міжнародних відносин;
- динаміку спаду та зростання північноамериканських ВМС як чинника зовнішньої експансії;
- вплив соціал-дарвіністських ідей на формування зовнішньополітичного курсу;
- вплив іспано-американської війни 1898 р. на поширення серед правлячої американської еліти та суспільства експансіоністських та расистських ідей;

Отримали подальший розвиток

- погляд на доктрину «відкритих дверей», як послідовну та тривалу перспективу далекосхідної стратегії Північноамериканських Штатів;
- положення про трансформацію США після іспано-американської війни у «неформальну імперію».

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх застосування при написанні монографій, підручників, посібників, розробці нормативних лекційних курсів та спецкурсів із всесвітньої історії та історії США. Окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані як при підготовці, так і безпосередньо у діяльності відповідних дипломатичних фахівців, що дозволить їм краще розуміти підхід Сполучених Штатів до

розробки зовнішньополітичного курсу американською елітою, шляхи й методи його впровадження щодо того чи іншого регіону.

Апробація результатів дослідження. Окремі положення дисертаційної роботи висвітлені у доповідях автора на наступних конференціях: Всеукраїнська науково-практична конференція «Україна і світ: проблеми історії» (м. Маріуполь, 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Зовнішня політика і дипломатія: український і світовий досвід» (м. Київ, 2015 р.); I Міжнародна наукова конференція «Україна і США: досвід та перспективи співпраці» (Київ, 2016 р.); VI Міжнародна наукова конференція молодих науковців, аспірантів, здобувачів (м. Рівне, 7-8 грудня 2016 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Зовнішньополітичні стратегії держав Євroatлантичного співтовариства: історія та сучасність» (м. Київ, 11 квітня 2017 р.); V Всеукраїнська науково-практична конференція: «Історико-філософські дослідження молодих учених» (м. Суми, 27 квітня 2017 р.); 70-а Міжнародна наукова конференція (м. Харків, 28 квітня 2017 р.); VI Міжнародна наукова конференція: «Одеські читання» (м. Одеса, 20-21 жовтня 2017 р.); II Міжнародна наукова конференція «Україна і США: досвід та перспективи співпраці» (м. Київ, 23 листопада 2017 р.); II міжнародна науково-практична конференція «Революційні потрясіння початку ХХ ст. в Європі: геополітичний, соціокультурний і антропологічний виміри» (із нагоди 100-ї річниці Української революції 1917-1921 рр.) (м. Черкаси, 20-21 квітня 2018 р.).

Публікації. Результати дослідження відображено в 11 публікаціях, 5 із яких опубліковано у фахових виданнях України, 1 – в іноземному науковому виданні.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури, а також додатків.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Стан наукової розробки теми.

Наукова література з даної проблематики є досить різноплановою. На наш погляд, її доречно поділити на такі групи: 1) праці радянських вчених; 2) сучасні російські дослідження; 3) доробок українських дослідників; 4) американська історіографія; 5) праці європейських істориків.

Геополітичне та ідеологічне протистояння між СРСР та США сприяло зростанню зацікавленості радянських дослідників до американської історії. Дослідження культури, соціально-економічного устрою та історії лідера вороже налаштованого блоку мало сприяти кращому його розумінню та розробці відповідної пропаганди, спрямованої на перемогу в «холодній війні». Саме тому американістика в Радянському Союзі стала одним із пріоритетних напрямів дослідження в галузі історичної науки.

Радянські дослідники, вивчаючи американську зовнішню експансію кінця XIX – початку XX ст., зосереджували свою увагу на її витоках, практичних кроках щодо її реалізації та наслідках, а також на дипломатичних взаєминах між США та іншими країнами. Саме цим аспектам присвячені праці та статті А. Зоріної, М. І. Соміна, Л. С. Владімірова, О. О. Фурсенка, М. М. Іноземцева, А. П. Москаленка, К. В. Малаховського, В. І. Лана та Г. М. Севостьянова [371; 396; 266; 311; 275; 380; 290; 286; 251].

Окремо варто виділити працю О. О. Фурсенка «Боротьба за поділ Китаю та американська доктрина відкритих дверей», яка є першим фундаментальним дослідженням політики США щодо Китаю в радянській історіографії [311]. Дослідник не лише охарактеризував становище «Піднебесної» наприкінці XIX ст. та вказав на економічні інтереси великих європейських держав та США в цьому регіоні, але й проаналізував настрої, які панували серед американського політичного та ділового істеблшменту з приводу далекосхідної політики. Однак варто зауважити, що автор дещо перебільшив роль та можливості китайського ринку, не звернувши увагу на потенційні можливості населення Китаю.

Досить ґрунтовною є праця В. І. Лана «США від іспано-американської до Першої світової війни» [286]. У ній подана детальна характеристика американської зовнішньої політики впродовж 1898-1914 рр., розглянуті її головні вектори та зовнішньополітичні принципи, зокрема, «доктрина відкритих дверей», політика «великої палиці» та «дипломатія долара». Зазначений період у радянській історіографії характеризувався, як епоха імперіалізму, й праця В.І. Лана в цьому плані не є винятком. Дослідник вказував, що метою політики США було здобуття ринків збуту та колоніальних володінь. Однак, зауважимо, що таке трактування є дещо однобічним, адже В. І. Лан взяв до уваги лише економічний показник, який хоча й був важливим, проте не єдиним чинником активізації США на міжнародній арені на межі XIX-XX ст.

Колективна праця «Американський експансіонізм: новий час» за редакцією Г. М. Севостьянова є не менш цікавою та корисною для нашого дослідження [251]. Її автори здійснили аналіз процесу територіального розширення Сполучених Штатів від часу заснування держави й до Першої світової війни. Окрім цього, в роботі розглянуті зовнішньополітичні концепції Мехена, Фіске, Берджеса, Стронга, «доктрина Монро» та «доктрина Хейя». Недолік роботи полягає в тому, що її автори, послуговуючись марксистсько-ленінською методологією, вказували лише на економічний чинник зміни зовнішньополітичного курсу США, а тому мало уваги приділили процесу формування та розвитку ідейного базису зовнішньої експансії.

Цікавою є монографія І. П. Дементьєва «Ідейна боротьба в США з питань експансії» [271]. Учений проаналізував витоки та суть зовнішньополітичних концепцій, що сформувалися в США упродовж 70 – 90-х рр. XIX ст. При цьому, як і його колеги, І. П. Дементьєв, розглянув усі проблеми формування теоретичної складової зовнішньої політики крізь призму економічного детермінізму, тобто з огляду на потребу нових ринків збуту. Відштовхуючись від цього, автор об'єднав усі концепції, теорії та

доктрини зовнішньої політики в межах однієї експансіоністській ідеології. Мало уваги І. П. Дементьєв приділив геостратегічним мотивам, а ментальні особливості американського характеру взагалі не були взяті до уваги.

Концептуальним засадам зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів присвячена й колективна монографія «США: політична думка та історія» [298]. На відміну від праці І. П. Дементьєва, вказана книга дає можливість краще простежити витoki зовнішньополітичних вчень та концепцій.

Корисну інформацію щодо американської зовнішньої політики періоду, що досліджувався, можна знайти і в загальних працях з історії США та історії міжнародних відносин. Серед таких варто назвати «Нариси нової та новітньої історії США», монографію Е. М. Жукова «Міжнародні відносини на Далекому Сході», а також перші два томи «Історії США. У 4-х т.» [297; 272; 280-281].

Даючи загальну характеристику радянській історіографії, можемо вказати на характерний для неї багатий фактологічний матеріал, що базується на солідній джерельній базі не лише архівних установ СРСР, але й США. Водночас автор дисертації вважає, що хоча економічний детермінізм й варто розглядати як один із найбільш обґрунтованих чинників американської експансії кінця XIX – початку XX ст., варто враховувати й інші, які в радянській історіографії не розроблялися. Ця обставина, а також заідеологізованість деяких трактувань зовнішньополітичної діяльності Північноамериканської республіки в зазначений період вимагають наукового переосмислення цих робіт.

Дослідженням різних аспектів зовнішньої політики США останньої третини XIX – початку XX ст. продовжують займатися й сучасні російські учені, які відійшли від характерних для радянської історичної науки трактувань та характеристик історичних процесів. Витoki американської експансії, а також практичні дії щодо її реалізації розглянули у своїх дослідженнях Л. В. Байбакова, В. В. Міронов, М. В. Федоров, А. О. Ісеров,

І. І. Курілла, Б. Шпотов, В. В. Согрін, С. О. Мартишкін, Н. П. Ананьева [364; 379; 397; 276; 284; 399; 301; 394-395; 378; 363].

Окремо слід сказати про дослідження такого провідного російського американіста, як В. В. Согрін, який є автором багатьох монографій та статей з різних аспектів американської історії. Серед тих, що були корисними для нашого дослідження, варто виділити працю «Ідеологія в американській історії: від батьків-засновників до кінця ХХ ст.» [301]. Фахівець проаналізував головні американські політичні ідеології (лібералізм та консерватизм), простежив їхній вплив на розвиток самих США. Але разом із тим, проблема формування зовнішньополітичної ідеології у досліджуваній нами період розкрита слабо. В. В. Согрін здійснив аналіз лише соціал-дарвіністської філософії, причому відніс її до розряду консервативної ідеології, з чим ми не можемо погодитися.

Також варто згадати його статтю, присвячену такому феномену, як «Американська імперія» [395]. Період становлення цієї імперії, за В. В. Согріним, припадає на 1898-1917 рр. Саму ж Американську імперію В. В. Согрін характеризує як «першу в історії ліберально-демократичну імперію» [395, с. 64].

Загалом можна констатувати, що в сучасній російській історіографії з'явилася низка якісних робіт, автори яких переглянули старі радянські трактування американської зовнішньої політики останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. Однак проблема формування ідейного базису зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів у зазначений період практично залишилася поза увагою сучасних російських істориків.

За роки незалежності певного рівня розвитку досягла й вітчизняна американістика, й з кожним роком інтерес до історії США помітно зростає. Щоправда, тут існує певний дисбаланс. Основна увага українських науковців була й залишається зосередженою саме на проблемах американської історії ХХ ст., тоді як більш ранні її періоди вивчені дещо гірше. Попри таку нерівномірність, деякі проблеми історії Сполучених Штатів ХІХ ст., зокрема

й ті, які безпосередньо пов'язані з їх зовнішньою політикою, все ж таки знайшли відображення у дисертаційних роботах та публікаціях деяких вітчизняних дослідників. У цьому контексті варто згадати кандидатську дисертацію одеського історика О. Ф. Цвіркуна «Зовнішня політика США у 1898-1914 рр. в оцінці російських часописів», захищену в 1993 р. в м. Дніпропетровськ (нині Дніпро) [529].

Значний внесок у вивчення зовнішньої політики США зробили київські дослідники. Серед них варто назвати І. Д. Дудко [368], яка здійснила панорамний огляд американської зовнішньої політики від завершення Громадянської війни й до сучасності. Політика Вашингтона щодо країн Латинської Америки була розглянута І. Б. Лукач в кандидатській дисертації «Доктрина Монро в латиноамериканській політиці США (1895-1917 рр.)», [527]. Дослідниця розглянула вказану зовнішньополітичну доктрину крізь призму геостратегії, показавши на конкретних прикладах її застосування, а також зміну трактування її головних положень. Інший фахівець, В. С. Черняєв, у своїй кандидатській дисертації «Військово-морська політика США 1909-1922 рр.», розглянув проблему розбудови ВМФ США, щоправда залишив поза увагою період становлення «Нового флоту» [530].

Варто згадати і львівську дослідницю Л. Ю. Питльовану. Серед її наукового доробку ціла низка публікацій присвячена саме північноамериканській історії періоду кінця XIX – початку XX ст. [383-389]. Серед порушених Л. Ю. Питльованою проблем, які досі не мали відображення у вітчизняній історіографії, можна виокремити такі, як аналіз зовнішньої політики США в американській історичній науці, висвітлення діяльності 26-го президента США Т. Рузвельта, а також характеристика англо-саксонських поглядів ідеологів соціального дарвінізму Дж. Стронга та Дж. Фіске.

На увагу заслуговують дослідження луганського історика О. В. Набоки, який розглянув політику Сполучених Штатів щодо країн Далекого Сходу, зокрема, Японії та Цінської імперії, а також островів Рюкю і Тайвань впродовж 30-70-х рр. XIX ст. [295; 381-382]. Слід зазначити, що саме до

цього періоду належать витoki зовнішньополітичного курсу США, який проголошувався та реалізовувався правлячою елітою у вигляді «доктрини відкритих дверей» наприкінці XIX – на початку XX ст.

Таким чином, О. В. Набока вперше у вітчизняній історіографії здійснив комплексне дослідження цієї проблеми. 2017 року у Львові за цією проблематикою дослідником була захищена докторська дисертація [528].

Деякі аспекти історії США «позолоченої епохи» та ери прогресизму розглянув і чернівецький дослідник О. І. Сич, який в одній зі своїх публікацій, яка вийшла друком ще в радянський час, проаналізував витoki американської зовнішньої політики, закладені ще Дж. Вашингтоном [392]. В іншій своїй статті він проаналізував вплив міграційних процесів на соціально-економічний розвиток США [393]. Інший чернівецький історик, В. П. Фісанов, досліджував зовнішню політику США періоду Першої світової війни [309].

Концепцію А. Мехена та її вплив на розвиток американських ВМС проаналізували Ю. Задависьвічка та А. Маврін [369-370]. Щоправда, наведені ними аргументи щодо популярності ідей Мехена, з нашої точки зору, не є досить переконливими.

Слід зазначити, що, попри помітні здобутки вітчизняної американістики, багато питань та проблем історії США періоду XIX ст. все ще залишаються мало дослідженими. Проблема формування ідейного базису американської зовнішньої політики належить саме до таких.

Науковий доробок американських дослідників становить лівову частку праць, використаних у нашому дослідженні. Вона є більш різноплановою як за колом досліджуваних проблем, так і за підходами до їх вивчення. З огляду на це, всю американську історіографію доречно поділити на три великі хронологічні періоди, в межах яких діяли різні історичні школи: 1) довоєнна історіографія; 2) праці періоду «холодної війни»; 3) сучасні дослідження.

Для американської історіографії періоду кінця XIX – 40-х рр. XX ст. характерним було домінування прогресистської історичної школи. Її

представники зосереджували основну увагу на вивченні економічних чинників та соціальних конфліктів в американській історії. Мабуть, найбільш відомим американським дослідником цього періоду й водночас засновником прогресистської історичної школи був Ф. Дж. Тернер, який сформулював «теорію фронтиру», суть якої виклав у низці своїх публікацій [306]. Процес колонізації «Великого Заходу» він розглядав як центральну подію історії США. На думку дослідника, цей процес вплинув не лише на формування американських політичних інститутів, але й на основні риси менталітету американців і навіть визначив характер зовнішньої політики США. Хоча ідея Ф. Дж. Тернера й була оригінальною, тим не менше, він оминув інші важливі фактори, що вплинули на розвиток Сполучених Штатів.

Досить ґрунтовною є праця В. Робертсона, яку можна розглядати в якості першого комплексного дослідження латиноамериканського вектора зовнішньополітичного курсу США [357]. Робертсон особливу увагу приділив проблемі економічних зв'язків між Сполученими Штатами та колишніми іспанськими й португальськими колоніями Західної півкулі, проаналізував політику США щодо цього регіону, зокрема, використання «доктрини Монро», організації панамериканських конференцій, а також врегулювання різних конфліктів. Водночас дослідник зробив основний акцент саме на практичних заходах зовнішньополітичного курсу США, оминувши її ідейний аспект.

Зміцнення позицій США після завершення Другої світової війни, а також початок протистояння із СРСР сприяли зростанню зацікавленості з боку американських дослідників вітчизняною історією. Їхня увага зосереджувалася не лише на вивченні практичних дій Сполучених Штатів Америки в різних регіонах світу у той чи інший період, але й на витоках та еволюції цієї політики, аналізі ідейного обґрунтування. Більше того, апелюючи до минулого, дослідники намагалися пояснити сучасний їм зовнішньополітичний курс США, а також принципи, на яких він ґрунтувався.

В зазначений період відбувся відхід від ідей «прогресистської школи», натомість виникли нові історичні школи та напрями.

Однією з таких стала школа «консенсусу», заснована на твердженнях про незначущість соціальних конфліктів в історії США, а також про особливий шлях розвитку американського суспільства. Її консервативний напрям був представлений такими дослідниками, як Л. Харц та Д. Бурстін, які займалися вивченням проблем формування американського національного характеру. Так, Л. Харц, обстоюючи ідею американської винятковості, вказував на те, що політичний лад та система цінностей, які сформувалися в Сполучених Штатах, були продовженням європейської системи, так званого локівського лібералізму, перенесеного колоністами в Новий Світ [314]. Заперечуючи цю тезу, Д. Бурстін відзначав, що американський спосіб життя був сформований внаслідок взаємодії колоністів із новими реаліями (освоєння вільних територій, зіткнення з корінними жителями тощо) [261].

До ліберального напрямку школи «консенсусу» належали Р. Хофстедтер та А. Шлезінгер-молодший. У 1944 р. Р. Хофстедтер опублікував працю «Соціал-дарвінізм в американській політичній думці: 1865-1915 рр.», в якій розглянув поширення в Північноамериканській республіці ідей Ч. Дарвіна та проаналізував ідеї основних теоретиків американського соціального дарвінізму [343]. Дослідник стверджував, що еволюційні ідеї були домінуючими в американській політичній думці зазначеного періоду й мали вплив на формування зовнішньої політики.

Неабиякий резонанс мала праця А. Шлезінгера-молодшого «Цикли американської історії» [316]. Дослідник розглянув всю американську історію як зміну циклів консерватизму та ліберальних реформ. А. Шлезінгер-молодший піддав сумнівам деякі постулати американських істориків щодо американської зовнішньої політики кінця XIX – початку XX ст. Він стверджував, що американська експансія була викликана не стільки економічними потребами, скільки геостратегічними міркуваннями.

Американські урядові кола, намагаючись протистояти європейському колоніалізму, здійснювали превентивну експансію. Хоча дане твердження є цікавим, воно, тим не менше, не є бездоганим, адже дослідник практично звів економічний чинник до мінімуму, з чим важко погодитися.

На увагу заслуговує й праця представника так званої школи «реалістичної політики» Дж. Кеннана [347]. Маючи досвід дипломатичної діяльності, Кеннан досить критично підійшов до аналізу американської зовнішньої політики. На його погляд, громадська думка мала значний вплив на ухвалення важливих рішень у зовнішньополітичних питаннях, а також на їх реалізацію. Спираючись на це твердження, він пояснював вступ США у війну з Іспанією в 1898 р., а також проголошення «доктрини відкритих дверей».

Інший дослідник, В. Вільямс, представник ревізіоністської школи, дослідив причини активізації Сполучених Штатів на міжнародній арені наприкінці XIX – на початку XX ст. [265]. Вільямс характеризував американську зовнішню політику як імперіалістичну, а причини експансії вбачав у потребі завоювання нових ринків збуту. При цьому дослідник був схильний до абсолютизації економічного фактора й одночасного ігнорування інших.

Схожої думки був й інший представник цієї школи В. Лафібер. В праці «Американський пошук можливостей: 1865-1913 рр.» [349] він розглянув передумови американської експансії, а також охарактеризував основні її напрямки. Лафібер дійшов висновку, що в деяких країнах наслідком американської економічної експансії стали революційні потрясіння. Серед таких він називав Мексику та Китай.

Близькими за поглядами до «ревізіоністів» були представники марксистської школи, серед яких варто назвати Ф. Фонера, В. Фостера та Г. Зіна [308; 310; 273]. Характеризуючи американську зовнішню експансію кінця XIX – початку XX ст. потребою пошуку нових ринків збуту, історики-марксистки виступали із більш різкою критикою урядових кіл США, вказуючи

на значний вплив промислово-фінансової еліти на формування такої політики.

Деякі питання американської зовнішньої політики, а саме її практичного аспекту, були розглянуті й у працях та статтях інших дослідників, яких важко віднести до конкретної школи. Серед таких П. Варг, Дж. Фрай, Д. Плетчер, Д. Хелі, Дж. Комбс, П. Карстен, Дж. Бенджамін [444; 420; 435; 339; 326; 426; 410]. Досить цікавими, на наш погляд, є дослідження П. Варга, в якому він проаналізував американську політику щодо Китаю на межі XIX-XX ст. [444]. Вказуючи на конкретні факти, Варг дійшов висновку, що «Піднебесна» не могла задовольнити потреби економіки Сполучених Штатів Америки, а думка, що Китай є безмежним та найбажанішим ринком була нічим іншим, як самонавіяним міфом американців.

На увагу також заслуговує стаття Д. Плетчера [435]. Плетчер вказував на те, що досить часто риторика державних діячів розбігалися із їхньою політикою на міжнародній арені. Для аргументації цього твердження він проаналізував політику Вашингтона в різних регіонах, зіставивши публічні заяви та отримані практичні результати. Разом із тим, слід зауважити, що частина аргументів, скажімо, тих, які стосуються обґрунтування політики США щодо Самоа, виглядають не досить переконливими.

Окрім розгляду причин експансії США та методів їхнього провадження впродовж досліджуваного періоду американські історики досліджували й питання їх ідейного обґрунтування. Проблемами поширення та впливу філософії соціального дарвінізму в Північній Америці займалися І. Віллі та Д. Бертон [447; 409]. Ставлення до ідей «англо-саксонізму» в США, як похідної від соціал-дарвінізму теорії на рубежі XIX-XX ст., дослідив у своїй статті С. Андерсон, відзначивши, що найбільшої популярності вони досягли під час та після іспано-американської війни, а із розгортанням англо-бурської війн їх популярність в суспільстві почала зменшуватися [402].

Окремо слід виділити працю Р. Банністера [319]. На відміну від Р. Хофстедтера, Банністер поставив під сумнів домінуючий вплив

соціального дарвінізму не лише на розвиток суспільно-політичного життя США в період «позолоченої епохи» та «ери прогресизму», але й на формування зовнішньої політики.

Доцільно згадати працю професора університету Північної Кароліни М. Ханта, який проаналізував витоки та розвиток ідейних засад американської зовнішньої політики [345]. Вчений зазначив, що експансіоністські тенденції, віра у власну винятковість та місію поширити ідеї свободи у світі, а також сприйняття інших народів через расовий підхід, що було характерно для кінця XIX й XX ст., почали формуватися ще в період становлення американської нації. Хант дійшов висновку, що ці елементи стали частиною зовнішньополітичної ідеології, яка сформувалася на рубежі XIX-XX ст.

Підхід М. Ханта є досить аргументованим та логічним, але разом із тим його праця не позбавлена деяких недоліків. Досить широкі хронологічні рамки не дозволили досліднику детально розглянути розвиток різних концепцій та ідей в конкретний період часу, внаслідок чого їх огляд був поверхневим. До того ж твердження про існування на початку XX ст. єдиної зовнішньополітичної ідеології, на нашу думку, є дещо перебільшеним.

Сучасна американська історіографія є доволі різноманітною в тематичному плані й загалом позначена постмодерністським впливом. До того ж того чи іншого дослідника важко віднести до конкретної школи. При вивченні проблем та різних аспектів зовнішньої політики Вашингтона сучасні американські фахівці звертають увагу не лише на практичні дії урядових кіл на міжнародній арені у зазначений нами період, але й на мотивацію, якою ті керувалися. Актуальними питаннями в контексті історії міжнародних відносин стали расизм та культурне (цивілізаційне) сприйняття американцями інших народів. Серед таких варто назвати дослідження Дж. Колбі, М. Гілдерхаса, Н. Мітчелл, Б. Коутса, Дж. Сміза, М. Хавкінса, П. Крамера, Дж. Патона, З. Фаріда, Р. Іммермана [325; 421; 431; 413; 360; 337; 428; 434; 329; 356].

Досить інформативною є монографія С. Ховарта, який проаналізував історію розвитку ВМС США від часу становлення країни й майже до кінця ХХ ст. [344]. Два розділи цієї праці присвячені періоду від завершення Громадянської війни й до початку Першої світової. Дослідник розглянув причини занепаду американського флоту після завершення Громадянської війни, та процес його відродження у 80-90-х рр. ХІХ ст. Але разом з тим, у праці немає даних щодо кількості кораблів і тоннажу ВМФ США наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Критичний аналіз американської зовнішньої політики на межі ХІХ-ХХ ст. здійснив Д. Шмідт [359]. Дослідник проаналізував людські та фінансові втрати, яких США зазнали внаслідок війни з Іспанією та під час придушення повстання на Філіппінах, і дійшов висновку, що вони були нерівноцінними здобутим територіям.

На увагу заслуговує праця М. Гріна [333], де дається досить цікаве трактування «доктрини відкритих дверей». Ця доктрина, на його думку, була спрямована не стільки на забезпечення за США місця на китайському ринку, скільки слугувала засобом для рівноваги сил на Далекому Сході.

Як бачимо, різні проблеми зовнішньої політики Сполучених Штатів Америки в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. вивчалися американськими істориками. Однак можемо констатувати, що проблема формування та розвитку ідейних засад зовнішньої політики в зазначений період так і не знайшла свого відображення в ґрунтовному комплексному дослідженні.

Праць європейських фахівців, використаних у нашому дослідженні, значно менше. Представлені вони доробком німецьких, англійських та італійських істориків.

Окремі цікаві факти й спостереження щодо деяких аспектів нашої теми містяться у працях німецьких дослідників, серед яких варто назвати Г. Леві, Ю. Хайдекінга, Г. Мюнклера та В. Шульц. Так, Г. Леві здійснив аналіз економічного розвитку США, а також промислового, сільськогосподарського

виробництва, зовнішньої та внутрішньої політики [288]. Ю. Хайдекінг дослідив біографії американських президентів від Дж. Вашингтона до Б. Клінтона [252]. В. Шульц проаналізував американо-німецький манільський конфлікт 1898 р. [440].

Цікавим є дослідження Г. Мюнклера, який проаналізував розвиток, становлення та процес занепаду найбільш могутніх імперій. До держав імперського типу Г. Мюнклер відніс і США, охарактеризувавши їх як «неформальну імперію», або ж «імперію за запрошенням» [294].

Серед англійських дослідників, які займалися різними питаннями американської зовнішньої політики, чії праці та статті ми використали при написанні дисертаційної роботи, варто назвати Х. Вільсона, П. Кеннеді, П. Харрінгтона, С. Мастерман та Ф. Бізенкурта [264; 348; 427; 313; 350; 320].

Щодо італійської історіографії, то в нашому дослідженні вона представлена лише статтею О. Фоппіані «Світовий круїз військово-морського флоту США в 1907-1909 рр.» [419].

Оскільки латиноамериканська історіографія представлена працями лише двох вчених, ми не вважаємо за доцільне виділяти її в окремий блок. Зазначимо лише, що в дисертації були використані праці еквадорського історика М. Медіни [291], який проаналізував політику Вашингтона в Латиноамериканському регіоні, а також болівійського дослідника Х. Граньєра, робота якого присвячена політиці США щодо Чилі, Болівії та Перу в другій половині XIX – XX ст. [269].

Таким чином, можемо констатувати, що проблема формування та розвитку ідейних засад зовнішньої політики США потребує окремого дослідження.

1.2. Характеристика джерельної бази.

Джерела, використані для висвітлення нашої теми, можна поділити на дві групи: неопубліковані та опубліковані.

Перша група представлена документами та матеріалами, знайденими в Національному архіві та Адміністрації документації (NARA – National Archives and Records Administration). У центральному його відділенні, яке розташоване у м. Вашингтон (National Archives Building), було знайдено низку документів, які стосуються політики США щодо військово-морського флоту у досліджуваній період. До таких належать листи та постанови військово-морських секретарів, а також Держсекретарів США, листи та документи вищих військово-морських офіцерів тощо [1-4; 6-11]. Їхній аналіз дозволяє не лише зрозуміти позицію вищих чинів військово-морського флоту та політичної еліти щодо флоту, але й дає можливість краще оцінити становище ВМС США в останній третині XIX – на початку XX ст.

Окремо варто згадати й про матеріали статистичних даних «Тоннаж військово-морського флоту США: 1776-1921» (Tonnage of the United States Navy 1776-1921)[5]. Аналіз вказаного документа дає можливість простежити динаміку спаду та зростання тоннажу військового флоту США в період від становлення держави й до Вашингтонської конференції 1921-1922 рр. Ці дані дозволяють нам створити цілісну картину змін у поглядах політичної еліти до ВМФ.

Більша частина неопублікованих документів була знайдена в Національному архіві США на Коледж-Парк, що в штаті Меріленд (National Archives at College Park), який, до речі, є своєрідним філіалом вже вказаної архівної установи NARA. Ці документи можна умовно поділити на дві частини. Перша представлена листами Військово-морського міністра США Е. Рута під час президентства Т. Рузвельта, до військового губернатора Куби Л. Вуда, а також Держсекретаря Дж. Хея [12-14]. Їх цінність полягає в тому, що, по-перше, дає змогу оцінити наміри представників політичної еліти стосовно розробки зовнішньополітичного курсу США, зокрема, щодо Куби, а, по-друге, краще зрозуміти мотиви, якими вони керувалися при розробці цього курсу.

Щодо другої частини, то вона представлена консульськими звітами, листами і телеграмами американського уповноваженого на Кубі Р. Вільямса [15-41]. Вказані документи містять цінну інформацію про настрої, які панували серед кубинського населення, їх ставлення до американців та іспанців у період Другої війни за незалежність Куби (1895-1898 рр.), а також деякі дані щодо торговельних операцій та торговельного обігу між США та Кубою.

Значно більший масив документів із даної тематики належить до розряду опублікованих документів, які, у свою чергу, можуть бути поділені ще на декілька підгруп.

До першої підгрупи ми віднесли збірники офіційних документів та статистичних даних, інавгураційні промови та щорічні послання президентів США до Конгресу, а також передвиборчі платформи Республіканської та Демократичної партій.

Досить цінним для нашого дослідження є багатотомна збірка «Документи зовнішньої політики США» [101-120]. Кожен том збірника містить листування, звіти та повідомлення американських міністрів, консулів, послів та уповноважених представників за річний період. На даний час видано 455 томів, які містять документи за період з 1861 р. й до 1988 р. Самі документи розділені за територіальними рубриками, тобто, за країнами, з якими Сполучені Штати мали зовнішні відносини.

Доповідні записки та листи американських представників містять дані про торговельні операції, які здійснювали американці в тому чи іншому регіоні, інформацію про можливі загрози для США або, навпаки, преференції, які вони можуть отримати, зміцнивши свій вплив у конкретній країні. Досить часто в таких звітах можна зустріти й конкретні поради та рекомендації щодо розробки зовнішньої політики.

Оскільки більшість із цих документів мали приватний характер і не підлягали розголосу, за винятком деяких звітів або ж текстів договорів, інформація, яку вони містять, цілком об'єктивно відображає історичні реалії.

Схожі за характером матеріали містить й інший збірник «Звіт американської дипломатії» (The record of American diplomacy) [81; 98-100].

При дослідженні зовнішньої політики доречним було залучення документів, які регулювали та визначали характер відносин США з іншими державами. В цьому плані корисним є збірник «Договори, конвенції, міжнародні акти, протоколи та угоди між Сполученими Штатами Америки та іншими державами» [73; 89; 90; 97; 121; 122; 133; 158; 159]. Він містить цілу низку торговельних договорів, міжнародних конвенцій, а також мирних угод, які дали змогу зробити висновки про успішність чи, навпаки, невдачі зовнішньополітичного курсу США щодо конкретного регіону.

Відомості про участь США в Першій Панамериканській конференції можна почерпнути зі збірника її стенограм засідань та дебатів [127]. Матеріали в ньому подані англійською та іспанською мовами. Це джерело допомогло скласти уявлення про питання, які піднімалися та обговорювалися на зазначеній конференції.

Інформація про обсяги торговельних операцій, динаміку зростання населення, промисловості та сільськогосподарського виробництва міститься у статистичних збірниках «Історична статистика США» (Historical Statistics of the United States) [94-96]. Окрему інформацію щодо тарифних актів США, які регулювали митні збори з імпортованих товарів, містять збірники тарифних актів [156; 157].

Серед офіційних документів необхідно згадати й стенограми дебатів в американському Конгресі [74-80]. Як і у випадку із багатотомною збіркою документів зовнішньої політики, записи Конгресу поділені за роками, але при цьому кожен, у свою чергу, поділений ще на декілька частин відповідно до засідань Конгресу. Ця кількість коливається від 4 до 12 томів. Документація Конгресу цінна для нашого дослідження тим, що дає змогу оцінити позицію правлячих кіл щодо вироблення зовнішньополітичного курсу США стосовно того чи іншого регіону. До того ж їх аналіз дозволив простежити процес прийняття важливих рішень, побачити, які ж існували

суперечливі питання й через що відбувалася гостра політична боротьба як між республіканцями та демократами, так і між однопартійцями.

Варто згадати й такі збірки документів, як щорічні звіти військово-морського міністра, а також щорічні послання президента США до Конгресу.

Звіти морського міністра являють собою збірник з інформацією щодо становища флоту, укладені контракти на побудову військових кораблів, чисельність ВМФ США, а також рекомендації та пропозиції самого міністра щодо вироблення та реалізації подальшої військово-морської політики [53-62]. Конкретні дані щодо кількості військових кораблів, які мали США в різні періоди своєї історії, можна знайти на сайті, який присвячений військово-морській історії [160]. Таблиці зі списками класів бойових кораблів, а також їх чисельністю, представлені у вигляді таблиць, кожна з яких охоплює часовий проміжок в 5-6 років, починаючи від 1886 р. й завершуючи 2016 р.

Щорічні послання президента до Конгресу є звітами виконавчої влади перед владою законодавчою. З одного боку, президент повідомляв конгресменів про зовнішній та внутрішній стан держави, про існуючі або ж вже вирішені проблеми. З іншого боку, президент, так би мовити, декларував свої наміри, принципи та підходи, якими він буде керуватися при побудові подальшої політики, як внутрішньої, так і зовнішньої. В даній дисертаційній роботі були використані практично усі щорічні послання президентів Р. Хейса, Ч. Артура, Г. Клівленда, Б. Харрісона, В. Мак-Кінлі, Т. Рузвельта, В. Г. Тафта, частково В. Вільсона, а також Дж. Монро та Дж. Полка [149; 150; 65-58; 70-72; 91-93; 124-126; 142-148; 151-154; 162-163; 129; 130]. Їхній аналіз дозволив оцінити позицію вказаних президентів не лише щодо практичних проблем зовнішньої політики, але й теоретичного чи ідеологічного обґрунтування політики стосовно того чи іншого регіону. Досить часто в щорічних посланнях можна простежити месіанські мотиви, а також декларування нових принципів зовнішньої політики, яскравим

прикладом чого є послання Дж. Монро, Дж. Полка, Т. Рузвельта, а також В. Г. Тафта.

Близькими за характером до цих документів є матеріали збірника «Інавгураційні промови Президентів США», який містить промови усіх президентів – від Дж. Вашингтона й до Б. Обама [42-44; 47-48; 50; 52]. Інавгураційні промови є короткою програмою дій президента, яку він мав намір виконувати впродовж своєї каденції.

На увагу заслуговують й такі документи, як передвиборні програми американських політичних партій [82-88; 134-141]. Усі вони – за період 1840-2016 рр. – містяться у вільному доступі в мережі Інтернет. Програми Республіканської та Демократичної партій розраховані на широкі верстви громадськості й переважно зосереджені на проблемах, які були актуальні в той чи інший період для суспільства. Таким чином, використання цих джерел дало можливість зрозуміти та оцінити настрої громадськості.

Важливим джерелом для вивчення ідейних засад зовнішньої політики США досліджуваного періоду є збірники промов таких відомих сенаторів, як Г. К. Лодж та А. Беверідж [123; 63; 64]. Їх аналіз дав можливість проаналізувати ті аргументи, на які опиралися ці політичні діячі, обстоюючи необхідність проведення експансіоністської політики.

До другої підгрупи опублікованих джерел ми віднесли документи особового походження, до яких належать мемуари, спогади та епістолярні матеріали. Мемуари дозволяють краще зрозуміти досліджувану епоху, характер окремих постатей тощо. Однак до них необхідно ставитися критично, адже їх автори були зацікавлені саме в такому поданні й трактуванні подій, а не в інакшому.

При аналізі економічного розвитку США в «позолочену епоху» та «еру прогресизму» в нагоді стали мемуари таких капітанів американської індустрії, як Е. Карнегі та Дж. Рокфеллер [165-167]. Досить інформативними є мемуари історика Г. Адамса [164]. Віддаленість від політики дозволила Адамсу критично підходити до аналізу тих життєвих реалій, сучасником

яких він був. Будучи другом таких відомих політичних діячів, як Дж. Хей, Т. Рузвельт та Г. К. Лодж, Адамс чудово розумів їх характер та мотиви, якими вони керувалися, що й відобразив у своїх споминах.

Автобіографію Т. Рузвельта варто виділити окремо з-поміж інших мемуарних джерел [178]. Ця постать, яка, на нашу думку, була найбільш видатною та найбільш яскравою серед усіх президентів США в період між А. Лінкольном та Ф. Д. Рузвельтом, відіграла досить значну роль у виході країни на міжнародну арену. У своїй автобіографії Рузвельт не лише подав досить детальну інформацію щодо своєї діяльності на посаді помічника військово-морського міністра, але й виклав міркування, якими він керувався при побудові зовнішньополітичного курсу США вже будучи президентом.

Епістолярні матеріали представлені збірниками листів Т. Рузвельта та військово-морського міністра Дж. Лонга [169-177]. На відміну від публічних документів, на кшталт передвиборчих платформ політичних партій або ж щорічних послань президентів, листи мали конфіденційний характер, а тому їх автори могли бути доволі вільні та щирі у своїх висловлюваннях. З огляду на це, можемо стверджувати, що інформація, почерпнута з епістолярних матеріалів, відображає дійсні думки своїх авторів.

Третя підгрупа представлена працями та статтями сучасників досліджуваного періоду, які є не менш важливими для нашого дослідження. Варто згадати, передусім, роботи ідеологів соціального дарвінізму, а саме: Дж. Фіске, Дж. Берджеса та Дж. Стронга, які не лише відстоювали необхідність зовнішньої експансії для США, але й дали відповідне обґрунтування для цього [185; 181; 195-197].

На особливу увагу заслуговує доробок контр-адмірала А. Т. Мехена, творця концепції «морської сили» та одного з ідеологів соціал-дарвінізму. Праці Мехена, насамперед, «Вплив морської сили на історію» 1890 р. видання, не лише справили значний вплив на формування військово-морської політики США в ХХ ст., а й позначилися на формуванні зовнішньополітичного курсу [179; 189-191].

В період після іспано-американської війни 1898 р. й до початку Першої світової війни в США вийшло декілька праць, автори яких не лише обстоювали ідею зверхності англо-саксонської раси, але й обґрунтовували необхідність формування англо-американського альянсу [185; 186; 193; 194]. Наявність такої літератури, а також той факт, що її авторами були адвокати та журналісти, тобто представники середніх прошарків населення, свідчить про популярність «англо-саксонізму» в суспільстві.

Досить інформативною є праця французького дослідника А. де Токвіля «Демократія в Америці», написана на основі його власних спостережень під час подорожі до США в 1831 р. [180]. Попри те, що праця виходить за межі нашого дослідження, вона, однак, дозволяє глибше зрозуміти американський характер та американський спосіб життя, риси яких не змінилися й у період, який ми розглядаємо.

В дисертації були використані й статті підприємців Е. Карнегі, Ч. Крампа, а також американського представника в Китаї Ч. Дембі, опубліковані у відомому періодичному виданні «The North American Review» [182-184].

Наступна підгрупа опублікованих документів – преса та матеріали періодичних видань. При написанні дисертаційної роботи нами були використані різноманітні американські газети та журнали, які можна знайти у вільному доступі в мережі Інтернет [204-250]. На сайті бібліотеки Конгресу США розміщено понад 13 млн. відсканованих копій періодичних видань за 1789-1963 роки.

З огляду на те, що журналісти в гонитві за сенсаціями, зазвичай, вдавалися до перебільшень чи, навпаки, до применшення значення тих чи інших подій, або подавали їх під необхідним для них кутом зору, ця група джерел доволі суб'єктивно відображає більшість подій. Однак варто зауважити, що періодичні видання були розраховані на широкий загаль – починаючи від найбільш вразливих груп населення й завершуючи елітою суспільства. З одного боку, власники газет та журналів впливали на

громадську думку, а з іншого – мали враховувати інтереси суспільства, робити наголос на найбільш актуальних темах.

Таким чином, цінність цієї підгрупи джерел для нашого дослідження полягає в тому, що вони дають змогу визначити настрої, що панували в тодішньому американському суспільстві, а також коло проблем, яке було досить актуальним на той час.

Нами також були використані деякі літературні твори, зокрема, М. Твена, Р. Кіплінга, О. Уайльда, які складають останню підгрупу опублікованих джерел [198-203]. Подібно до періодичних матеріалів, література також відображає тодішню громадську думку, адже письменники-сучасники досліджуваних подій намагалися зачіпати у своїх творах те коло проблем, які стояли на порядку денному і які гостро турбували суспільство. До того ж літературні твори є своєрідним дзеркалом епохи, в даному випадку періоду «позолоченого віку» в США. Однак ця група джерел також не позбавлена суб'єктивності, адже інформація, яку вони зберігають, подавалася під кутом зору автора, піддаючись при цьому художньому переосмисленню.

Загалом же, сукупність наявних неопублікованих та опублікованих джерел є цілком достатньою для досягнення поставленої мети та завдань даної дисертаційної роботи. Їх аналіз дає можливість всебічно дослідити процес розвитку зовнішньополітичних ідей в США в останній третині XIX – на початку XX ст., простежити динаміку змін зовнішньополітичного курсу країни в означений період.

1.3. Теоретико-методологічні засади.

Як теоретико-методологічну основу нашого дослідження були використані праці таких дослідників, як К. Гірц, З. Фарід, Г. Мюнклер, М. Хант, В. Согрін. Зауважимо, що в дисертації ми послуговувалися цілим набором концептів. Серед таких варто назвати такі поняття, як «ідеологія», «ідейні засади», «експансія», «імперіалізм», «неформальна імперія».

Поняття «ідеологія» можна досить часто зустріти в науковій літературі. Зважаючи на це, а також з огляду на мету та завдання нашого дослідження й специфіку роботи, існує потреба в аналізі таких понять, як «ідеологія» та «ідейні засади».

Під ідеологією слід розуміти систему філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, ідей, теоретичних засад, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію, соціальну групу й кристалізуються на теоретичному рівні суспільної свідомості [523, с. 238]. Вебстерівський словник дає таке визначення цього поняття: теоретичний систематизований концепт про людське життя або культуру; інтегровані твердження, теорії та цілі, що складають соціально-політичну програму [525, с. 597]. Таким чином, ідеологія представляє систему певних ідей. Типовими прикладами цього були ліберальна та консервативна ідеології, націоналістична та анархістська в ХІХ ст., а також ідеологія комунізму та фашизму ХХ ст.

Нині, як зазначив американський соціолог Кліффорд Гірц, поняття «ідеологія» вже саме по собі стало досить ідеологічним, набуло, так би мовити, якогось негативного забарвлення. Якщо колись під цим словом розуміли набір політичних тез, нехай дещо надуманих та непрактичних, але в той же час сповнених благородного ідеалізму, то нині воно стало позначати взаємопов'язані твердження, теорії та цілі, що складають суспільно-політичну програму, нерідко у поєднанні з брехливою пропагандою [268, с. 225].

Яким би не було ставлення до цього поняття, ідеологія, разом із тим, відіграє роль такого собі цементуючого розчину, який у вирішальні або ж критичні періоди історії об'єднує суспільство тієї чи іншої держави, дозволяючи, таким чином, ефективно протидіяти певній загрозі. З іншого боку, ідеологія може слугувати засобом для досягнення певних цілей на міжнародній арені, зокрема, для завоювання нових територій, ведення війн тощо. А тому цілком закономірно, що носіями ідеології є саме представники

правлячих кіл, які, запозичивши комплекс філософських ідей, теорій, концепцій або ж тверджень, використовують їх в якості свого роду прапору, під яким гуртуються однодумці і з яким зацікавлені постаті прямують до поставлених цілей. В цьому плані, ідеологія, як зазначив К. Гірц, створює мости між реальним та бажаним станом справ [268, с. 236].

Отже, за Гірцем, мета ідеології – зробити можливою автономну політику, створивши авторитетні концепти, які б надали їй сенс та переконливі образи, що, зрештою, зробило б її доступною для сприйняття [268, с. 249].

Зазвичай в науковій літературі ми можемо зустріти твердження про наявність в США в останній третині XIX – на початку XX ст. експансіоністської ідеології. Однак, охарактеризувавши поняття «ідеологія», а з іншого боку, спираючись на проаналізований нами фактичний матеріал, ми не можемо погодитися із цим твердженням, адже воно спрощує історичні реалії. Доречніше говорити про наявність в означений період цілого комплексу ідей, серед яких концепція «обраності долею» (manifestdestiny), філософія соціального дарвінізму, різні варіанти інтерпретації «доктрини Монро», принципи вільної торгівлі, що були сформульовані в «доктрині Хейя», а також концепція «морської сили». В принципі, ідеологія, як ми зрозуміли, може включати перераховані поняття, але при цьому вони мають бути поєднані між собою, чого в досліджуваній нами період не спостерігається.

Серед всіх перерахованих назв поняття «ідеологія» може бути застосоване лише до концепції «морської сили», яка стала складовою частиною ідеології маринізму.

Таким чином, коректніше вести мову не про ідеологію зовнішньої політики, а про її ідейні засади, що, в принципі, й відображено у назві нашого дослідження. Тож, якщо говорити про ідеї та філософські концепції, варто зауважити, що їх носіями виступають не стільки державні діячі, скільки інтелектуали, серед яких вчені, філософи, працівники університетів,

письменники. Тому в нашому дослідженні ми фокусували увагу і на цій категорії населення та на ідеях, які вони продукували.

Зауважимо ще два моменти. По-перше, в даному дослідженні ми оперуємо цілим набором понять, серед яких концепція «обраності долею», «доктрина Монро», «доктрина Хей», «доктрина Вашингтона», концепція «морської сили» тощо. Всі вони, окрім першої, належать більше до практичної складової зовнішньої політики, хоча при цьому вони мають і теоретичну складову. Саме цей теоретичний компонент і є предметом нашого дослідження.

По-друге, деякі зовнішньополітичні доктрини упродовж досліджуваного періоду отримали низку доповнень, внаслідок чого досить сильно видозмінилися. Так, «доктрина Монро» отримала свій подальший розвиток у вигляді «доктрини Полка», «доктрини Олні», «доповненні Рузвельта», а «доктрина Хей» стала підґрунтям для появи «дипломатії долара» В. Г. Тафта. Тому ці поняття не слід розглядати як принципово різні та відмінні.

Досить часто ми оперуємо такими поняттями, як «експансія» та «імперіалізм». Під експансією варто розуміти політику розширення території та впливу; розширення чогось за його початкові межі [524, с. 332; 522, с. 408]. Дане визначення є досить коректним для позначення американської зовнішньої політики XIX – XX ст. До того ж на експансіоністському характері Сполучених Штатів наголошував ще знаний американський історик Ф. Дж. Тернер [306].

Поняття «імперіалізм» є близьким до поняття «експансія». Німецький дослідник Г. Мюнклер охарактеризував його як політику, що спрямована на периферію [294, с. 274]. Звісно, в радянській історіографії це поняття було одним із центральних і досить часто вживалося для позначення зовнішньої політики різних країн в XIX-XX ст. Однак при характеристиці американської зовнішньої політики це поняття, попри його заявленість, вживати коректно. В американському варіанті імперіалізм досить чітко характеризує новий

вектор експансії: на зміну континентальній, тобто спрямованій на освоєння малозаселених територій Великого Заходу, прийшла нова, зовнішня експансія, яку іноді американські дослідники іменують «новим імперіалізмом». До того ж поняття «імперіалізм» можна зустріти й у політичному дискурсі, що розгорівся в середовищі американського суспільства з приводу завоювання нових територій, які органічно аж ніяк не вписувалися в американську систему політичних інститутів і культури.

Попри чіткі хронологічні рамки нашого дослідження, ми були змушені звертатися до більш ранніх періодів американської історії, адже деякі із вказаних ідей та концепцій своїм корінням сягають ще періоду Війни за незалежність США. Задля досягнення цієї мети ми спиралися на дослідження американського історика М. Ханта «Ідеологія та зовнішня політика Сполучених Штатів» [345]. Зауважимо одразу, що ми не поділяємо позицію дослідника щодо існування в США єдиної зовнішньополітичної ідеології на рубежі XIX – початку XX ст. Однак нам цілком імпонує підхід Хант в дослідженні проблеми ідеології.

На думку Ханта, фундамент ідей кінця XIX-XX ст. був закладений наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Серед його елементів Хант назвав три підходи. По-перше, прагнення американців до величі, що було тісно пов'язано з категорією «свобода». По-друге, ставлення до інших народів з позицій расової ієрархії. По-третє, двояке сприйняття змін, які несуть із собою революції [345, с. 17-18]. Саме ці елементи залишалися й продовжують залишатися, за М. Хантом, складовою частиною ідейного базису зовнішньополітичного курсу США. Такий підхід дозволив нам простежити розвиток «доктрини Монро», а також концепції «обраності долею».

Зазначимо, що історію зовнішньої політики США кінця XIX – початку XX ст. ми також розглядаємо крізь призму концепту імперія. В сучасній історичній науці є низка трактувань поняття «імперія», а також підходів до вивчення їх історії [366, с. 121-122; 322, с. 7]. У нашому дослідженні ми

послугуватимемося таким поняттям, як «неформальна імперія», яке є одним із ключових. Саме таку дефініцію ми подаємо для визначення характеру взаємин між тими територіями, які Сполучені Штати здобули внаслідок «чудової маленької війни» 1898 р., а саме Кубу, Гуам, Гавайї та Пуерто-Ріко, а також країнами Латинської Америки. Під «неформальною імперією» автор розуміє характер відносин центру та периферії, за якого периферія хоча й залишається політично незалежною, але в економічному плані цілком залежна від центру.

Теоретико-методологічною основою такого бачення США для нас слугувала праця німецького політолога Герфріда Мюнклера «Імперії. Логіка панування над світом: від Стародавнього Риму до США» [294]. Аналізуючи розвиток імперських держав, дослідник відніс до них і Сполучені Штати, але при цьому зауважив, що їх не слід ототожнювати зі старими, класичними імперіями. Коректніше в цьому плані застосовувати поняття «неформальна імперія», або ж «імперія за запрошенням» [294, с. 270].

Це поняття для маркування зовнішньої політики США рубежу ХІХ-ХХ ст., а також їх відносин із вказаними територіями, також застосували у своїх наукових доробках В. Согрін, М. Гілдерхас Дж. Го [395; 421; 332].

Всі перераховані вище компоненти і складають теоретико-методологічну основу, на якій ґрунтується наше дослідження. Використання теоретичних концептів таких учених, як З. Фарід, М. Хант, Г. Мюнклер та В. Согрін, забезпечить, на нашу думку, досягнення поставленої мети та завдань дослідження на належному науковому рівні.

РОЗДІЛ 2. ГЕОПОЛІТИЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА МЕНТАЛЬНІ ВИТОКИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ ХІХ.

2.1. Геополітичне становище США в межах Віденської системи міжнародних відносин у другій половині ХІХ ст.

Історія становлення Західної цивілізації, до якої належать і США, це перш за все історія постійної експансії з метою створення колоній та розширення сфер впливу, а також конфліктів, які супроводжували цей тривалий процес. Ціла низка спустошливих конфліктів на європейському просторі призвела до вироблення певних норм та міжнародних правил, котрі регулювали відносини між тією чи іншою країною або групою країн.

Для міжнародних відносин епохи від падіння Наполеона I й до початку Першої світової війни було характерним дотримання принципів, що сформулювали великі європейські держави на Віденському конгресі. Так звана Віденська міжнародно-політична система, яка, до речі, зарекомендувала себе як досить стійка та довготривала, опиралася на такі принципи, як легітимність, баланс сил («європейський концерт»), вирішення всіх суперечливих питань шляхом періодичних скликань конгресів. Гарантами такої системи виступали великі держави (Англія, Франція, Росія, Австро-Угорщина, Німеччина та Італія). Відповідно, жодна з них не могла стати об'єктом поділу та розчленування.

Віденська система постала як європоцентрична, а тому її принципи не поширювалися ані на колонії, ані на все ще незалежні держави Азії та Африки, територія яких залишалася, так би мовити, відкритою для можливих завоювань, що, зрештою, й було реалізовано вже до кінця ХІХ ст. Однак на США, котрі стали першою незалежною країною й до того ж першою республікою на Американському континенті, принципи Віденського конгресу також не поширилися. За умов, коли світ фактично був поділений на «центр прогресу», еталон економічного, політичного та інтелектуального розвитку людства в особі Європи, і світ, з позиції розуміння тогочасного

європейця, «варварський», такий, що потребує «допомоги в насадженні цивілізованості», питання статусу США на міжнародній арені залишалося відкритим.

Вперше дати відповідь на це питання спробував 5-й президент США Дж. Монро у своєму щорічному посланні до Конгресу від 2-го грудня 1823 р. (*Додаток К.4.*) Те, що сьогодні в історичній літературі відомо під назвою «доктрина Монро», передбачало наступні принципи: 1) Американський континент не повинен розглядатися жодною європейською державою як об'єкт для колонізації; 2) США відмовляються від втручання в конфлікти та внутрішні справи Європи; 3) в Західній півкулі зберігатиметься існуючий щодо європейських колоній «status quo», який передбачає, що США не будуть втручатися у їх справи; 4) будь-які спроби з боку тієї чи іншої європейської держави поширити свій вплив в Західній півкулі розцінюватимуться як ворожий крок щодо США [129].

Принципи Дж. Монро були виголошені в період завершення антиколоніальних війн іспанських колоній Латинської Америки, коли над Новим Світом нависла загроза військової інтервенції країн-учасниць Священного союзу. Саме тому ці принципи були спрямовані на захист континенту від європейської загрози. Звісно, як вказав російський дослідник А. Ісеров, насправді таких кроків ніхто не планував здійснювати, хоча американські політики в той час не могли про це знати [276, с. 209]. Зрештою, принципи Дж. Монро стали не лише стрижнем всієї зовнішньої політики США, але й послуговували основою для побудови власної системи відносин, щоправда лише в Західній півкулі.

Однак, принципи американської зовнішньої політики, котрі, до речі, деякий час не мали практичного застосування, монархіями Старого Світу не були сприйняті всерйоз. США розглядалися європейськими монархами як другорядна держава, до того ж із іншою, тобто республіканською, формою державного устрою, з інтересами якої можна було й не рахуватися.

Таку позицію, зокрема, чудово проілюстрували події Громадянської війни в США, під час якої Великобританія, підтримуючи Конфедеративні Штати Америки, будувала на лондонських верфях військові кораблі, які зі свого боку завдали значних збитків Союзу. Франція ж пішла ще далі. Під приводом отримання боргів від мексиканського уряду до Мексики була відіслана військова експедиція, до якої приєдналися також Великобританія та Іспанія. Тодішній держсекретар США В. Г. Сьюард, побоюючись, що такі кроки європейських країн можуть привести до перетворення Мексики на колонію, а це безпосередньо загрожувало б інтересам США, закликав організаторів експедиції поважати та не змінювати державний лад країни [81, с. 301; 98, с. 301]. Вочевидь, його думка не була взята до уваги.

В інструкції до командувача французьких експедиційних військ, генерала Е.Ф. Форе, Наполеон III недвозначно вказував: «Аж ніяк не в наших інтересах те, що вони (США – *Т.П.*) мають охопити всю Мексиканську затоку, керувати звідти Антильськими островами, а також Південною Америкою та бути єдиними розподільниками товарів Нового Світу» [5, с. 304-305]. Більше того, французький імператор відверто рекомендував встановити в Мексиці режим, який би міг задовольнити вимоги Франції та посприяти її утвердженню в цьому регіоні [99, с. 305]. В підсумку, завдяки французьким багнетам мексиканський уряд Б. Хуареса був скинутий, а Мексика стала імперією, яку очолив австрійський ерцгерцог Максиміліан I.

За умов міжусобного протистояння Півночі та Півдня США не могли вжити якихось заходів і втрутитися у конфлікт. Однак вже після завершення Громадянської війни перед Францією була поставлена вимога якомога швидше покинути територію Мексики. В. Г. Сьюард в дипломатичній ноті до французького посла у Вашингтоні маркіза де Монтолона вказував на те, що невиконання поставленої вимоги завдасть шкоди американо-французьким відносинам [100, с. 306]. Для більшої переконливості серйозності свої намірів федеральний уряд почав стягувати війська до кордону з Мексикою [280, с. 504].

Зрештою, Наполеон III був змушений поступитися, і до весни 1867 р. останні французькі війська залишили Мексику, а імперія Максиміліана впала. Проте переоцінювати роль США у вирішенні цього конфлікту не варто. Піти на виведення військ із Мексики французького імператора, скоріше за все, змусили більш нагальні потреби, як-от майбутнє протистояння із Пруссією. Вести війну ще і з США було б занадто обтяжливим та програшним кроком.

Ситуація із французьким вторгненням та британською допомогою повсталим плантаторам в роки Громадянської війни були найбільш яскравим, але аж ніяк не поодиноким прикладом того, як сприймали США провідні держави Європи. В 1880 р. султанський уряд в Османській імперії, яка вже давно перестала відігравати роль гегемона в Південно-Східній Європі, прийняв рішення скоротити свій дипломатичний апарат. Окрім Швеції, Нідерландів та Бельгії, тобто країн, котрі не відігравали помітної ролі в тодішніх міжнародних відносинах, дипломатичний апарат був скорочений і в США. Приблизно в цей же період один із німецьких дипломатів у Мадриді, відмовляючись від свого переведення до Вашингтону заявив, що радше готовий працювати за меншу платню, аніж переїхати до заокеанської республіки. До того ж представники іноземних держав в США не були службовцями високого рангу, оскільки жодна з європейських держав не вважала США достатньо важливою країною [329, с. 50].

В 1883 р. в Османській імперії були вбиті два американських місіонери. В принципі, це був не поодинокий випадок і уряд США час від часу висловлював своє обурення та протест до султана, прагнучи упередити подібні випадки в майбутньому. Однак претензії США так і не були почуті. Як більш переконливі аргументи до Середземного моря була направлена американська військово-морська ескадра. Як не дивно, але і це не подіяло [327, с. 162].

Іншою чудовою ілюстрацією сприйняття США провідними державами можуть слугувати події японо-китайської війни 1894-1895 рр., наслідком

котрої була поразка Цінської імперії та її перетворення на об'єкт експансіоністських зазіхань з боку колоніальних імперій Старого Світу. США зробили ставку на Японію, розглядаючи її як союзника, котрий сприяв би забезпеченню американських інтересів на Далекому Сході. На мирних переговорах 1895 р. в м. Сімоносекі американські представники перебували у складі як японської (Дарем Стівенс), так і китайської делегацій (Джон Фостер) в якості посередників та дипломатичних консультантів, але при цьому надавали активну консультативну допомогу першій, одночасно спонукаючи другу піти на поступки та прийняти всі висунуті вимоги [272, с. 174].

Хоча китайська делегація і прийняла умови Японії й підписала мирний договір, всі зусилля американської дипломатії були зведені нанівець. Занепокоєні надмірним посиленням Японії на Далекому Сході, Росія, Німеччина та Франція вирішили втрутитися і змусили японців відмовитися від частини своїх надбань. Дипломатія США зазнала цілковитої поразки. Американські посланці, інформуючи свій уряд щодо ситуації, скаржилися, що учасники демаршу не лише відмовилися від їхніх посередницьких послуг, але й мало рахувалися з порадами. В цьому плані яскравим прикладом ставлення до США з боку трьох держав може слугувати розмова, яка відбулася за п'ять днів до цього демаршу, між статс-секретарем Міністерства зовнішніх справ Німеччини Адольфом Маршалом та французьким послом. На запитання останнього, якою ж буде відповідь США на їх дії, Маршал іронічно зазначив: «Її не буде. В них немає ані армії, ані флоту» [311, с. 34].

Невдало завершилася й спроба США врегулювати конфлікт між Чилі, Перу та Болівією. Під час так званої другої тихоокеанської війни, яка тривала з 1879 р. по 1883 р., США спробували відіграти роль посередника між конфліктуючими сторонами. Держсекретар Дж. Блейн, стурбований тим, що Великобританія скористається ситуацією для посилення свого впливу в регіоні, направив американських представників до урядів Перу, Чилі та Болівії задля обговорення умов мирного договору, який би влаштував кожному

із воюючих сторін. Але дійти консенсусу так і не вдалося [269]. Намагаючись діяти не лише словом, але й банальною демонстрацією сили та своїх можливостей, до Вальпараїсо була направлено із дипломатичною місією військово-морську ескадру. Оцінивши стан кораблів США, чилійське командування пригрозило, що готове відправити весь американський флот на дно океану. Звісно, подібна погроза була сприйнята серед військових та політиків із обуренням. Але вжити якихось конкретних заходів та відповісти на таку доволі зухвалу заяву, тим не менш, США не наважилися [344, с. 223].

Всі ці факти підтверджують тезу про другорядність США в системі міжнародних відносин другої половини XIX ст. При цьому таке сприйняття було характерним не лише для великих європейських держав, які фактично були стовпами Віденської системи, але й для таких порівняно відсталих та слабких країн, як Османська імперія та Чилі.

Подібне ставлення зумовлювалося декількома причинами.

По-перше, США в 1870-1890-х рр. не мали ані великої та боєздатної армії, ані могутнього військово-морського флоту (*Додаток М.*). Станом на 1890 р. витрати федерального уряду на потреби оборони не перевищували 1 % від ВВП США [348, с. 248]. Збройні сили США були настільки незначними, що за цим показником країна посідала чотирнадцяте місце у світі після Болгарії [329, с. 49]. Виступаючи 4 грудня 1893 р. перед Конгресом, президент Гровер Клівленд зазначив, що американські військові сили нараховували 2 114 офіцерів та 25 778 військовослужбовців [71]. У ще більш жалюгідному стані перебував тодішній ВМФ США. Станом на 1893 р. він нараховував 15 броньованих та 26 неброньованих кораблів різних класів [55, с. 5]. Зрозуміло, що маючи у своєму розпорядженні такі сили, США аж ніяк не могли твердо відстоювати власні інтереси і проводити ефективну зовнішню політику.

По-друге, США не мали належно розвинутого дипломатичного апарату, що, звісно, було наслідком ізоляціоністської політики. Станом на 1881 р. виконавчий та канцелярський апарат Держдепартаменту, який

відповідав за формування та проведення зовнішньої політики США, складався лише з трьох помічників, головного канцеляриста, а також восьми бюро, кожне з яких складалося із начальника та декількох канцеляристів [327, с. 57]. Окрім цього, в розпорядженні Держдепартаменту був 31 міністр, 170 генеральних консулів та консулів, а також 418 нижчих за рангом агентів. З них 25 міністрів представляли американські інтереси в найвпливовіших країнах, а решта перебувала в інших, менш важливих регіонах. При цьому жоден з представників США в тій чи іншій країні не мав статусу посла, оскільки такий ранг, на думку американців, був характерний для країн із монархічним ладом. До того ж робота в дипломатичній установі була досить нудною, а зарплати не достатньо високими [328, с. 129; 327, с. 57].

Дипломатичний апарат США, окрім організаційно-структурних недоліків, мав ще низку проблем, пов'язаних вже із самими службовцями. Більшість консулів розмовляли лише англійською. Так, в 1900 р. у складі консульства США в Пекіні лише один службовець володів китайською мовою, в той час як в англійському та французькому таких нараховувалося по шість чоловік [316, с. 212]. Більшість дипломатів мали доволі незначний діловий та адміністративний досвід, а також були мало обізнані в міжнародному праві. Більше того, службова посада часто слугувала винагородою за минулі політичні заслуги, а членами дипломатичних місій могли бути й іноземці [327, с. 57].

Незадовільний стан дипломатичної служби спонукав очільників держави час від часу повертатися до цього питання [91; 70]. Зрештою, 3 березня 1893 р. був схвалений закон, який дозволив президенту підвищити статус всіх американських представників до рангу посла [71]. Це був лише перший і незначний крок. Суттєва ж реорганізація була здійснена аж в 1906 р. з ініціативи держсекретаря Е. Рута [328, с. 129].

По-третє, могутність країни в XIX ст. визначали не лише наявність боєздатної армії та військового флоту, але й колоніальні володіння. На думку німецького дослідника Г. Мюнклера, боротьба за колонії була боротьбою не

лише за ринки збуту та джерела сировини, але й боротьбою за престиж, адже значні колоніальні володіння сприяли зростанню престижу тієї чи іншої країни, а відтак і ролі, яку вона відігравала на міжнародній арені [294, с. 66-68]. За період 1865-1890 рр. єдиними територіальними здобутками США були Російська Америка (Аляска), невеликий острів Мідуей, а також частина архіпелагу Самоа. За цей час Франція та Великобританія заволоділи доволі значними територіями на просторах Азії та Африки.

Зрозуміло, що за таких умов із США мало хто збирався рахуватися, адже їх престиж на міжнародній арені був досить низьким.

Станом на кінець XIX ст. окреслилась значна невідповідність між можливостями США та їх статусом на міжнародній арені, адже країна перетворилася в економічному плані на найпотужнішу державу тогочасного світу, однак її політичний вплив продовжував залишатися мізерним. На думку дослідника Дж. Колбі, серед більшості американців тоді існувало побоювання, що європейські держави закриють майбутні ринки для американських підприємств [325, с. 50]. Беручи до уваги ті темпи, з якими держави Європи розширювали свої колоніальні володіння, таке твердження є далеко небезпідставним. Разом з тим не варто забувати й про ще два важливих аспекти, котрі не могли не турбувати американців. Перший – це запобігання подальшому розширенню впливу імперій Старого Світу в сферах зацікавленості США, зокрема в Латинській Америці й Тихому океані. Другий – захист американців у тій чи іншій країні. Навколо цих трьох компонентів, за великим рахунком, й будувалася американська зовнішня політика наприкінці XIX – на початку XX ст. Оскільки економічний аспект та проблеми, пов'язані з освоєнням нових ринків збуту, будуть проаналізовані в наступному підрозділі, розглянемо два останніх.

Представники американського істеблішменту розглядали країни Західної півкулі як виключно сферу інтересів США не лише через їх близьке географічне розташування, але й у зв'язку зі схожістю їхнього державного ладу, який, за винятком Бразилії (до 1889 р. була імперією), а також Канади та

Куби, які перебували у статусі колоній, залишався республіканським. Враховуючи це, а також той факт, що до монархій та колоніальних імперій Старого Світу американці ставилися досить підозріло та насторожено, стає зрозумілим, чому спроби європейських країн тим чи іншим чином втрутитися у справи Латинської Америки сприймалися США з відвертою ворожістю.

Так, в 1881 р. президент Ч. Артур у посланні до Конгресу висловив своє незадоволення тим, що уряди Коста-Ріки та Колумбії звернулися за посередництвом у врегулюванні прикордонної суперечки спершу до Бельгії, а після відмови її короля – до Іспанії [65]. Але це один із багатьох прикладів.

Мабуть ніщо так яскраво не ілюструє спротив США розширенню європейського впливу в Західній півкулі, як проблема побудови міжокеанського каналу. Американський істеблішмент, як члени Демократичної, так і Республіканської партії, були єдині в думці, що для процвітання економіки потрібно збудувати канал, який би з'єднав два океани. Але при цьому він, безперечно, повинен бути під контролем США. Це питання висувалося як один із пунктів в передвиборчих програмах цих партій [86; 88; 139; 140]. Про це не забували й не втомлювалися говорити президенти [65; 92, 71; 124]. Загалом же, така риторика залишалася незмінною виключно до того часу, коли Панама відділилася від Колумбії, і США, нарешті, отримали те, до чого так довго прагнули.

Дійсно, значення міжокеанського каналу важко переоцінити, особливо для США. Наявність такого каналу значно б збільшило обсяги товарообігу в Карибському басейні, й перетворило його на один із центрів світової торгівлі. Проте більш важливим видавалось стратегічне значення каналу, адже маючи вихід і до Атлантичного, і до Тихого океанів, США не могли оперативнo та швидко відправляти кораблі з одного узбережжя й до іншого. Для виконання цього завдання необхідно було пройти уздовж всього узбережжя Латинської Америки. З огляду на це, не видається дивною ворожа позиція

американських політиків щодо спроб європейських країн долучитись до побудови каналу.

То ж коли в 1878 р. було створено Товариство Міжokeанського каналу, а ще через два роки під керівництвом архітектора відомого Суецького каналу, француза Ф. де Лесепса, розпочались будівельні роботи на Панамському перешийку, реакція США була очевидною. На думку президента Р. Хейса, єдиною американською політикою щодо цього питання міг бути або канал під егідою США, або ж його відсутність взагалі [342, с. 187]. Демонструючи своє негативне ставлення, він навіть відправив два військових кораблі до берегів Панами [349, с. 73].

Американський дослідник А. Хугенбум зазначав, що Р. Хейс своєю категоричною позицією до проблеми побудови каналу поставив питання національного захисту вище, аніж економічне процвітання [342, с. 186]. Хоча він був не єдиним, хто дотримувався такої думки. Для більшості американської еліти було очевидним те, що за приватними європейськими інвестиціями крокують анексії та протекторати. Наочними прикладами для них слугували дії Британської Ост-Індської компанії в Індії. До того ж не були забуті й дії Наполеона III в Мексиці [325, с. 51; 360, с. 43].

Загалом, для США дане питання залишалося важливою складовою політики, спрямованої на запобігання розширенню впливу колоніальних імперій Старого Світу в Західній півкулі.

Із побудовою каналу було тісно пов'язане сприйняття американською політичною та військовою елітою острова Куба як стратегічно важливого пункту в Карибському басейні. На значення іспанської колонії для США свого часу досить влучно вказав сенатор А. Беверідж: «Куба – лише є продовженням нашої атлантичної берегової лінії. Вона керує океанічними підступами до Міссісіпі та міжokeанського каналу» [64, с. 122]. Доповнюючи слова Беверіджа, доречно вказати й на те, що острів був для США ще одним форпостом торгівлі, про що більш докладніше йтиметься в наступному підрозділі.

Беручи до уваги стратегічне та економічне значення острова, держсекретар Дж. Блейн в інструкції до американського консула на Гавайях Дж. Комлі 1 грудня 1881 р. зазначав: «Куба, якщо й коли-небудь перестане бути іспанською, то обов'язково має стати американською, щоби не опинитися під контролем будь-якої іншої європейської держави» [105, с. 636].

США декілька разів намагалися оволодіти островом. Зокрема, в 1848 р. з іспанським урядом велися переговори щодо можливої купівлі Куби, але невдало. В 1854 р. президент Ф. Пірс направив своїх представників до Мадриду, які пропонували Іспанії 130 млн. дол. за поступку острова, але безрезультатно. Нарешті, ще одна спроба була здійснена адміністрацією У. Гранта. Цього разу сума, яку запропонували іспанському уряду, зросла до 150 млн. дол. Але Іспанія ще раз відхилила пропозицію [Див. докладніше: 308, с. 48, 132-134, 257-260].

Не спромігшись отримати поступки від іспанського уряду з цього питання і водночас не маючи змоги вирішити його військовим шляхом, США поступово почали поширювати вплив на Кубу за допомогою економічної експансії. Як влучно підкреслив американський дослідник Дж. Колбі, саме американські підприємці заклали фундамент для контролю США над Кубою [325, с. 27].

Прагнення правлячих кіл США, з одного боку, зміцнити свій вплив в Західній півкулі, аз іншого – послабити позиції європейських країн, втілилося в ідеї організації загального американського союзу, головним ідеологом котрого став Дж. Блейн. В цьому плані він не був новатором, адже ідею створити подібний союз висували ще на початку XIX ст. Сімон Болівар та Александр Гамільтон [251, с. 157-158]. Блейн лише реанімував цю ідею і спробував реалізувати на практиці.

З 2-го жовтня 1889 р. по 19-е квітня 1890 р. у Вашингтоні, за ініціативи Дж. Блейна, проходила Перша міжамериканська конференція, яку в пресі охрестили «панамериканською». В конференції брали участь представники

18 держав Латинської Америки, окрім Домініканської республіки. Попри її, здебільшого, економічну спрямованість, конференція мала й політичну мету.

Вже у вітальному слові на відкритті конференції Дж. Блейн проголосив: «Ми вважаємо, що сердечне співробітництво, засноване на сердечній довірі, врятує всі американські держави... які довго страждали від старих націй світу» [127, с. 12]. На думку американського дослідника Дж. Сміта, панамериканізм фактично був спробою реалізувати «доктрину Монро», так би мовити, зробити її загальноприйнятою політикою. Як аргумент на користь цього твердження він вказав на той факт, що США взяли на себе ініціативу та проголосили, що виконують роль дружньої сестри [360, с. 47]. Однак, на нашу думку, якщо розглядати Панамериканську конференцію більш глобально, то за великим рахунком її можна вважати спробою США не просто поширити свій вплив чи потіснити європейські держави, але створити власну систему міждержавних відносин, на зразок Віденської. Звісно, з двома невеликими нюансами: при їх лідируючій ролі в цій системі, і за відсутності в ній європейських країн. В тодішній американській пресі навіть з'явилося гасло «Америка для американців» [360, с. 54].

Вказану вище концепцію можна обґрунтувати такими фактами. По-перше, на конференцію не були запрошені представники Канади, Куби, Пуерто-Ріко та островів Вест-Індії – тобто тих територій, які залишалися колоніями європейських держав. По-друге, серед питань, що були винесені на розгляд учасників конференції, було й таке, яке передбачало вирішення всіх конфліктів мирним шляхом через арбітраж, що чимось нагадує характерне для Віденської системи розв'язання суперечок між великими державами Європи на міжнародних конференціях. В проекті арбітражного договору передбачалося, що він стане принципом міжнародного права для країн Західної півкулі, обов'язковим для всіх. [127, с. 690-693]. Однак цей проект так і залишився нератифікованим.

Оскільки конференція мала рекомендаційний характер, більшість піднятих питань так і не були вирішені. До того ж ініціативи США наштовхувалися на протидію з боку Аргентини, яка претендувала на лідерство в латиноамериканському світі, та Чилі, яка мала міцні економічні зв'язки з Англією й діяла в її інтересах. В цілому спроба США створити міжамериканську систему відносин не мали успіху на Першій Панамериканській конференції, але разом із тим вона заклала основи для подальшого співробітництва між американськими державами. Крім того, конференція сприяла й зростанню престижу США на міжнародній арені.

Інтереси США в Західній півкулі не обмежувалися лише Латинською Америкою. Досить бажаною для них територією була Канада, яка залишалася мало не єдиним володінням Британської імперії в Західній півкулі й водночас єдиним її вразливим місцем у цій частині світу.

Територіальні претензії щодо Канади США висунули ще під час Другої війни за незалежність 1812-1815 рр., але досягнути успіхів не змогли. Питання анексії Канади піднімалося і в 40-х рр. XIX ст. у зв'язку із так званим «орегонським питанням». Досягнення компромісу між США та Великобританією щодо поділу території Орегону на деякий час зняло напругу між двома країнами.

Чергова хвиля напруження припала на період після завершення Громадянської війни. До давніх прагнень приєднати Канаду до свого союзу додалося ще й бажання покарати англійців за їх підтримку Конфедерації в роки війни. Уряд США поставив Великій Британії вимогу – сплатити завдані англійськими каперами збитки, на що уряд останньої відповів відмовою. Конфлікт, що виник на цьому ґрунті, отримав назву «Алабамська криза» (від назви одного з каперів - «Алабама»), або «справа Алабами». Американський політик, лідер радикальних республіканців Ч. Самнер вважав, що необхідно здійснити анексію Канади як компенсацію Великої Британії по «справі Алабами» [280, с. 504-505].

Прагнучи продемонструвати всю серйозність своїх намірів, уряд США навіть призупинив дію торговельного договору з Канадою «Про взаємність» [398, с. 28]. Окрім цього, американський уряд підтримував «Феніанське товариство», таємну організацію, яка складалася з ірландців-іммігрантів і протистояла Великій Британії. В травні 1866 р. її члени навіть здійснили невдалу спробу захоплення канадського поселення Форт-Ірі [304, с. 83-84]. В кінцевому підсумку британський уряд був змушений піти на поступки. В серпні 1872 р. міжнародний арбітраж визнав Англію винною в порушенні принципів нейтралітету і зобов'язав її сплатити США компенсацію в розмірі 15,5 млн. дол. [280, с. 505].

Подібну ситуацію можна було спостерігати й під час англо-венесуельського конфлікту 1895 р. Після того, як британський прем'єр-міністр лорд Солсбері відхилив претензії США на право втручатися в конфлікт й поставив під сумнів «доктрину Монро», ідея захопити Канаду знову стала актуальною. Майбутній президент США Т. Рузвельт в одному з листів до свого приятеля Г. К. Лоджа зухвало вказував, що можна було б захопити Канаду навіть в тому випадку, якби британський флот почав бомбардувати американські прибережні міста [104, с. 500].

Але як і в попередніх випадках, ситуація була вирішена мирним шляхом і розмови про анексію знову притихли. Наведені факти можуть свідчити лише про те, що після завершення Громадянської війни США при вирішенні досить гострих питань із Великобританією намагалися залагоджувати їх на свою користь шляхом шантажу, в якому Канаді відводилася роль розмінної карти.

Острови Тихого океану можна виділити як другий за важливістю, після Латинської Америки та Канади, регіон, де США мали геополітичні інтереси. В першу чергу це стосувалося Гавайїв, або Сендвічевих островів. Цей найбільший в Океанії архіпелаг, який, до речі, розташований на місці перетину морських торговельних шляхів, розглядався американцями як перевалочний пункт для торгівлі з країнами Сходу. Так, на думку

Дж. Блейна, Гавайї були частиною цілої американської системи, комерційної імперії, яка розпочиналася в Сан-Франциско, простягалася через Гавайї й доходила до берегів Азії та Австралії. [105, с. 636] Стратегічна цінність Гавайїв була обумовлена ще й тим фактом, що поблизу були відсутні інші острови зі зручними гаванями.

Стратегічне значення Гавайїв робило їх для США винятково важливим об'єктом, а тому було необхідним, аби вони залишалися під їх контролем або були принаймні нейтральними. В інструкціях до американського представника на Гавайях у листопаді 1881 р. Дж. Блейн писав: «Уряд США за жодних обставин не дозволить передачу території або суверенітету цих островів (Гавайїв – *Т.П.*) жодній з великих європейських держав... Занадто очевидно, що володіння цими островами великою морською державою було б не лише небезпечним зменшенням впливу США у водах Тихого океану, але й у разі міжнародних труднощів стало б безперечною загрозою (нашим – *Т.П.*) інтересам» [104, с. 634]. Реалізації цих прагнень мав слугувати договір, укладений між Гавайським королівством та США в грудні 1884 р., який надавав останнім виняткове право на використання гавані Перл-Харбор для розміщення вугільної та ремонтної бази, яка б обслуговувала американські кораблі [133, с. 919-920].

США не мали жодних економічних інтересів щодо архіпелагу Самоа, адже їх населення було занадто бідним для ведення якихось значних торговельних операцій. У стратегічному плані ці острови не були такими важливими для США, як Гавайї, а тому уряд не виявляв особливої зацікавленості до них. Зміна американської політики була наслідком дії окремих американців, як-от капітан Р. Мід, полковник А. Стейнбергер, власник тихоокеанської поштової лінії В. Вебб та ін. Саме вони взяли на себе ініціативу розпочати перемовини з племінною верхівкою Самоа щодо оренди зручної гавані Паго-Паго, хоч і не мали для цього повноважень. В 1874 р. А. Стейнбергер у листі до держсекретаря Г. Фіша зазначав: «Острови Самоа розташовані прямо на шляху торгівлі між Сан-Франциско та англійськими

колоніями» [350, с. 121]. Підсумком їхньої діяльності було укладення із Самоа в січні 1878 р. договору, за яким США отримували право на використання гавані Паго-Паго та створення ремонтної бази для американських кораблів [73, с. 1574 - 1576]. В 1887 р. США навіть вступили у протистояння з Великою Британією та Німеччиною через Самоа, а в 1899 р. здійснили анексію східної частини островів.

Філіппіни до іспано-американської війни взагалі не розглядалися американськими урядовцями як об'єкт територіальних зазіхань. Їх завоювання стало виключно ініціативою Т. Рузвельта, а рішення про купівлю в Іспанії після переможної війни можна розглядати як превентивний імперіалізм, мета якого полягала в запобіганні перетворення Філіппін на колонію однієї з європейських держав. Те ж саме стосується і о. Гуам.

Другий важливий аспект зовнішньої політики США зазначеного періоду, а саме захист прав американських громадян за кордоном, залишався не менш важливим для політичної верхівки країни. Американські торговці, місіонери та мандрівники не просто сприяли розширенню економічних та культурних зв'язків США з іншими країнами, але й були піонерами та рушієм американської експансії, як-от на Кубі та Гавайях. Окрім того, політику щодо захисту громадян можна розглядати і як спосіб підтримання свого статусу та престижу на міжнародній арені.

З огляду на консульські звіти та листування, можна дійти висновку, що випадки звернення американських громадян до уряду по допомогу були далеко непоодинокими. Так, в грудні 1892 р. американський підприємець Едвард Люкан скаржився консулу США в Мексиці на безпідставний арешт та жорстоке поводження [116, с. 409; 117, с. 411-412]. Інший громадянин США, Дж. Бруммель, який на Кубі залишився без роботи і не міг повернутися додому, надіслав у грудні 1894 р. листа до консула із проханням про допомогу [21]. Під час повстання офіцерів військово-морського флоту 1893-1894 рр. в Бразилії, спрямованого проти тодішнього президента Ф. Пейшоту, американські громадяни направили до консула Т. Томпсона телеграму, в якій

просили звернутися до уряду США задля їхнього захисту та відправки кораблів [118, с. 81].

Більшість непорозумінь вирішувалися через арбітражний суд. Але, коли справа була критичною, уряд США давав санкцію на застосування сили. Так, в інструкції до американського представника на Гавайях від 12 липня 1887 р. Держсекретар Т. Баярд відверто вказував, що в разі виникнення загрози життю громадянам США уряд застосує військові кораблі [114, с. 581]. Ще один приклад був пов'язаний із Бразилією. Під час вже згадуваних подій 1893-1894 рр. до порту Ріо-де-Жанейро було направлено п'ять військових кораблів США. В отриманих від Держдепартаменту інструкціях до командуючого ескадрою капітана Г. Пікінга зазначалося, що необхідно докласти всіх зусиль для захисту американських громадян [411, с. 43-44]. При цьому видатки федерального уряду на проведення такої політики були досить значними, про що може свідчити лист командуючого Карибською ескадрою ВМФ США контр-адмірала Ч. Д. Сігсбі до Секретаря ВМФ США від 3 квітня 1904 р., виявлений в американському архіві. На думку Сігсбі, лише в Карибському басейні на потреби захисту майна та життя американських громадян щорічно витрачалося близько 2 млн. дол., що було колосальною сумою [4, с. 2].

В деяких випадках і силові дії не давали бажаних результатів, прикладом чого можуть слугувати ситуація із вбивствами місіонерів в Османській імперії або ж події, пов'язані із черговим повстанням на Кубі в 1895-1898 рр. Задля захисту американських громадян та їх майна до порту Гавани був направлений броненосець «Мен». Щоправда, цей крок спричинив трагічні наслідки та став каталізатором для розгортання війни з Іспанією.

Загалом, впродовж другої половини XIX ст. США все ще залишалися державою другого ґатунку, яка перебувала поза Віденською системою міжнародних відносин. Відповідно, і їхній статус, як держави, був незначним, внаслідок чого досить проблематично було відстоювати свої інтереси за кордоном. Разом з тим, економічне зростання США та

усвідомлення їх політичною, військовою та діловою елітою тієї невідповідності, яка існувала між економічною вагою країни у світі та її політичною роллю, спонукали до зміни такого становища. Саме проблема низького статусу та пов'язані із ним питання, на кшталт охорони громадян та превентивне розширення сфер впливу, стала одним із чинників, котрі змушували США брати дедалі активнішу участь в міжнародній політиці.

2.2. Економічне піднесення в останній третині XIX ст. та його вплив на зміну зовнішньополітичного курсу США.

Стрімке економічне зростання США останньої третини XIX ст. було явищем доволі унікальним. Однак виникло воно не на порожньому місці й мало під собою ряд важливих факторів, які буде доречно розглянути та проаналізувати.

Однією із запорок процвітання будь-якої країни є наявність чи відсутність природних ресурсів, а разом з цим і сировинна незалежність. США в цьому плані дуже пощастило, адже на території Союзу можна було знайти цілий спектр корисних копалин, необхідних для успішного здійснення промислового перевороту [253, с. 333-334]. Крім того, наявність величезних територій, практично незаселених та неосвоєних, які перетинали різні кліматичні пояси, а також достатня кількість водних ресурсів, створювали сприятливі умови для розвитку сільського господарства.

Для внутрішнього розвитку США періоду «позолоченого віку» характерним явищем стало зростання чисельності міського населення. Напередодні Громадянської війни в американських містах проживало лише 20 % всього населення Союзу, однак, вже в 1890-х рр. ця частка зросла до 33 %. Більше враження справляють дані, якщо звернутися до конкретних показників декількох великих міст. Населення Нью-Йорка за хронологічний проміжок від 1860 по 1910 рр. зросло з 850 тис. до 4 млн. За цей же час населення Чикаго зросло з 110 тис. до 2 млн., а Філадельфії – з 650 тис. до 1,5 млн. чоловік [273, с. 210]. Урбанізація відбувалася, як і в Європі,

переважно за рахунок переселення сільського населення до міст. Однак дедалі вагомішим джерелом цього процесу ставала імміграція з країн Європи, Далекого Сходу та Латинської Америки [323, с. 484]. За період 1870-1900 рр. загальна чисельність населення країни, завдяки притоку мігрантів, зросла з 38 млн. до 75 млн., а станом на 1910 р. ця цифра збільшилася вже до 91 млн. [94, с. 30]. Загалом же США за чисельністю населення обійшли такі передові тогочасні країни, як Великобританія, населення якої на 1900 р. становило 41 млн., Франція – 38,9 млн. та Німеччина, в якій проживало 56 млн. чол. [303, с. 8] (*Додаток А*).

Міграційні процеси, безперечно, мали позитивні наслідки для економічного життя США. Постійний приплив мігрантів забезпечував країну дешевою робочою силою, необхідною для обслуговування численних фабрик, заводів та існуючої транспортної інфраструктури. З іншого боку, поява нових громадян означала і збільшення кількості потенційних споживачів, а відтак – розширення місткості внутрішнього ринку. Це ж, у свою чергу, давало можливість США тривалий час обходитись без зовнішніх ринків та колоній. Критикуючи економічний детермінізм американського експансіонізму кінця XIX – початку XX ст., американський дослідник Артур Шлізенгер-молодший вказував саме на цей факт [316, с. 194-196].

Міграція, окрім вказаних, мала й ще один досить сприятливий для розвитку США наслідок, а саме – забезпечувала країну інтелектуальним капіталом. Під останнім можна розуміти яскравих особистостей, талановитих, підприємливих та енергійних людей, які здатні генерувати нові ідеї, збагачувати ту чи іншу сферу людської діяльності [393, с. 127]. Такий капітал є практично незамінним, і, як наслідок – набагато ціннішим, скажімо, за фінансовий.

Повоєнний період США позначився ще однією характерною рисою – стрімким розвитком науки й техніки. Це відобразилося, в першу чергу, у кількості запатентованих винаходів, яка щороку зростала. Так, лише за 1885 р. було видано приблизно 35 тис. патентів [70]. Наведемо невеликі дані

для порівняння: за весь період від заснування США і до 1860 р. було видано всього 36 тис. патентів. За наступних же тридцять років по завершенню Громадянської війни запатентовано було вже 440 тис. винаходів [282, с. 181]. Серед таких можна назвати електролампочку і трамвай Т. Едісона, телефонний апарат А. Белла чи двигун внутрішнього згоряння Н. Тесли [305, с. 454-455]. Загалом, цей список можна продовжувати, що, в принципі, не є необхідним. Значно важливішим для осмислення причин економічного піднесення США в зазначений період було те, що самі американці, будучи досить прагматичними людьми, не лише здійснювали відкриття та конструювали нові винаходи, але й намагалися по максимуму використати їх у виробництві. Так, побудована Т. Едісоном перша електростанція (1882 р.), яка постачала струм жителям Нью-Йорка, започаткувала розвиток електроенергетики [305, с. 455]. Застосування останніх здобутків у галузі механіки дозволило Г.Форду створити доволі успішний автомобільний бізнес, а запровадження у виробництво нових способів виплавки сталі, бесемерівського та мартенівського, дало поштовх для утворення цілих сталевих концернів, продукцію яких використовували не лише для різних потреб промисловості та вдосконалення інфраструктури (залізниці), але й для військових потреб, зокрема, для побудови нового ВМФ США.

Відтак можемо стверджувати, що поява нових винаходів і технологій була однією з основних джерел та стимулів для зростання економіки США наприкінці XIX ст.

Важливим чинником розквіту економіки слугувала транспортна інфраструктура. На думку професора Іллінойського університету в Урбані-Шампейні Е. Богарта, дешеві та швидкі системи перевезень були необхідні при величезних відстанях американського материка, а тому залізниці набули тут набагато більшого значення, аніж в будь-якій іншій країні світу. В жодній із країн залізничні шляхи безпосередньо не впливали так на розвиток основних галузей промисловості, як в США [258, с. 253].

Залізниці не лише надавали можливість швидко доставити сировину на фабрики, а з фабрики – готову продукцію в потрібний регіон країни, але й сприяли подальшому освоєнню територій Далекого Заходу. До того ж не менш важливим є той факт, що вздовж залізничних ліній нерідко виникали нові містечка, ранчо та ферми, а це, зі свого боку, стимулювало мобільність робочої сили та капіталу, сприяючи таким чином розвитку національного ринку.

Оскільки їх прокладенням займалися приватні компанії, які отримували від федерального та місцевих урядів всебічну допомогу, зростання довжини залізничного полотна в країні проходило форсованими темпами. Так, якщо в 1860 р. загальна довжина американських залізниць становила 30 тис. миль, то до 1900 р. ця цифра зросла вже до 193 тис. миль [323, с. 464] (*Додаток Д*).

Окрім звичайних залізничних шляхів, в повоєнний період були прокладені чотири трансконтинентальні залізниці, які об'єднали два узбережжя США: Тихоокеанська (1869 р.), Південно-тихоокеанська (1882 р.), Північно-тихоокеанська (1883 р.), Велика північна (1893 р.) [281, с. 15].

Серед інших сприятливих для американської економіки чинників можна назвати відсутність у повоєнний період масштабних збройних конфліктів на території країни, особливі риси американського менталітету, а також іноземні капіталовкладення, загальна сума яких в 1880 р. становила близько 2 млрд. дол., а на початку ХХ ст. зросла до 3,4 млрд. [297, с.322].

Зрештою, доцільно буде вказати і на роль федерального уряду, який проводив протекціоністську політику. Окрім виділення коштів та укладення контрактів із підприємцями, держава, в особі президента та Конгресу, починаючи з періоду Громадянської війни підтримувала високі митні тарифи, тим самим захищаючи вітчизняного виробника від іноземних конкурентів. Під кінець ХІХ ст. рівень митних тарифів на іноземні товари сягав приблизно від їхньої вартості [281, с.13]. Оберігаючи, з одного боку, американських підприємців від жорсткої конкуренції, така політика, загалом, не дуже сприяла зовнішній торгівлі США, передусім з країнами Європи. На

думку німецького дослідника Г. Леві, митні тарифи, закриваючи для іноземних виробників доступ до Америки й забезпечуючи водночас посилену діяльність вітчизняних виробників, побічно сприяли перевиробництву [288, с. 121]. (*Додаток Н.1., Рис. 2*)

Останній чинник, який слід назвати – наявність обширних і малозаселених територій Великого Заходу та процес їх колонізації. Розпочавшись ще в колоніальний період, він завершився аж наприкінці ХІХ ст. Етап же найбільш інтенсивної колонізації припав на час після завершення Громадянської війни, оскільки тепер американцям вже ніщо не заважало продовжити континентальну експансію, а постійний наплив мігрантів лише збільшував армію колонізаторів. Цьому сприяло дві обставини: наявність вільної землі та поклади цінних металів. Так, в 1848 р. поклади золота були виявлені в Каліфорнії. В 1851 р. золото знайшли в Колорадо та Неваді, в 1858 р. – поблизу річки Саут-Платт, в 1876 р. – у Південній Дакоті, а в 1891-1894 рр. у Кріпл-Крік [305, с. 440]. Такі цінні знахідки спричинили хвилі так званої «золотої лихоманки», в ході яких відбувалося переселення авантюристів та шукачів пригод різного гатунку, які прагнули до швидкої наживи, на неосвоєні простори Заходу. Переселенці створювали міні-поселення навколо родовищ із золотом, котрі через деякий час перетворювалися на містечка. Серед таких можна назвати Вірджинію-Сіті (Невада), Бьютт (Монтана), Кьор-д'Ален (Айдахо) та ін. [350, с. 464-465].

Слідом за золотошукачами на простори Далекого Заходу прибували переселенці, які організовували тут ферми та ранчо. Власники ранчо постачали м'ясо іншим поселенцям, федеральній армії та в індіанські резервації, а з розбудовою залізниць – і у східні штати [261, с. 18]. Більше того, дана продукція стала однією з основних в переліку експортних товарів США, зокрема до країн Західної Європи. Такі факти дозволяють нам стверджувати, що відкритий випас худоби став ще одним, досить привабливим джерелом прибутку. З'явилися навіть спеціальні пункти продажу худоби – так звані «ковбойські містечка», які з часом перетворилися

на повноцінні міста: Абілін, Додж-Сіті (Канзас); Шайлер, Форт-Кірні, Норт-Платт, Огаллала, Сідней (Небраска); Пайн-Блафс, Грін-Майлс-Сіті, Хелена (Монтана) [261, с. 26].

Загалом, внаслідок інтенсивної колонізації територія малозаселених регіонів почала вкриватися новими міськими центрами, а населення вже існуючих – стрімко зростати. Типовим прикладом можуть слугувати такі міста, як Портленд і Сіетл, кількість населення яких напередодні Громадянської війни ледве сягала 100 тис. чоловік, а вже в 1890 р. становила близько чверті мільйона. Іншими швидкозростаючими міськими центрами Заходу були Сан-Франциско, Лос-Анджелес, Міннеаполіс, Сент-Пол, Омага, Канзас, Денвер [305, с. 472]. Нові міста не лише ставали адміністративними та політичними центрами, але й осередками бізнесу. Можливість швидкого кар'єрного зросту в політиці чи підприємницька діяльність приваблювали молодь, сприяючи, таким чином, подальшому заселенню Західних територій [261, с. 69].

Під кінець XIX ст. освоєні території були організовані у нові штати: в 1889 р. Вашингтон, Монтана, Південна та Північна Дакота; в 1890 р. – Айдахо та Вайомінг, а в 1896 р. – Юта [305, с. 441]. *(Додаток Е)*

Колонізація Заходу, отже, надала США нові території, розв'язуючи тим самим проблему перенаселення східних штатів, додаткові джерела сировини для промисловості, і, звісно ж, значно розширила внутрішній ринок країни.

При самому аналізі та характеристиці економічного життя США доцільно виділити три складові частини, кожна з яких варто розглянути окремо: сільське господарство, промисловість й торгівля.

Хоча впродовж 70-90-х рр. XIX ст. процес індустріалізації, а разом з ним і зростання темпів промислового виробництва, набував дедалі швидших та масштабніших обсягів розвитку, сільське господарство, тим не менше, продовжувало залишатися однією з основних галузей американської економіки. Так, в 1879 р. сільськогосподарське виробництво становило близько 20,5 % всього національного багатства країни, в той час як

промислове виробництво лише 13,9 %. В 1889 р. ці показники становили 16,1 % та 16,6 % відповідно, а в 1899 р. – 17,1 % і 18,2 % [95, с. 238]. Такі показники були результатом, з одного боку, використання нових сільськогосподарських машин та добрив, а з іншого – розширення фермерських господарств та збільшення земельного фонду країни шляхом освоєння нових територій. Внаслідок цього кількість ферм за сорокалітній період зросла майже вдвічі: із 2,4 млн. в 1860 р. до 5,7 млн. у 1900 р. [94, с. 95].

За таких сприятливих обставин обсяги сільськогосподарського виробництва за період з 1860 по 1900 рр. значно зросли. Зокрема, виробництво таких експортних американських товарів, як пшениця, збільшилося в 3,5 раз, кукурудзи – в 3, бавовни – 2,5, а поголів'я всієї худоби – майже в 2 рази [297, с. 316]. Зрештою, американські фермери спромоглися повністю забезпечити продовольством міста. Однак пришвидшені темпи розвитку та зростання показників виробництва сільського господарства приводили до того, що внутрішній ринок ставав переобтяженим. Тому частина виробленої продукції реалізовувалася на зовнішніх ринках. На 1900 р. США, фактично, стали найбільшим у світі експортером пшениці та м'яса [297, с. 16].

Промисловість у період «позолоченого віку» переживала справжній бум. Розвиток одних галузей стимулював піднесення інших. Так, парові машини, що використовувалися на текстильних фабриках, потребували кам'яного вугілля. Цей фактор, а також використання новітніх досягнень науки і техніки зумовили збільшення обсягів і пошвидшення темпів видобутку вугілля. Так, якщо в 1880 р. в США добували 21 % від світового видобутку вугілля (поступаючись при цьому першим місцем Великобританії), то під кінець століття вони посіли перше місце [258, с. 244]. В країні також видобувалося приблизно 39,3 % від світового видобутку залізної руди, 55 % міді, 29,6 % олова, 33% срібла, 40 % цинку, 31 % золота [253, с. 333].

За доволі короткі терміни США не тільки перетворилися з аграрної на індустріально-аграрну країну, але й спромоглися за багатьма економічними показниками перегнати провідні європейські країни. В 1890 р. США виплавляли сталі більше, аніж Великобританія, яку називали «майстернею світу», а в 1900 р. обсяги виплавки американської сталі були більшими за сукупну кількість виробництва її Великобританією та Німеччиною [296, с. 289] (*Додаток А.1.*).

Окрім традиційних галузей промисловості, як-то вугільна, текстильна і металургійна, з'явилися й нові: нафтовидобувна, нафтопереробна, гумова, хімічна, м'ясоконсервна, автомобільна та електроенергетична.

Новим феноменом в економіці США, що позначив наступний етап розвитку капіталізму, стала поява великих монопольних об'єднань, котрі мали змогу контролювати розвиток тієї чи іншої галузі промисловості або сільського господарства – трестів. Зауважимо, що це не було суто американським явищем. Подібні утворення виникли у Великобританії, Франції, Німеччині, Італії та Японії. США лише стали піонером у цій справі. (*Додаток Б.*)

Трести як форма організації підприємств виникла у 70-80 рр. ХІХ ст. в США. Першим таким об'єднанням, що постало в 1882 р., була нафтова компанія «Standard Oil», заснована ще в 1870 р. Джоном Рокфеллером у штаті Огайо (*Додаток К.*). Використовуючи різні, часто не зовсім чесні методи тиску на конкурентів, «Standard Oil» спромоглася до 1879 р. поглинути 22 із 26 нафтопереробних компаній, взявши під свій контроль 90-95 % нафтової індустрії країни [305, с. 456]. Трест не лише володів мережею підприємств з видобутку та переробки нафти, але й мав власні заводи для виготовлення всього необхідного для цього процесу, розгалужену мережу нафтопроводів та кораблі для перевезення нафти [167, с. 31]. Це дозволяло компанії досить успішно вести справи, внаслідок чого загальний її капітал станом на 1899 р. обчислювався у 110 млн. доларів, а щорічний прибуток складав 45 млн. доларів [273, с. 213].

У 1875 р. шотландський мігрант Ендрю Карнегі побудував сталеливарний завод у місті Пітсбург і, скупивши інші металургійні підприємства, став абсолютним монополістом у цій галузі, створивши компанію «Carnegie Steel Company» (*Додаток К*). В 1890 р. заводи Карнегі випускали 322 тис. т сталі на рік і мали при цьому прибуток в розмірі 5 млн. дол. Вже через десять років обсяги річного виробництва зросли до 3 млн. т при 40 млн. дол. прибутку [321, с. 458-459]. Серед інших трестів можна назвати цукровий «American Sugar Refining Co.», електричний «General Electric», тютюновий «American Tobacco Co.», мідеплавильний «Amalgamated Copper» та ін. [81, с. 24]. Трести почали виникати і в банківській сфері. Яскравим прикладом цього може слугувати компанія Джона Пірота Моргана «J. P. Morgan & Co.» (*Додаток К*).

Власники трестів не лише сконцентрували у своїх руках величезні капітали та промислові потужності, але й важелі впливу на економічне життя країни. Зокрема, трести формували цінову політику щодо того чи іншого товару шляхом штучного заниження чи, навпаки, завищення цін, або ж шляхом збільшення обсягів виробництва, знищували своїх конкурентів тощо. Станом на 1904 р. всього 4 % підприємств виробляли 57 % всієї промислової продукції США [324, с. 58].

Загалом же «барони-розбійники», як цю нову еліту США іменують в американській історіографії, стали своєрідним взірцем успішності, живим уособленням американської мрії і водночас об'єктом ненависті з боку матеріально неблагополучних верств населення. На думку американського дослідника С. Хейса, підприємці стали критерієм поняття «престиж». Серед американців побутувала думка про політику як неблагородну справу, котра є придатною лише для тих, хто зазнав фіаско в економічній діяльності [335, с. 22].

Для політичного життя США періоду 70-90-х рр. XIX ст. типовими були численні корупційні скандали та слабкість президентської влади, не кажучи вже про самих осіб, котрі обіймали цю посаду. Навряд чи їх можна

охарактеризувати як харизматичних та яскравих діячів, чиє президентство було сповнене низкою примітних та доленосних подій. За таким умов промислово-фінансовій еліті не важко було чинити вплив на еліту політичну (Додаток Н., Н.2., Рис. 2). В радянській історіографії трести та їх власники розглядалися в якості лобістів експансії, до якої США перейшли в 90-х рр. XIX ст. При цьому якихось конкретних фактів, окрім тези про переобтяженість внутрішнього ринку і потреби в пошуку заморських, не наводилось [271, с. 44; 281, с. 132]. Звісно, навряд чи можна віднайти документи, які б безпосередньо могли засвідчити вплив трестів на політичне життя США. Такі документи, беззаперечно, стали б додатковою зброєю у міжпартійному протистоянні республіканців та демократів, які час від часу спалахували під час засідань Конгресу, як це було із обговоренням митного тарифу в 1893 р. [316, с. 659-660]. Вони також могли б стати й черговим доказом у звинуваченні в корупційних махінаціях того чи іншого політика, яким би не погребували скористатися його опоненти.

Тим не менше, деякі окремі факти, котрі побічно можуть пролити світло на це питання, все ж таки можна навести. Почати варто хоча б з того, що більша частина тодішньої політичної еліти США, якщо не вся, була залежною від промислово-фінансових ділків в плані фінансування. П. Лафарг, французький економіст та політик, сучасник тієї епохи, в одній зі своїх праць, присвяченій діяльності американських трестів, навів з цього приводу досить цікавий факт. Час від часу створювалися спеціальні комісії, які займалися розслідуванням діяльності трестів в США, котрі, в кінцевому підсумку, ні до чого не приводили. П. Лафарг подав цікавий уривок з діалогу між членами однієї з таких комісій та директорами компанії «Standart Oil». Серед низки питань було й таке, котре стосувалося впливу тресту на проведення виборчих кампаній, на що один з директорів прямо відповів: «Ми завжди допомагаємо партії, котра є сильнішою в певній місцевості: в одному штаті – республіканцям, в іншому – демократам» [287, с. 30].

На фінансування компанією «Standart Oil» обох політичних партій вказував і американський журналіст Дж. Флінн, котрий присвятив діяльності Дж. Д. Рокфеллера цілу книгу [330, с. 383]. Хоча даних щодо інших трестів в нас немає, проте не виключено, що й вони надавали подібну «допомогу» політикам США.

Іншим фактом, котрий може слугувати наочним доказом цілковитої залежності політичної еліти від еліти ділової, були події 1893 р. Одна із найтяжчих економічних криз в історії США спричинила розорення та банкрутство низки підприємств та банків, а федеральний резерв країни швидко зменшувався. За таких умов уряд був змушений звернутися до Дж. П. Моргана, котрий надав грошову позику в розмірі 65 млн. дол. Окрім цього, банкіру вдалося залучити до США європейські інвестиції у розмірі 3,5 млн. унцій золота для підтримки федерального бюджету. Завдяки цим заходам, криза була подолана. Не вдаючись у зайві подробиці, лише відзначимо, що ліквідація економічної кризи 1907 р. також була справою рук Моргана [391, с. 148, 153] (*Додаток Н.1., Рис.1*).

Маючи, таким чином, значний вплив на американських урядовців, власники трестів могли впливати на ухвалення того чи іншого рішення, причому як у царині внутрішньої, так і зовнішньої політики. З цього приводу можна навести ще декілька фактів. У своїх мемуарах Дж. Д. Рокфеллер зазначив: «Уряд нашої країни (США – *Т.П.*) надає нам колосальну підтримку. У справі відкриття нових торговельних шляхів до далеких країн нам допомагали наші посланці, міністри та консули» [167, с. 50]. Хоча нафтовий магнат і не уточнив, яким чином його компанія спонукала уряд надавати їй допомогу у справі освоєння нових ринків збуту, це не складно зрозуміти, взявши до уваги наведені вище факти щодо діяльності трестів.

Ще один промисловий магнат Е. Карнегі у своїх мемуарах наводить ще більш цікавий сюжет. В 1891 р. в чилійському місті Вальпараїсо місцеві жителі в одній із таверн вбили двох американських матросів та поранили ще 17, що, зрештою, дало привід США для втручання. Карнегі згадував, що

вирушив у Білий дім на зустріч із президентом Б. Гаррісоном для того, аби владнати назріваючий конфлікт. Під час тривалої розмови «сталевий король» переконував президента в тому, що війна із Чилі є не лише недоречною, але й хибною політикою, при цьому нагадавши йому про ідеї та пропозиції, котрі були виголошені на Панамериканській конференції [165, с. 225-229].

Після іспано-американської війни питання подальшої долі Філіппін залишалося відкритим, і Карнегі, за проханням свого друга К. Бліса, котрий обіймав посаду міністра внутрішніх справ, вів переговори із президентом Вільямом Мак-Кінлі, переконуючи його відмовитись від ідеї анексії островів, щоправда, без особливого успіху [165, с. 231].

Зрештою, при розгляді проблеми впливу фінансово-промислових кіл на формування зовнішньої політики США не слід забувати про один принципово важливий момент. Так звані «барони-розбійники» були тими постатями, котрих політика, як така, цікавила, мабуть, менше за все. Для них не було важливим те, хто стоїть біля державного керма, головне аби цей керманіч грав по вже встановлених правилах. До того ж політиків вони сприймали як безвідповідальних та корумпованих службовців [414, с. 12]. Єдине, що заслуговувало на увагу – це можливість спокійно займатися бізнесом. Те ж саме можна сказати і про зовнішню політику. До певного часу, а саме – поки внутрішній ринок був у змозі поглинати всю вироблену продукцію, фінансово-промислові кола США не цікавилися зовнішньою політикою. Та разом зі зростанням обсягів виробництва з'явилась і потреба у пошуку нових ринків за межами країни, на що, до речі, прямо вказував у своїх мемуарах Дж. Рокфеллер [167, с. 54-55]. Звісно, великі компанії могли цілком самостійно отримувати нові ринки, однак несприятливі обставини, як-от іхетуанське повстання в Китаї або повстання на Кубі, спонукали підприємців та фінансистів звертатися по допомогу до політичної еліти. В деяких ж випадках, навпаки, уряд задля досягнення поставлених цілей покладався на допомогу ділової еліти. Типовим прикладом може слугувати епізод із встановленням США контролю над зоною Панамського каналу.

Саме на банк «Morgan, Harjes & Co.», що належав Дж. П. Моргану, за згодою президента Т.Рузвельта, було покладено зобов'язання передати 10 млн. дол. Республіці Панама, а також ще 40 млн. дол. французькому банку для викупу всіх акцій «French Panama Canal» [291, с. 154].

Ще один факт, котрий заслуговує на увагу і може свідчити про певний вплив «баронів-розбійників» на формування зовнішньої політики – державні замовлення. У 80-90-х рр. XIX ст. разом зі зростанням зацікавленості США до зовнішніх справ зростала й потреба у могутньому військовому флоті, без якого на той час досить важко було відстоювати свої інтереси в тому чи іншому регіоні. Щорічні звіти міністра ВМС США свідчать про те, що побудовою військових кораблів займалися саме великі монополісти. Так, сталь для потреб флоту постачали заводи, котрі належали Е. Карнегі [53; с. 565-566; 54, с. 523, 525; 56; с. 67-69; 57, с. 80]. В 1901 р. Дж.П. Морган викупив компанію «Carnegie Steel» та приєднав до свого тресту «U.S. Steel». Вже як частина «фінансово-промислової імперії» Моргана, «Carnegie Steel» продовжувала виконувати державні замовлення, але прибутки від них йшли вже новому власнику [58, с. 53; 59, с. 63-64]. Серед інших великих компаній, що виконували державні замовлення, можна назвати «Bethlehem Steel», «Newport News Shipbuilding», «Union Iron Works», «William Cramp & Sons» [58, с. 53; 59, с. 533-535].

Виконання військових замовлень було досить вигідним для власників великих компаній, адже зазвичай прибутки, які вони отримували, були досить завищеними. Так, вже згадуваний Е. Карнегі постачав сталь не лише для американських, але й для російських кораблів. Різниця полягала лише в тому, що останнім його послуги коштували 249 дол. за тону, в той час як для США ця сума коливалася від 520 до 700 дол. за тону [330, с. 394]. Таким чином, можемо стверджувати, що ділова еліта США була зацікавлена в більш активній політиці США на міжнародній арені, адже це відкривало перед нею не лише нові можливості в плані реалізації своєї продукції на нових ринках, але й отримання нових замовлень з боку держави.

Економічне піднесення та поява великих монополій сприяли тому, що обсяги американської торгівлі зросли. В період з 1879 по 1899 рр. торгівля становила 15-16 % від суми національного прибутку США [95, с. 238]. Приблизно за цей же період обсяги американського експорту значно перевищили імпорту. Так, в 1870 р. загальна сума товарів, котрі США експортували в ту чи іншу країну, становила 392 млн. дол., тоді як імпорту – 426 млн. Через тридцять років експорт зріс до 1, 394 млн., а імпорту – до 894 млн. [94, с. 250-251].

В американській історіографії існує дискусія з приводу того, чи дійсно експансіоністська політика, до якої правлячі кола США перейшли в останній третині XIX ст., була викликана економічними потребами. Тезу про те, що економічний чинник був основним і вирішальним у відході США від ізоляціоністської політики, обґрунтовували такі дослідники, як В. Фостер [310, с. 312-314], Г.Зінн [273, с. 294], В. Лафібер [349, с. 24-25] та С. Кешман [324, с. 163]. Деякі інші історики, як-от А. Шлезінгер-молодший та Дж. Кеннан, навпаки, заперечували це твердження або ж вважали другорядним, вказуючи на те, що економічні мотиви не відігравали суттєвої ролі.

Критикуючи економічний чинник експансії США, А. Шлезінгер-молодший передусім вказував на високі митні тарифи. На його думку, для здобуття нових ринків у тій чи іншій країні логічним кроком американських політиків мав би стати закон, котрий істотно зменшив би тарифні ставки. Однак склалася прямо протилежна ситуація, і тариф не лише не зменшили, але й значно підвищили. Продовжуючи свою думку, дослідник дійшов висновку, що начебто зовнішні ринки займали доволі низьке місце не лише в шкалі пріоритетів, але й у свідомості американських бізнесменів [316, с. 195-196].

Обґрунтовуючи своє твердження, Шлезінгер-молодший навів слова деяких політиків, котрі не підтримували ані ідею зниження тарифів, ані поділяли думки своїх колег та співвітчизників щодо перенасиченості внутрішнього ринку США. Так, член Республіканської партії В. Д. Келлі

заперечував потребу у зовнішніх ринках: «Це вигадки «школярів та органів різних іноземних комерційних агентств, що ми страждаємо від перевиробництва» [316, с. 196]. Інший діяч Республіканської партії, сенатор Д. Моррілл, взагалі, стверджував, що «давно минули ті часи, коли нації могли колосально збагачуватися завдяки надмірним прибуткам від зовнішньої торгівлі... Зараз і в подальшому національне багатство повинно створюватися працею всередині країни;зараз лише внутрішній ринок являє собою цінність як ринок»[316, с. 196].

Якщо економічний фактор не відігравав важливої ролі, то в чому ж тоді причина експансії США в зазначений період? На думку А. Шлезінгера-молодшого, вона була зумовлена геополітичним мотивом, перетворюючись на так званий «превентивний імперіалізм» [316, с. 208]. Не вдаючись у деталі, зауважимо, що подібну позицію в цьому питанні займав і Дж. Кеннан [347, с. 4, 11]. Інший дослідник, Д. Плетчер, хоч і не відкидав економічного детермінізму, вважав, що його значення дещо завищене [435, с. 101-105].

В цілому такі міркування, з одного боку, мають свій сенс та виглядають досить логічними. Геополітичний мотив, дійсно, відігравав важливу роль, і, можна вважати, що був одним із чинників експансії кінця XIX – початку XX ст. З іншого боку, зведення економічного чинника до мінімуму, на нашу думку, також варто розцінювати як крайність. Для того, щоб зрозуміти, котра ж із двох позицій є вірною, а котра хибною, доречно проаналізувати тодішні офіційні документи, серед яких щорічні послання президентів до Конгресу, передвиборчі платформи Республіканської та Демократичної партій, виступи та промови політиків, відповідні витяги з котрих, до речі, ані Шлезінгер-молодший, ані Кеннан чомусь не згадували.

Насамперед звернімося до передвиборчих платформ Республіканської та Демократичної партій, адже саме в них порушувалися найбільш гострі та нагальні питання для суспільства. Починаючи з 80-х рр. XIX ст. з боку політиків дедалі більше зростає риторика щодо необхідності розширення обсягів торгівлі та освоєння нових ринків збуту. У передвиборчих

платформах 1884 і 1888 рр. ці нотки були ледь помітними і перепліталися із вимогою побудови нового військово-морського і торговельного флоту [136; 84; 137]. Вже в 90-х рр. XIX ст. теза про потребу розширити торгівлю стала значно помітнішою. Так, в передвиборчій платформі Республіканської партії за 1896 р. відверто вказувалося, що необхідно ліквідувати всі обмеження для американської торгівлі шляхом укладення нових торговельних договорів, а також забезпечити ринки для продуктів американських ферм та заводів [139]. В республіканській платформі за 1900 р. риторика була ще більш прямолінійною. «Необхідно докласти всіх зусиль для того, аби відкрити та здобути нові ринки, особливо на Сході», – зазначалося в одному з її положень [140]. В платформі демократів за той же рік можна також знайти тезу про розширення торгівлі, хоча і не в такому радикальному формулюванні [88].

Заклики до збільшення обсягів торгівлі та пошуку нових ринків збуту не обмежувалися лише пунктами в програмах політичних партій. На необхідності нових ринків досить часто наголошували й президенти. Зокрема, виступаючи 3 грудня 1877 р. перед Конгресом, президент Р. Хейс зазначав: «Депресія в США привернула увагу (уряду – *Т.П.*) до питання збільшення нашої зовнішньої торгівлі, а також методах її розвитку не лише з Європою, але і з іншими країнами, особливо в Західній півкулі» [149]. Подібної риторики дотримувався й президент Ч. Артур. У посланні до Конгресу від 1 грудня 1884 р. він стверджував, що потрібно розробити найбільш ефективні методи для збільшення зовнішньої торгівлі, адже це є виходом з економічної депресії [68]. Більш прямолінійним в цьому плані був В. Мак-Кінлі. 30 жовтня 1897 р. на засіданні Комерційного клубу в Цинцинаті він зазначив: «Наша мета має полягати в тому, щоб відкривати торгівлю, де б ми не перебували... Ми повинні мати в кожному комерційному порту світу розумного та практичного американця, котрий, виконуючи всі свої обов'язки перед урядом з честю, не буде втрачати жодної нагоди для просування американських товарообмінів та заохочення взаємної

торгівлі» [128, с. 54-55]. В другій інавгураційній промові від 4 березня 1901 р. Мак-Кінлі наголошував на потребі у зовнішніх ринках, адже: «наші різноманітні виробництва зростають в такому безпрецедентному обсязі, що застерігають нас про необхідність розширити наші зовнішні ринки більш масштабними комерційними відносинами» [131, с. 6465].

Та частина промисловців, продукція яких вже не могла бути повністю реалізованою на внутрішньому ринку, підтримувала цю ідею. Зокрема, в 1873 р. американська компанія, що займалася прокладанням телеграфних ліній, випустила брошуру, де зазначалося, що: «якби нам вдалося змусити 414 млн. китайців купляти в середньому наших товарів на 1 долар на рік, це б подвоїло усю нашу торгівлю» [272, 129-130].

25 січня 1895 р. в Цинцинаті була створена Національна асоціація промисловців (НАП), до складу якої увійшли представники найбільших корпорацій США. Ухвалена того ж року програма НАП передбачала розширення експортної торгівлі, а на чергових зборах членів асоціації в 1897 р. її президент С. Сьорч стверджував, що низка галузей промисловості переросли або ж переростають можливості національного ринку. Єдиною надією для них, на його думку, було розширення експортної торгівлі [271, с. 42].

Впродовж XIX ст. США вели торгівлю з багатьма країнами в різних регіонах. Одні з них мали лише комерційне значення, а в деяких регіонах до економічних додавалися ще стратегічні міркування.

Головним торговельним партнером США залишалися європейські країни. За період з 1870 по 1900 р. американський експорт до Старого Світу зріс із 381 млн. до 1,040 млн., з яких найбільша частка припадала на Великобританію (534 млн.), Німеччину (187 млн.) та Францію (83 млн.) [96, с. 903-904]. Європейський імпорт до США за цей же період зріс із 241 млн. до 441 млн. [96, с. 906-907]. Основними експортними товарами США були бавовна, керосин та інші нафтопродукти, металеві вироби, тютюн та сільськогосподарська продукція. З імпортних товарів до США завозили

продукти харчування, які не вироблялися в країні, сировину та промислову продукцію, обсяг якої не перевищував 23-25 % від усього американського імпорту [367, с. 10-12].

Незважаючи на такі високі показники комерції, європейські країни не були «досить надійними» партнерами США, адже заповнення європейського ринку американськими товарами створювало конкуренцію для вітчизняних виробників. Г. Леві зазначав, що серед підприємців європейських країн взагалі побутувала думка, що США досить швидко захоплять європейський ринок, наповнивши його своїми товарами [288, с. 102]. З огляду на це, декілька країн перейшли до протекціоністської політики. Так, в 1879 р. Італія, Португалія та Греція заборонили ввіз американських м'ясних продуктів. В 1880 р. обмеження запровадила Франція, а ще через рік до них приєдналися Німеччина, Австро-Угорщина, Османська імперія та Румунія [327, с. 68-69; 361, с. 131].

Така політика завдавала значних збитків американським виробникам. Урядові кола США не могли залишити це поза увагою, а тому відповіддю став перехід до протекціоністської політики у вигляді підвищення митних тарифів.

Впродовж 80-90-х рр. XIX ст. в США декілька разів змінювався митний тариф, причому в напрямку зростання: 1883 р., 1890 р., 1894 р. і 1897 р. Особливо високими були тарифні закони Мак-Кінлі (1890 р.) та Дінглі (1897 р.). Щоправда, розглядати їх як якусь непрохідну стіну та штучний бар'єр для зовнішньої торгівлі не варто, адже вони мали декілька нюансів. Для прикладу, в тарифі Мак-Кінлі (і не тільки) був прописаний цілий перелік товарів, котрі можна було ввозити до США без сплати високих митних тарифів. Серед таких – кава, какао, цукор, руда (хромова та марганцева), прянощі, чай, необроблена деревина різних порід, шовк, мідь, олово, мастила, парафін тощо. [156, с. 40-51]. В тарифному законі від 1897 р. були передбачені пункти (3 і 4), за якими президент США, на свій розсуд, міг

зменшити митні збори з окремих товарів або ж, навпаки, підвищити їх в залежності від митної політики тієї чи іншої держави [157, с. 65-66].

В принципі, враховуючи перелік товарів, котрі завозилися до США без сплати високих митних тарифів, стає зрозумілим, що протекціоністська політика американських урядовців була спрямована не лише на захист тих галузей економіки, котрим загрожувала іноземна конкуренція, але й передусім проти дій країн Західної Європи. Під час засідання Конгресу в 1909 р, а також на зборах Республіканської партії президент В. Г. Тафт відверто вказав на цей мотив підвищення тарифів [367, с. 26]. Німецький ж кайзер Вільгельм II був настільки обурений митними зборами, що планував створити торговельно-політичну коаліцію європейських держав проти США [49, с. 209-212]. Але ця ідея так і залишилася нереалізованою, адже країни Європи не бажали йти на конфронтацію зі своїм головним торговельним партнером.

З іншого боку, тарифна політика США не чинила суттєвих перешкод торговельним відносинам з Латинською Америкою. Специфіка історичного розвитку цього регіону призвела до того, що економіка латиноамериканських країн була переважно аграрною та монокультурною, тобто спеціалізувалася на виробництві однієї або двох культур для експорту [310, с. 330].

Ще одним механізмом, котрий дозволяв обходити високі тарифи, були так звані договори про взаємність, які, за великим рахунком, передбачали вільну торгівлю між США та країною, з якою укладався такий договір. Такі договори фактично перетворилися на економічний важіль впливу США у відносинах з іншими державами.

Деякі дослідники вказують на те, що у відсотковому розрахунку обсяги торгівлі між США та латиноамериканськими країнами наприкінці XIX – на початку XX ст. значно зменшилися. Так, американський дослідник В. Робертсон зазначав, що в 1868 р. експорт до латиноамериканських країн становив 20 %, в 1888 р. – 10%, а в 1898 р. лише 7% від загального обсягу експорту США [357, с. 210]. На цей факт вказував і вже неодноразово

згадуваний нами А. Шлезінгер-молодший [316, с. 196]. На основі цього нібито виходить, що зовнішня експансія США аж ніяк не була спричинена потребою в пошуку нових ринків збуту. Однак аналіз статистичних матеріалів дає нам підстави спростувати наведені вище аргументи.

За період з 1870 по 1900 рр. обсяги експорту США до країн Латинської Америки зросли з 54 млн. до 132 млн. дол. Станом на 1914 р. ці показники обчислювалися вже у 309 млн. дол. [96, с. 903-904]. Обсяги експорту з Латинської Америки до США за цей же період зросли зі 117 млн. дол. до 185 млн. дол., а на 1914 р. становили вже 489 млн. дол. [96, с. 906-907]. Наведені цифри свідчать про те, що обсяги торгівлі між США та Латиноамериканським регіоном не лише не зменшилися, але й зростали, хоча й порівняно повільно. Вказані ж Робертсоном відсоткові дані можна пояснити тим, що обсяги торгівлі з Європою були значно вищими і, відповідно, продовжували зростати швидше, аніж з Латинською Америкою (*Додаток В.1*).

Такі незначні, порівняно з європейським ринком, обсяги торгівлі були спричинені низкою об'єктивних обставин, але аж ніяк не відсутністю зацікавленості з боку підприємців. Американський міністр у Гватемалі Вільямсон у листі до держсекретаря Вільяма Евартса від 24 вересня 1877 р. серед чинників, котрі заважали торгівлі США з країнами Центральної Америки, називав недостатньо розвинутий дипломатичний апарат, конкуренцію з боку англійських та німецьких інвесторів, незнання іспанської мови, що, безперечно, заважало налагодженню будь-яких контактів. Окрім того, Вільямсон вказував й на те, що американці були мало проінформовані щодо латиноамериканських країн, адже тривалий час задовольнялися переважно своїм, внутрішнім ринком, а місцеві газети не давали повної та необхідної інформації [101, с. 19-21].

Основними експортними товарами США до країн Латинської Америки були бавовна та бавовняні вироби, борошно, машини, керосин, ліки, одяг, шерстяні вироби, чавун, залізні та металеві вироби, загалом промислова

продукція. Щодо експорту, то основними товарами латиноамериканських країн до США були такі продукти сільськогосподарської та видобувної галузей, як шкіра, шерсть, деревина, олово, срібло, мідь, гума, кава, цукор, какао, тютюн, банани, каучук [357, с. 212]. Перелік імпортованих та експортованих товарів вказує на те, що Латиноамериканський регіон послуговував для США не лише ринком збуту товарів, але й джерелом тієї сировини, котрої все ж таки не вистачало для своєї промисловості. На цьому, до речі, відверто наголосив президент Ч. Артур у посланні до Конгресу 1 грудня 1884 р. [68].

Для американської буржуазії Латинська Америка була й об'єктом капіталовкладень, передусім у плантації, будівництво залізниць та розвиток копалень. Так, американський представник в Бразилії Г. Хілліард писав у 1878 р. до держсекретаря В. Евартса: «Це багатий простір із великим майбутнім, і ми повинні бути готові витратити гроші, аби відкрити його для народу США» [102, с. 67]. Інший консул США в Мексиці повідомляв у 1889 р. уряду про те, що природні умови цієї країни є досить сприятливими для розведення великої рогатої худоби, а тому залучення інвестицій принесло б значний прибуток американським фермерам [115, с. 562].

Інші звіти консулів свідчать про те, що американські інвестори та підприємці дійсно користалися нагодою й займалися освоєнням цього ринку. Зокрема, в 1881 р. представник США в Перу в 1881 р. поставив уряд до відома, що американці отримали в оренду військово-морську та вугільну станцію, разом із вугільними копалинами в затоці Чимботе [103, с. 938]. В травні 1886 р. консул США в Гондурасі інформував держсекретаря, що декілька американських компаній отримали концесію на розробку золотих копалень на досить вигідних умовах [111, с. 61-62]. Інший консул у звіті до уряду в 1887 р. зазначав, що американська компанія «Harlan & Hollingsworth» отримала в Аргентині концесію на постачання залізничного обладнання [112, с. 8]. Іншим прикладом може слугувати лист американського підприємця Лікана до консула США в Мексиці, де він вказував, що займався побудовою

цукрових заводів на суму в 250 тис. дол. та залученням американських капіталовкладень до цієї країни [116, с. 409].

Станом на 1897 р. загальні обсяги інвестицій США в країни Латинської Америки обчислювалися в 304 млн. дол. До 1914 р. їх обсяги зросли до 1276 млн. дол., поступаючись, таким чином, лише Англії, капіталовкладення якої на в цей період обчислювалися майже в 5 млрд. дол. [278, с. 366].

Окремо варто виділити Кубу, адже її можна розглядати в якості найбільш яскравого прикладу американського економічного експансіонізму в Латиноамериканському регіоні. На стратегічну важливість для США цієї іспанської колонії було вказано у попередньому підрозділі, а тому проаналізуємо лише їх економічні зв'язки. Основними експортними товарами Куби до США були цукор та деякі сорти тютюну. Станом на 1893 р. обсяги американського експорту на Кубу нараховували 18 млн. дол., тоді як імпорт складав 79 млн. дол. [96, с. 904-906]. В одному з листів до американського консула в 1894 р. кубинські плантатори стверджували, що 90% їхніх товарів поглинає американський ринок, без якого жителі острова приречені на розорення та бідність [18, с. 1-3].

Залежність Куби від США була обумовлена ще й надходженням американських капіталів. Станом на 1895 р. загальна сума капіталовкладень складала близько 50 млн. дол. Громадянам США належала низка цукрових заводів, копалень, ферм, цукрових та тютюнових плантацій. До того ж частина заможних кубинців, переважно плантаторів, намагалася отримати американське громадянство. На думку В. Фостера, це стало наслідком десятилітньої війни, після якої американські громадяни одержали від свого уряду відшкодування за завдані збитки, в той час як іспанські – ні [308, с. 363-365].

Загалом, економічні інтереси з боку США щодо Куби були обумовлені торгівлею та майном, що належало американським громадянам. Вказуючи на ці обставини, еквадорський історик М. Медіна охарактеризував статус острова, як подвійну колонію: політично залежну від Іспанії, а економічно –

від США [291, с. 286]. В кінцевому підсумку такий важіль впливу, як економіка, дозволив США через деякий час не лише мимовільно підштовхнути чергове антиіспанське повстання, але й отримати політичний контроль над островом.

Економічне проникнення США в країни Латинської Америки не обмежувалося лише укладанням міждержавних торговельних договорів чи інвестуванням американськими підприємцями та фінансистами капіталів в ту чи іншу країну. З боку американських урядовців була здійснена спроба створити союз всіх республік Західної півкулі, зрозуміло, під патронатом США. З цією метою була скликана Перша Панамериканська конференція. На її, здебільшого, економічну спрямованість вказують хоча б ті факти, що серед членів американської делегації були представники ділових кіл, такі як власник текстильних фабрик і голова Протекціоністської ліги США К. Блісс, банкір Г. Девіс, підприємці Ч. Флінт, Е. Карнегі, К. Студебеккер та ін. [279, с. 136]. До того ж значна частина питань, які були винесені на розгляд конференції, мали економічний характер. Серед них: 1) організація митного союзу; 2) вдосконалення сполучення між американськими портами; 3) створення єдиної системи митних норм та правил; 4) стандартизація одиниць виміру та ваги; 5) запровадження спільної грошової одиниці [127, с. 1-2].

Один з ініціаторів та натхненників створення Панамериканського союзу, американський дипломат В. Е. Кертіс вважав, що США повинні домінувати в Західній півкулі, але не політично, а економічно. «За всіма природними законами латиноамериканський ринок має бути нашим», – стверджував він [413, с. 34].

Загалом конференція не дала бажаних результатів. Її єдиним практичним рішенням було створення комерційного бюро американських країн, мета якого полягала у зборі торговельної інформації, що, проте, також було важливим для подальшого проникнення північноамериканського капіталу в цей регіон та зміцнення позицій США [413, с. 32].

В Західній півкулі поряд із латиноамериканськими країнами важливим торговельним партнером США залишалася Канада. Американський експорт до Канади за 1870-1900 р. зріс з 25 млн. до 95 млн. дол., а напередодні Першої світової війни становив 345 млн. дол., що, в принципі, було значно вище, ніж в усі країни Латинської Америки разом узяті [96, с. 903-904]. Обсяги імпорту були значно нижчим і становили 39 млн. дол. в 1900 р. і 161 млн. в 1914 р. відповідно [96, с. 906]. В цілому позитивне сальдо торговельного балансу дає нам підстави стверджувати, що канадський ринок був для США важливішим, ніж латиноамериканський. Але, з іншого боку, такі показники можна розглядати як наслідок зусиль США, що були спрямовані на посилення свого впливу та контролю над цією територією.

Четвертий регіон, де США мали свої економічні інтереси – країни Сходу, в першу чергу, Китай, Японія та Корея. Статистичні дані свідчать про те, що обсяги американської торгівлі в цій частині світу були досить незначними. Так, в 1870 р. експорт США загалом не перевищував 4 млн. дол., а в 1900 р. сягнув позначки в 68 млн. дол., з яких на торгівлю із Китаєм припадало лише 15 млн., а на Японію – 29 млн. дол. [96, с. 903-904]. Такі низькі показники були обумовлені тим, що деякий час більшість американців не розглядала Далекий Схід загалом як важливий регіон для торгівлі. Ситуація почала змінюватися лише наприкінці 90-х рр. XIX ст. [435, с. 101]. Щодо китайського ринку, про який час від часу говорили як політики, так і представники промислово-фінансових кіл, то тут американцям довелося зіштовхнутися з цілим комплексом несприятливих чинників, котрі істотно гальмували розвиток торгівлі, зокрема, низькою купівельною спроможністю, спричиненою бідністю більшої частини населення, відсутністю розвинутої транспортної інфраструктури, відвертою ворожістю китайців до всіх іноземців, а також жорсткою конкуренцією з боку європейських виробників за підтримки їхніх урядів [444, с. 743-746].

Значно вищими були обсяги імпорту. За 1870-1900 рр. вони зросли з 37 млн. до 146 млн. дол., з яких 27 припадало на Китай та 33 на Японію [96,

с. 906-907]. З огляду на ці показники, очевидним є те, що країни Сходу виявлялися у вигазі від торгівлі із США.

П'ятий регіон представлений островами Тихого океану та Австралією. За 1870-1898 рр. обсяги американського експорту зросли з 5 млн. до 22 млн. дол., а імпорту – з 2 млн. до 23 млн. [96, с. 903-904, 906-607]. Найбільш привабливим об'єктом для США були Гавайї, передусім через їх стратегічне значення, про що вже було вказано. Економічна зацікавленість Гавайями були спричинена потребами США в цукрі, адже по завершенню Громадянської війни південні штати були розорені і не могли забезпечити країну цим товаром. В 1875 р. з Гавайями був укладений договір «Про взаємність», який передбачав безмитний ввіз гавайського цукру до США в обмін на низку економічних привілеїв для американців (безмитний експорт товарів, виключне право орендувати гавайські порти і гавані тощо) [159, с. 915-917].

Наслідком договору стало зростання цукрової промисловості та збільшення залежності Гавайїв від США. Якщо в 1876 р. експорт гавайського цукру до США дорівнював 1,3 млн. дол., або 59 % від загального обсягу експорту, то вже в 1885 р. складав 8,9 млн. дол., або ж 98 %. При цьому обсяги цукрової продукції серед імпортних товарів США зросли за вказаний період з 77 % до 93 % [408, с. 366].

Як і у випадку з Кубою, на Гавайях зростала кількість господарств, що належали американцям, а укладений в 1875 р. договір лише сприяв зміцненню їхнього становища. В 1882 р. американський консул на Гавайях Дж. Комлі інформував держсекретаря США Ф. Фрелінгуйзена про те, що гавайці майже не володіють якою-небудь власністю, а майже всім бізнесом займаються іноземці, переважно американці [106, с. 335; 107, с. 342]. В 1887 р. американські плантатори на Гавайях змусили короля змінити чинну конституцію і запровадити нову. Окрім низки положень, котрі зменшували повноваження короля і водночас посилювала позиції плантаторів, так звана «конституція багнетів» забороняла королю змінювати існуючі митні тарифи

без попереднього погодження із Законодавчими зборами (стаття 29) [113, с. 575]. Зрештою, посилення впливу американців на Гавайях перетворювалося для уряду США на додатковий важіль впливу на ці острови, який, у підсумку, дав можливість взяти їх під свій політичний контроль шляхом анексії.

Відштовхуючись від наведених фактів, можна стверджувати, що в період від завершення Громадянської і до початку Першої світової війни США завдяки низці сприятливих факторів ступили на шлях стрімкого капіталістичного розвитку, спромігшись зайняти лідируючі позиції у світі в якості наймогутнішої промислової держави. З одного боку, це підвищило значення США в світі, а, з іншого боку, сприяло поступовому перенасиченню внутрішнього ринку, котре, хоч ще й не було гостро відчутним наприкінці XIX – на початку XX ст., але все ж змушувало американський істеблішмент замислюватися над пошуком виходу із можливого майбутнього економічного катаклізму. Панацею від цього, на їх думку, могла стати зовнішня експансія.

Досягнення Сполученими Штатами Америки значного рівня економічного розвитку стало надійним підґрунтям для проведення ефективної зовнішньої політики, спрямованої на розширення сфер впливу та приєднання нових територій. Без наявності надлишкового капіталу та ресурсів, які США накопичили в цей період, така політика була б просто неможливою.

Принципово важливим є й те, що економічне піднесення стало родючим ґрунтом для появи та розвитку нових експансіоністських ідей, які обґрунтовували потребу країни в зовнішній експансії переважно економічними мотивами. До того ж високі показники в тій чи іншій галузі промисловості та сільському господарстві, вражаючі темпи зростання населення та стрімкий розвиток транспортної системи ставали переконливими аргументами при поясненні переваг США над іншими країнами, народами та расами в риториці ідеологів експансіонізму, що більш докладно буде розглянуто в наступному розділі.

2.3. Вплив американської ментальності на формування зовнішньої політики

При розгляді причин, що мали вплив на зовнішню політику США впродовж всього XIX ст., не варто забувати й про такий чинник, як менталітет. Під останнім можна розуміти манеру мислення населення, його особисте ставлення до суспільного життя, індивіда чи групи індивідів [524, с. 1149]. Від менталітету залежить історичний розвиток держави, поведінка та світогляд того чи іншого народу, що, зрештою, відображається й на внутрішній та зовнішній політиці.

Ментальність американців США формувалася впродовж тривалого часу, а на її особливості вплинули такі чинники, як природно-географічне розташування, політико-економічна модель, тобто державний устрій та економічна система, а також конфесійна приналежність [400, с. 83].

Найперше слід розглянути такий чинник, як географічне розташування, під яким доцільно розуміти характер кліматичних умов, наявність або відсутність родючої землі, вихід до моря, наявність та обсяги корисних копалин тощо. З огляду на те, що територію США перетинають різні кліматичні пояси, а клімат країни в різних її частинах колосально різниться, важко визначити, яка ж територія мала домінуючий вплив на процес формування менталітету. Натомість, можна впевнено вказати на наявність величезних неосвоєних та незаселених (за винятком індіанців) територій, відомих як Далекий Захід (Far West) або Дикий Захід (Wild West).

Питання про вирішальний вплив освоєння Заходу на історичний розвиток США підняв ще американський дослідник Фредерік Джексон Тернер, ввівши до історичного лексикону таке поняття, як «фронтір». Попри те, що із подальшим розвитком американської історичної науки теза Тернера піддавалася цілому шквалу нищівної критики, теорія фронтіру й на сьогоднішній день не вичерпала своєї актуальності [315, с. 41-50]. До того ж Тернер дав доволі цікаве та оригінальне пояснення розвитку деяких явищ в

історії США, зокрема, щодо впливу фронтиру на формування характеру та ідеалів американця. Тому варто зупинитися на його теорії трохи докладніше.

Під фронтиром Тернер розумів, з одного боку, місце контактування дикунства та цивілізації, а з іншого – смугу найбільш швидкої та ефективної американізації, яка відбувалася за наступною схемою. Колоністи, які прибували до Нового Світу, були європейцями, точніше вихідцями з країн Європи. Вони привносили на нові території власну культуру, побут, спосіб мислення, одним словом, намагалися відтворити світ, що був би подібним до їхньої батьківщини, але без тих негативних елементів, котрі спонукали до заокеанської міграції. Під час освоєння «вільних територій» Північної Америки відбувалася взаємодія поселенця з оточуючим середовищем, внаслідок якої дика місцевість підпорядковувала собі колоніста. За висловлюванням Ф. Тернера: «Вона зривала з нього цивілізований одяг і вбирала в мисливську куртку та мокасини» [306, с.14-15]. Після пристосування до нового життя поселенець починав перетворювати дику місцевість. Те, що виникало в підсумку, не було ані старою Європою, ані, за словами Тернера, звичайним розвитком «германських вірусів» (під чим він розумів культуру та політичні інститути, що були притаманні тевтонським народам, в тому числі й англо-саксам) [306, с. 15]. Як наслідок, утворювався зовсім інший людський «продукт», тобто американець. Твердження дещо суперечливе, адже на процес становлення американської ментальності суттєвий вплив мали й інші чинники, котрі будуть розглянуті трохи нижче.

Взагалі, поняття «фронтір» не є суто американським явищем. Подібні рубежі, що відділяли «цивілізований» світ від «варварського» також мали свого часу Китай, Росія, Канада, Австралія, територія сучасної України, низка латиноамериканських та африканських країн тощо. Однак, на відміну від них, американський фронтір мав значно більший вплив на розвиток США, аніж його аналоги в інших країнах. Це можна пояснити наступним чином.

По-перше, Дикий Захід впродовж більше сотні років існування США був чи не єдиним вектором для територіального розширення. Звісно, можна згадати як контраргумент сам факт існування території Британської Канади та Мексики, в якій США, до речі, доволі успішно анексували частину території (штати Техас, Каліфорнія, Нью-Мексико, Арізона, Невада, Юта, Вайомінг). Однак експансія в цих напрямках загрожувала військовими зіткненнями з регулярними арміями інших країн, в той час як землі, що простягалися на захід від Аллеганських гір (власне Дикий Захід), можна було відносно легко освоювати. Індіанські ж племена, які проживали на цих землях, хоча й чинили запеклий опір, все ж не могли стати суттєвою перешкодою для цілого потоку колоністів зі Старого Світу.

По-друге, фронтір став своєрідним плавильним казаном, зоною інтенсивної взаємодії різних культур. «В його горнилі, – як стверджував Тернер, – всі іммігранти американізувалися, ставали вільними і сплавлювалися у змішану расу, тепер вже не англійці, ані за національністю, ані за характером» [306, с. 29].

По-третє, наявність «вільних» земель давало можливість США уникати гострих соціальних конфліктів. Як зазначав Тернер, населення могло не погоджуватися із низькою заробітною платою і постійним соціальним статусом, поки ця «земля свободи» була доступною [306, с. 221].

Наявність фронтиру, а точніше, досить тривала взаємодія переселенців із дикою місцевістю, не могли не вплинути на характер американців. Просування на Захід сприяло формуванню в них таких рис, як прагнення до постійного руху та потяг до експансії (*Додаток Р., С.2.*). Характер народу Сполучених Штатів, на думку Тернера, був сформований саме безперервною експансією, а тому енергія Америки буде постійно вимагати більш широкого поля для свого застосування [306, с. 39-40]. Розвиваючи тезу про потяг до експансії, вчений, під час одного зі своїх виступів, навіть прямо вказав, що після зникнення фронтиру об'єктом американської експансії стане Тихоокеанський та Азійський регіони [306, с. 252].

Іншою рисою американського менталітету, поява якої є частково заслугою фронтиту, вважають індивідуалізм. Як зазначав Тернер, розвинене суспільство (колоністи з їх суспільною організацією) в умовах дикої місцевості перетворювалося на примітивну організацією, що була заснована на сім'ї. З одного боку, це породжувало неприязнь до будь-якого контролю, особливо до прямого [306, с. 34]. З іншого – формувало в американців своєрідний ідеал, відповідно до якого основними цінностями проголошувалися свобода та незалежність особистості, її право на самостійне обрання мети, форм, методів діяльності, а також особистий успіх [376, с. 113]. Іншим фактором, який сприяв формуванню індивідуалізму, був протестантизм. Він сформував в американців уявлення про те, що кожна людина сама відповідає за свій успіх. Вирішальними чинниками, які дозволяють його досягнути, є таланти й риси характеру конкретної людини [312, с. 121].

Завершуючи розгляд географічного чинника, доцільно буде згадати ще про одну його особливість. США були (і залишаються) відділені від решти світу величезними океанськими просторами, а єдиними сусідами на континенті, з якими країна мала спільні кордони, були, як вже зазначалося, Мексика та Канада. Це сприяло тому, що країна опинилася на задвірках міжнародної політики. Наявність величезної території для колонізації, з одного боку, а, з іншого, відсутність такого перетину інтересів великих держав, як, скажімо, на Далекому Сході чи на Балканах, зводили до мінімуму загрозу воєнних конфліктів з європейськими державами. Як наслідок цього, на території США масштабні війни майже не відбувалися. Від часу заснування країни і до її вступу в Першу світову війну можна нарахувати лише три значні конфлікти, які розгорнулися безпосередньо на території США, серед яких дві Війни за незалежність (1775-1783 рр. і 1812-1815 рр.) та Громадянська війна 1861-1865 рр. Причому з цих трьох конфліктів саме протистояння між самими американцями було найтяжчим і найтрагічнішим для країни.

Все це породжувало відчуття повної невразливості та захищеності від можливої зовнішньої агресії. Беручи до уваги цей факт, не буде здаватися дивним те, що під час військового зіткнення з Іспанією чутки про можливу атаку іспанських кораблів на американські прибережні міста викликали хвилю панічної розгубленості, в першу чергу, серед представників істеблішменту [178, с. 235-236].

Ідеологічний фактор є не менш важливими за природно-географічний. Залежно від цивілізації, чи, якщо звертатися до менших категорій, країни, це може бути яесь філософське морально-етичне вчення або ж релігія. Для США такою ідеологією став протестантизм. Знаний американський соціолог С. Хантінгтон в одній зі своїх праць зазначав, що саме протестантська культура переселенців справила найбільший вплив на формування американської культури, «американського шляху» та ідентичності [312, с. 74].

Протестантизм, а якщо бути точним, то кальвіністська його гілка, в першу чергу, сприяла формуванню в американців таких рис, як підприємливість, діловитість, прагнення до наживи та збагачення, працьовитість. Німецький соціолог Макс Вебер вважав, що протестанти виявляли специфічну схильність до економічного раціоналізму [262, с. 65]. Перераховані якості відіграли домінуючу роль в таких явищах, притаманних США, як стрімкий економічний розвиток в останній третині XIX ст., а також освоєння нових територій, що, зрештою, дає нам можливість цілком погодитися із твердженням Вебера.

Формуванню в американців зазначених рис сприяло й те, що протестантизм засуджував схильність до бідності, прирівнюючи її, за словами Вебера, до бажання бути хворим [262, с. 191]. З огляду на це, досить логічним є й те, що протестантська етика засуджувала неробство, а даремне гаяння часу вважала головним і найважчим гріхом [262, с. 186]. Недаремно вислів «час – це гроші», котрий належить одному з батьків-засновників США, Б. Франкліну, можна розглядати як життєве кредо американців.

Звісно, США, як відомо, це країна, значна частина населення котрої складалася з іммігрантів, які були вихідцями не лише із протестантських країн. З огляду на це, вести мову про конфесійну монолітність суспільства є недоцільним, що, в кінцевому підсумку, може поставити під сумнів твердження про вирішальний вплив протестантизму на розвиток США.

Тим не менш, про домінуючий вплив протестантизму на американське суспільство свідчать наступні факти.

По-перше, починаючи від колоніального періоду й завершуючи першими великими хвилями міграції в США протестантизм, незважаючи на його неоднорідність, все ж таки залишався пануючою релігією молодій республіки, вплив якої був домінуючим. Релігія батьків-засновників та перших поселенців задала вектор розвитку майже усім сферам життя країни. Тому їхні ідеали та спосіб життя фактично перетворилися з роками на справжній еталон, до якого прагнули долучитися (але аж ніяк не переробити!) всі мігранти [312, с.79].

По-друге, цю тезу підтверджують й статистичні дані. Так, станом на 1790 р. з 3,9 млн. жителів США (без урахування 698 тис. рабів) 98 % були протестантами [312, с. 81-82]. Через 79 років, тобто в 1869 р., цей показник змінився наступним чином: із 34,5 млн. громадян США 78,3 % (27 млн.) належали до тієї або іншої гілки протестантизму, 14,5 % (5 млн.) були римокатоликами, решта ж 7,2 % складала представники інших конфесій [155, с. 611]. Як випливає із наведених даних, попри такі демографічні зміни, протестанти все ж таки продовжували складати більшість і здійснювати вплив на представників інших конфесій шляхом поширення своїх цінностей. Більше того, якщо вести мову про католиків, то доречно буде вказати на той факт, що сприймалися вони американцями-протестантами доволі вороже. Католицьку церкву розглядали як аристократичну, антидемократичну організацію, а самих католиків – як людей, які звикли підкорятися, а тому й негідних бути громадянами вільної республіки [312, с. 153].

По-третє, додатковим аргументом на користь домінуючого впливу протестантизму в американському суспільстві слугують випадки, із якими М. Вебер зіштовхнувся під час своєї подорожі по США в 1904 р. Спілкуючись якимось з одним американським службовцем, М. Вебер випадково зачепив тему ролі релігійності в США, на що йому відповіли: «Як на мене, добродію, кожен може вірити або ж не вірити, але якщо я маю справу із фермером та купцем, котрий взагалі не належить до жодної церкви, то я не довірю йому навіть 50-ти центів. Що ж змусить його повернути мені борг, якщо він ні у що не вірить?» [263, с. 274-275]. Інший епізод, який навів Вебер, був пов'язаний з випадком хрещення членів баптистської церкви. Один фінансист, який бажав відкрити банк, здійснив обряд хрещення в присутності членів громади. Супутник Вебера, який також спостерігав за цим усім, зазначив, що тепер йому вдасться перемогти усіх конкурентів в окрузі. На запитання Вебера щодо взаємозв'язку привселюдного хрещення та відкриття банку, йому дали наступне пояснення. Хрещення означало вступ до місцевої баптистської церкви, а сам факт цього вступу розглядався як абсолютна гарантія етичних якостей джентльмена і передусім його ділових навичок. З огляду на це, майбутній банкір міг розраховувати на внески всього округу й на отримання необмеженого кредиту поза будь-якою конкуренцією [263, с. 276-277].

Значення протестантизму для розвитку США не обмежується лише тим, що він вплинув на формування культури, звичок та рис характеру американців. Саме протестантська етика сприяла появі такого явища, як месіанізм. Ідея обраності та винятковості американців стала не лише специфічною рисою менталітету, але й психологічним стрижнем усієї зовнішньої політики США, як у період, що розглядається, так і дотепер.

Установка на те, що американці є обраним народом, своїм корінням сягає періоду, коли ще не існувало ані американської нації, ані такої держави, як США. В колоніальний період історії країни, коли відбувалося освоєння територій Нового Світу та заснування перших поселень, серед частини

колоністів-пуритан, яких пізніше назвали батьками-пілігримами, панувало уявлення про «особливу місію», заради якої вони й покинули рідні землі [180, с. 46]. Для них Північна Америка була тим місцем, де можна було б збудувати нове, справедливе суспільство, без різноманітних гонінь та релігійних переслідувань. Більше того, переселенці ототожнювали себе з давніми ізраїльтянами, подібно до яких зазнавали гонінь та поневірян, і, зрештою, досягли своєї «землі обітованої», тобто Нового Світу [298, с. 54-56].

Із становленням США як незалежної держави та їх подальшим розвитком релігійна ідея винятковості американців відійшла на другий план. Батьки-засновники та перші президенти доповнили протестантські твердження та ідеї про богообраний народ політичними мотивами. Зокрема, вони вказували на те, що американські політичні інститути та ціннісні ідеали є найдосконалішими та найкращими з усіх існуючих. Більше того, продовжувала існувати віра в «якесь особливе призначення» Америки. У цьому плані доречно згадати уривок із виступу Джона Адамса перед членами клубу бостонських адвокатів напередодні Війни за незалежність США: «Я завжди із благоговінням розглядаю утворення Америки як відкриття поля діяльності та задуму Провидіння для просвітлення неосвічених та звільнення поневоленої частини людства повсюди на Землі» [316, с. 30]. Щоправда, дещо пізніше, Адамс все ж таки відмовився від свого твердження. Та це не був поодинокий випадок. Подібні висловлювання ставали нормою для політичної еліти країни. Так, перший президент США Дж. Вашингтон, вступаючи на свою посаду в 1789 р., проголосив: «Збереження священного вогнища свободи, а також доля республіканської моделі управління... залежать від експерименту, ввіреного в руки американському народу» [42, с. 7]. Третій президент США, Томас Джефферсон, стверджував, що на американцях лежить остання надія світу щодо людської свободи [298, с. 60].

Зрештою, месіанство стало характерною рисою американського менталітету, своєрідною ідеєю фікс, а також підґрунтям розвитку американського націоналізму, якщо не шовінізму. Суть цієї винятковості та

обраності на той час можна сформулювати наступним чином. На США лежить особлива місія, яка полягає в тому, щоб поширити мораль, гідність та свої ідеали серед інших народів, знищивши, таким чином, тиранію королів та аристократії. Нью-йоркський журналіст, редактор та член Демократичної партії Джон Луїс О'Салліван в одній зі своїх статей охарактеризував це як «призначення долі» (Manifest Destiny) [192].

Щодо третього, політико-економічного чинника, який включав форму правління та економічну систему, слід вказати, що він повністю залежний від природно-географічних умов, специфіки історичного розвитку конкретної держави та її населення. Але разом з тим, і політична система, і економічна модель при тривалому існуванні, у свою чергу, може впливати на ментальність того чи іншого народу.

При характеристиці державного устрою США доречно буде звернутися до праці відомого французького історика Алексіса де Токвіля «Демократія в Америці». Пояснюючи вплив форми правління та політичного ладу на характер народу, історик зазначав, що значна централізація держави сприяє інертності та безініціативності населення. На думку Токвіля, надмірна централізація здатна тримати суспільство у певному «status quo», оберігаючи його і захищаючи від безладу. Однак при цьому вона є гальмом у будь-яких починаннях, а не стимулом для їх здійснення [180, с. 86]. Простіше кажучи, за доволі централізованого державного устрою, на кшталт абсолютистської монархії, населення в усьому покладається на верховного правителя та його адміністрацію, виявляючи ознаки незадоволення лише у разі крайньої необхідності. Якщо ж йдеться про державне утворення зі слабким ступенем централізації, як-от республіка, картина постає іншою. Саме народ бере участь у створенні законів, обираючи законодавців, а також у реалізації цих законів шляхом обрання представників виконавчої влади [180, с. 64]. З огляду на це, можна дійти висновку, що республіканський устрій та демократія сприяють появі таких рис характеру населення, як ініціативність, відчуття власної значущості та відповідальність не лише за себе, але й за долю власної держави.

Сполучені Штати постали як республіка й залишалися такою впродовж усієї своєї історії, не змінюючи державного ладу. Країна не знала переворотів та революційних потрясінь (окрім Громадянської війни), які б знищили існуючий лад. Американська ж Конституція, на якій базувалася вся політико-адміністративна і правова система США, відіграла роль такого собі еталону, на який усі рівнялися, але при цьому ніхто не наважувався порушити. Даючи оцінку американській політичній системі, А. де Токвіль писав: «В Америці... принцип народовладдя втілюється в життя відкрито та плідно. Він визнається звичаями країни, декларується в її законах, він вільно еволюціонує та безперешкодно досягає своїх кінцевих цілей. Якщо на світі існує така країна, в якій можна з гідністю оцінити принцип народовладдя... то цією країною, безперечно, є Америка» [180, с. 62].

Звісно, американська політична система XIX ст. була далекою від ідеалу й мала низку недоліків. Згадати хоча б такі факти, як існування рабства, корупційні скандали, що особливо були притаманними для періоду президентства У. Гранта, тощо [274, с. 59-60]. Але водночас лад, що існував в США, сприяв формуванню серед американців таких рис, як законослухняність, ініціативність, політична активність та ідеалізація власних політичних інститутів й водночас настороженість до політичних систем інших країн.

Щодо економічної моделі США, то, передусім, треба наголосити на тому, що, попри наявність такого елемента як рабство, вона все ж таки була капіталістичною, з такими притаманними для неї елементами, як ринкова модель економіки, вільна конкуренція та приватна власність. Верховенство закону та невтручання держави в економіку сприяло (так само, як і протестантизм) формуванню таких рис, як діловитість, підприємливість, прагматизм, прагнення до успіху та збагачення. До того ж такий стан речей спричинив те, що в XIX ст. американці більшу зацікавленість виказували до проблем, котрі стосувалися економіки, аніж, власне, політики.

Не варто забувати й про ще один досить важливий факт. США, з об'єктивних причин, не знали, що таке феодальний лад із його соціальною

стратифікацією, політичною роздробленістю та формою господарювання, тобто, як зазначив американський дослідник Л. Харц, американське суспільство сформувало усі аспекти свого соціального мислення без пережитків феодалізму [15, с. 46].

Переходячи до розгляду впливу американської ментальності на зовнішню політику США, доречно згадати твердження А. Шлезінгера-молодшого. Дослідник зазначав, що на те, як держава формує свою зовнішню політику, сильно впливають національні особливості [314, с. 78]. Підстав заперечувати цю думку у нас немає. У випадку із США ті особливості та риси менталітету, які сформувалися в американців і про які йшлося вище (прагматизм, індивідуалізм, діловитість), сприяли незацікавленості, якщо не сказати байдужості з їхнього боку до зовнішньополітичних справ. Найперше це стосувалося країн Європи, відносини з якими були досить обмеженими. Старий Світ для американців був уособленням колоніалізму, монархізму та імперіалізму і тривалий час розглядався як загроза для США. Та й взагалі, Європу розглядали, як щось старе, в той час як США оцінювалися самими американцями як країну майбутнього [418, с. 571; 201]. Саме тому політичні лідери слідували заповідям Дж. Вашингтона і не втручалися у справи цього регіону аж до 1917 р., коли американці, нарешті, наважилися відійти від звичної для них політики.

Звісно, не можна стверджувати, що американців зовсім не цікавили справи поза межами власної держави. Інтерес був, але дуже незначний і суто прагматичний. Якщо той чи інший регіон не міг принести якоїсь практичної користі для країни, він не міг зацікавити істеблішмент США. Внаслідок цього зовнішня політика американських правлячих кіл була в основному спрямована на країни ближнього зарубіжжя, тобто Латинської Америки, Карибського басейну та Північної Америки (Канада та Російська Америка).

В американській політиці час від часу на перший план виходили діячі, які були прихильниками не лише більш активної участі США в зовнішніх справах, але й виношували ідею надбання нових територій, прагнули

створити таку собі неформальну імперію, відмінну від класичних імперій Старого Світу (*Додаток К.2.,К.3.*). Однак реалізувати свої плани та амбіції повністю їм рідко вдавалося, в тому числі й через специфічне ставлення громадян США. В цьому плані типовим прикладом можуть слугувати спроби держсекретаря Вільяма Генрі Сьюарда розширити територію США після завершення Громадянської війни. Так, критиці з боку низки конгресменів піддавалася купівля Аляски в Російській імперії. На їхню думку, ця угода була недоречною через малонаселеність новопридбаної території, її непридатність для потреб сільського господарства та відсутність природних мінералів [74, с. 393-397]. Простіше кажучи, з їх точки зору, Аляска не мала якоїсь практичної користі (принаймні на час укладення угоди). Тож більшість сенаторів розглядали цю угоду як непотрібний та дорогий захід Сьюарда. Нижня ж палата Конгресу взагалі відтягнула ухвалу рішення про виплату Росії грошової компенсації за Аляску ще на рік [329, с. 59]. Тим не менше, договір все ж таки вдалося ратифікувати, хоча Сьюарду довелося для цього дати чимало хабарів американським політикам [259, с. 668]. А от інші ініціативи Сьюарда, такі як договір про купівлю датської Вест-Індії чи встановлення контролю над Гаїті та Санто-Домінго, Конгрес відхилив [18, с. 55-57].

Небажання правлячих кіл США вдаватися до територіальних надбань можна було б пояснити потребою вирішення більш важливих внутрішніх питань, а також виснаженням країни внаслідок Громадянської війни. Втім, картина особливо не змінилася й після завершення Реконструкції Півдня, коли економічна та політична єдність Союзу була відновлена. Аналізуючи передвиборчі платформи Республіканської та Демократичної партій за 1876-1896 рр., можна помітити цікаву тенденцію. Окрім критики та взаємного звинувачення одна одної мало не в усіх смертних гріхах, обидві партії вказували на важливість вирішення того чи іншого питання, яке стосувалося управлінського апарату, економічних проблем, виплаті пенсій ветеранам Громадянської війни тощо [82; 83; 134; 135]. Примітно що, ці пункти

належали суто до внутрішніх справ, тоді як питання зовнішньополітичного характеру практично не піднімалися. Якщо ж такі моменти й можна простежити, то лише в дуже загальних формулюваннях без конкретних уточнень, щось на зразок декларування відданості принципам «доктрини Монро», або мирного співіснування з іншими країнами та обмеження обсягів китайської міграції до США.

Щоправда, починаючи з 1884 р. в платформах партій можна помітити появу тези про необхідність збільшення обсягів зовнішньої торгівлі та будівництва міжokeанського каналу [84-87; 136-139]. Таку зміну можна пояснити тим, що зростання американської економіки обумовлювало потребу в пошуках зовнішніх ринках збуту. Відтак американський прагматизм все ж таки брав гору над недовірою до навколишнього світу і змушував бізнесові та політичні кола США поступово поривати із традиційними поглядами на власну зовнішню політику.

Якщо такі риси американського менталітету, як прагматизм, прагнення до збагачення та підприємливість сприяли тому, що населення США було більше зацікавлено у внутрішніх справах, аніж у зовнішніх, то інша риса їхнього менталітету, а саме уявлення про власну винятковість, сприяла протилежній тенденції. Саме крізь призму такого погляду американці формували своє ставлення до інших народів та держав [346, с. 286]. Так, царська Росія для них була нічим іншим, як уособленням деспотизму та відсталості, чому сприяла антисемітська політика російських монархів (при цьому в самих США активно діяла терористична расистська організація Ку-клус-клан). Негативне ставлення було й до Франції, не лише через її вторгнення до Мексики в період Громадянської війни, але й через імперський режим Наполеона III. А от Німеччина в перші роки її існування, навпаки, розглядалася як країна, яка стане оплотом лібералізму в Європі. Це, переважно, й обумовило те, що під час франко-пруської війни США симпатизували саме німцям, хоча трохи згодом їхнє ставлення почало кардинально змінюватися [346, с. 288-291]. Подібна градація існувала і у

ставленні до азійських країн. Китай для США був уособленням варварства і відсталості, в той час як Японія – символом прогресу [346, с. 294]. Очевидно, що саме ця обставина сприяла тому, що США в 90-х рр. XIX ст. зробили ставку саме на країну «Вранішнього сонця», сподіваючись з її допомогою реалізувати свою політику на Далекому Сході.

Що ж до латиноамериканських країн, то, мабуть, уявлення про обраність та винятковість американців тут відобразилося найбільш яскраво, адже відповідно до логіки твердження про цивілізаторську місію білої людини, Європа – центр цивілізації, в Азії таку функцію виконує Японія, а в Західній півкулі таке завдання на себе повинні взяти США. Так, напередодні французької інтервенції американський консул в Мексиці Т. Корвін повідомляв Г. В. Сьюарду: «Сполучені Штати є єдиними надійними охоронцями незалежності та істинної цивілізації цього (Американського – *Т.П.*) континенту. Це їх місія, і вони її виконають» [81, с. 299]. В 1877 р. американський консул у Гватемалі стверджував в одному зі звітів до держсекретаря, що «з нашою прекрасною (американською – *Т.П.*) цивілізацією та більш стійкою енергією ми повинні стати виробниками для народів, що на південь від нас» [101, с. 19]. Подібні твердження не лише озвучувалися у приватних розмовах, але й декларувалися на вищому рівні політичної влади, і навіть на рівні міжнародному, як наприклад, у «доктрині Олні» та поправці Теодора Рузвельта до «доктрини Монро» [119, с. 545-562; 78, с. 19].

Отже, внаслідок низки чинників в американців сформувався специфічний менталітет, для якого були притаманні такі риси, як індивідуалізм, прагматизм, підприємливість, діловитість, ініціативність, відчуття власної значущості, прагнення до збагачення та експансії, а також уявлення про свою винятковість (месіанізм). Перераховані риси, з одного боку, посприяли тому, що американці стали доволі успішними в економічному плані. З іншого ж боку, американська ментальність зумовила впродовж тривалого часу майже повну незацікавленість зовнішніми

справами. Змінити своє ставлення до міжнародної політики США були змушені лише під тиском обставин.

Загалом, можна стверджувати, що три чинники посприяли зміні та кардинальному повороту у зовнішній політиці США наприкінці XIX – на початку XX ст. Завдяки сприятливим умовам та наявності ресурсів, країна спромоглася за доволі короткий час досягнути світової першості не лише в галузі промислового виробництва, але й за багатьма іншими показниками економіки. Дедалі більше зростання обсягів сільськогосподарської та промислової продукції неминуче вели до того, що внутрішній ринок, хоч і поступово, але необоротно з часом став би перенасиченим. Частину американської еліти не могла не турбувати така перспектива, а тому вона розглядала зовнішню експансію, передусім в економічній формі, як шлях подолання цієї проблеми.

Не менш важливу роль відігравав і геополітичний чинник. Попри те, що вага США у світовому господарстві істотно зростає, а обсяги виробництва були значно вищими, ніж в тодішніх найбільш розвинутих і найбільш могутніх країнах, вони все ще перебували на узбіччі міжнародної політики. США не були частиною Віденської системи міжнародних відносин, з їх інтересами не рахувалися ні великі держави, ні країни азійсько-африканського та латиноамериканського просторів. Відсутність великої боєздатної армії, могутнього військово-морського флоту, а також ефективної розгалуженої та професійної системи представництва в особі консулів та інших представників дипломатичного корпусу сприяли тому, що інші держави розглядали США як країну другого чи навіть третього гатунку, чий престиж був вельми незначним.

Водночас розрив між економічними можливостями та міжнародним статусом США спонукав американську еліту дедалі більше звертати свій погляд до зовнішніх справ. Панічне побоювання того, що великі колоніальні імперії Старого Світу можуть встановити свій вплив у сферах зацікавленості США, а також можливість закриття, внаслідок європейської експансії,

потенційних ринків збуту для їхніх товарів стали ще одним каталізатором переходу до зовнішнього експансіонізму.

Риси менталітету справили двоякий вплив на ставлення американців до зовнішніх справ. З одного боку, національний характер сприяв тому, що громадяни США мало цікавилися міжнародною політикою й майже повністю присвятили себе вирішенню внутрішніх справ. Це залишалося досить значною перешкодою для тієї частини істеблішменту, котра вважала, що США повинні відігравати більш важливу роль на міжнародній арені, в чому треба було переконати своїх співвітчизників. З іншого боку, такі риси, як потяг до експансії та месіанізм сприяли появі теорій та концепцій, які не лише обґрунтовували необхідність зміни принципів зовнішньої політики, але й ставали переконливим поясненням для більшості американців тих чи інших кроків правлячих кіл у цьому напрямку.

Тож визначати, котрий серед факторів був домінуючий, а котрий не мав значного впливу, як до цього підходить значна частина американських дослідників, не варто. Як вже було зазначено, всі три фактори були між собою пов'язані за відсутності, скажімо, економічного, США не могли б претендувати на те, аби перейти до більш активної міжнародної політики. І навпаки, за відсутності певних рис менталітету країна навряд чи змогла б досягнути таких вражаючих успіхів в економіці. Саме тому співставлення усіх трьох чинників та їх комплексний аналіз дає нам можливість зрозуміти та пояснити ті зміни, які сталися у зовнішньополітичному курсі США впродовж останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., що буде розглянуто більш докладно в наступних розділах.

РОЗДІЛ 3. АМЕРИКАНСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ 80-90-х РР. XIX СТ.

3.1. Доктринальні підґрунтя зовнішньої політики США після Громадянської війни

Період історії США від завершення Громадянської війни і до приходу в Білий Дім президента Т. Рузвельта в американській історіографії відомий як «позолочена епоха». Таку назву цей період отримав від однойменного сатиричного роману М. Твена та Ч. Д. Уорнера, опублікованого в 1873 р. [203, с. 766]. Прикметними рисами цього періоду, як може бути зрозумілим із попереднього розділу, стали промислове зростання, поява великих монополій, зникнення фронтиру, а також жорстка міжпартійна боротьба республіканців та демократів, яка супроводжувалася скандалами через корупцію та махінації.

Для зовнішньополітичного курсу США в період «позолоченої епохи» характерним було майже беззаперечне дотримання двох взаємопов'язаних принципів – ізоляціонізму та «доктрини Монро», виголошеної ще в 1823 р. 5-м президентом Дж. Монро. Саме на їх основі й вибудовувалися відносини з іншими країнами не лише в Західній, але й у Східній півкулях. Проаналізуємо кожну з них детально.

Основи американського ізоляціонізму були закладені ще першим президентом США Дж. Вашингтоном у його прощальному посланні до американського народу від 17 вересня 1796 р. Він закликав підтримувати мирні та дружні відносини з іншими країнами, не ставлячись до одних занадто вороже, а до інших занадто приязно. Проте основна ідея, яку він прагнув донести до американців, полягала в іншому – уникати іноземного впливу, будь-яких політичних союзів та альянсів із зарубіжними країнами. При цьому особливий акцент Вашингтон зробив саме на тому, що США повинні в майбутньому уникати втручання у справи будь-якої з країн Європи. Єдиними ж можливими відносинами з рештою світу президент вважав торгівлю [161].

Такий підхід США щодо побудови відносин з іншими країнами можна порівняти із політикою «блискучої ізоляції», якої дотримувалася Великобританія більшу частину XIX ст. Сам же термін «ізоляціонізм» увійшов в обіг пізніше й використовувався для позначення зовнішньополітичного курсу США міжвоєнного періоду.

На думку дослідника зовнішньої політики США Дж. Херінга, американці взагалі не вважали себе ізоляціоністами, а сам термін почав проникати до політичного дискурсу лише наприкінці XIX ст. [341, с. 271]. Аналізуючи офіційні документи США 70-90-х рр. XIX ст., ми, справді, не знаходимо такого поняття, як «ізоляціонізм».

Інший американський дослідник А. Вайнберг зазначив з цього приводу, що доречніше говорити про принцип непов'язання себе будь-якими альянсами, який означав свободу дій від певних зобов'язань перед тією чи іншою країною [446, с. 542]. В принципі, таке трактування цілком відповідає змісту слів Дж. Вашингтона. До того ж в американському лексиконі для позначення такої політики навіть є окреме словосполучення – «*entangling alliances*», що можна перекласти, як союз з іноземною державою, котрий втягує її в акції, невідповідні її національним інтересам. Саме такий термін, до речі, й зустрічається, зазвичай, в офіційних документах США. На нашу думку, для історіографічного використання варто запропонувати інший термін – «доктрина Вашингтона». З огляду на те, що при характеристиці традиційної політики американські урядовці апелювали, перш за все, до настанов першого президента, це поняття можна цілком вживати для трактування зовнішньополітичного курсу США не лише означеного періоду, але й всього XIX ст.

Наступники Вашингтона, зрештою, не лише намагалися дотримуватися його настанов, але й прилюдно це декларували. Для періоду, який ми розглядаємо, ця тенденція була закономірною, як можна простежити із інавгураційних промов президентів [52, с. 142; 47, с. 154-155; 44 с. 162; 48,

с. 179-180]. Тим не менше необхідно вказати принаймні на дві спроби відходу від цієї політики впродовж 80-90-х рр. XIX ст.

Перша з них припала на президентство Ч. Артура і була пов'язана із колоніальним поділом Африки європейськими державами. З 15 листопада 1884 р. по 26 лютого 1895 р. в Берліні проходила конференція європейських держав, мета якої полягала у врегулюванні низки питань на Африканському континенті. США також направили своїх представників на цю конференцію, хоч американці не мали якихось колоніальних амбіцій щодо цього регіону. Натомість США мали економічну зацікавленість в Африці. До цього, зрештою, й апелював президент Ч. Артур, коли пояснював конгресменам свою позицію стосовно цієї конференції: «Важливість багатої перспективної торгівлі долини Конго переконливо доводить, що вона мусить бути відкритою для усіх країн на рівних умовах» [68].

Позиція США на конференції полягала у підтримці претензій бельгійського короля Леопольда II. В обмін на це Бельгія гарантувала американцям вільну торгівлю на території Конго, що пізніше стане відомим як «доктрина відкритих дверей» [349, с. 86]. Попри те, що американські посланці, Дж. Кассон та Г. Занфорд, мали лише представляти США на конференції й не були наділені якимось серйозними повноваженнями, свої підписи під «Заключним актом Берлінської Африканської конференції» вони поставили. В свою чергу, це, як можна розуміти зі статей «Заключного акту», передусім Розділу III (стаття 10), Розділу V (статті 32-33) та Розділу VI (стаття 35), покладало на США, поряд з іншими країнами, зобов'язання щодо підтримки принципів вільної торгівлі на Африканському континенті [45].

Підписаний договір аж ніяк не вписувався у традиційну для США «доктрину Вашингтона», а тому не міг не викликати критики та спротиву з боку політичної еліти. Вказуючи на цей факт, комітет з питань зовнішніх справ висловив у своїй резолюції побоювання, що європейські держави можуть організувати при нагоді в майбутньому щось подібне й на Американському континенті, а, з огляду на те, що США також підписали

«Заключний акт Берлінської конференції», уряд не зможе висунути свої протести щодо такої політики [76, с. 446].

Як ще один аргумент до резолюції комітету додалася негативна оцінка спеціального агента США в Конго Вілларда Тісдела. У звітах до держсекретаря Т. Баярда він вказував на те, що американці, за великим рахунком, не мають якихось перспектив для розвитку власного бізнесу на території Конго й не рекомендував туди втручатись. Для закріплення в цьому регіоні, як зазначав Тісдел, були необхідні значні капіталовкладення, знання місцевих мов, а також подарунки для вождів місцевих племен. До того ж американці неминуче мали б зіштовхнутися із жорсткою конкуренцією з боку тих європейських компаній, які вже активно вели свою діяльність на території Конго [109, с. 294]. Окрім цього, в регіоні були відсутні тяглові тварини та дороги, а земля була непридатною для ведення сільського господарства. Додаючи до переліку негативних чинників ще наявність інфекційних захворювань та несприятливий для американців клімат, Тісдел дійшов висновку, що витрати для освоєння Конго значно перевищать прибуток [110, с. 308-309].

Розмірковуючи над політикою Ч. Артура, слід пам'ятати, що, як і більшість президентів «позолоченого віку», він був постаттю мало примітною, недостатньо рішучою. До того ж президент страждав від серйозного ниркового захворювання [252, с. 296]. З огляду на, це можна зробити припущення, що відхід від традиційної зовнішньої політики США був здійснений під впливом певних кіл, які були в цьому зацікавлені, але аж ніяк не особистою ініціативою президента. Одним із них, безперечно, був його держсекретар Ф. Фрелінхозен. Судячи з його листа до В. Тісдела від 8 вересня 1884 р., держсекретар таки був зацікавлений у розширенні американської торгівлі в долині ріки Конго, хоча й наголошував при цьому, що не збирався порушувати традиційний принцип зовнішньої політики США [108, с. 282-284].

Активно сприяв участі в африканських справах і сенатор від Алабами Дж. Морган, який займав посаду голови комітету із зовнішніх справ (*Додаток К.3.*). Колишній конфедерат, рішучий противник Реконструкції, расист, а також один із апологетів експансії, він розглядав Конго не лише як ринок для збуту американської бавовни, але й як місце, куди можна було б переселити чорношкіре населення південних штатів і, таким чином, розв'язати расову проблему [327, с. 159; 420, с. 339].

Якби там не було, але договір не вдалося ратифікувати. Попри позицію Дж. Моргана, члени комітету по зовнішніх справах виступили проти. В березні 1885 р. комітет направив до Конгресу свою резолюцію, в якій зазначалося, що жодна перспектива комерційної вигоди не виправдовує відхід від традиційної політики, яка забороняє укладати альянси із народами Старого Світу [76, с. 2571]. Новий президент Г. Клівленд у своєму посланні до Конгресу від 8 грудня 1885 р. наголосив, що участь США у забезпеченні нейтралітету в долині Конго було б альянсом, відповідальність за який уряд не може прийняти. При цьому Клівленд підкреслив, що не буде просити Сенат санкціонувати даний акт [70].

Г. Клівленд був більш рішучим президентом, аніж його попередник, хоча характеризувати його, як видатного державного діяча, мабуть, теж буде перебільшенням (*Додаток К. 4.*). Період його президентства взагалі можна розглядати як апогей дотримання принципів Дж. Вашингтона. Під час першої каденції Клівленда, окрім вже згадуваного «Заключного акту», був відхилений проект побудови каналу через території Нікарагуа. Під час другої Клівленд відхилив пропозицію щодо анексії Гавайських островів та зайняв нейтральну позицію, коли на іспанській Кубі вибухнуло чергове повстання. За великим рахунком, дві його каденції – це, так би мовити, останній період, коли США все ще продовжували стояти осторонь від справ поза межами Американського континенту. Але разом з тим, із Клівлендом пов'язаний початок зміни зовнішньополітичного курсу США, зокрема, в Латинській Америці. Більше того, попри його традиціоналізм щодо міжнародної

політики, друга спроба відходу від «доктрини Вашингтона» припала саме на період його президентства й була пов'язана з проблемою володіння архіпелагом Самоа.

Про американські інтереси щодо Самоа було вже сказано достатньо (див. підрозділ 2.2.), а тому зупинимося лише на тому аспекті, який зачіпав традиційний принцип зовнішньої політики США. Оскільки на цю територію претендували ще дві країни – Німецька та Британська імперії, у Вашингтоні 25 червня 1887 р. була скликана спеціальна конференція для врегулювання цього питання. Попри те, що вона виявилась безрезультатною, сам факт її проведення може свідчити про чергове порушення «доктрини Вашингтона», адже США, подібно до ситуації з Конго, у разі її успішного завершення мали би взяти на себе певні зобов'язання та ще й у союзі з двома європейськими колоніальними державами.

Те, що було лише спробою, врешті-решт стало реальністю через два роки. Адміністрація Клівленда погодилася на пропозицію німецького канцлера Отто фон Бісмарка взяти участь у черговій конференції, яка цього разу була скликана в Берліні. Її підсумком стало укладення 14 червня 1889 р. договору про потрійний протекторат Великобританії, Німеччини та США над архіпелагом Самоа [90].

Адміністрація новообраного президента Б. Гаррісона ухвалила угоду, а Конгрес ратифікував. Такий крок був сприйнятий політичною елітою як вимушений та безальтернативний. Ухилення від договору загрожувало втратою з боку США контролю над територією, яка в майбутньому мала стати частиною американської тихоокеанської імперії, а також загрозою перетворення її на колонію однієї з двох європейських держав. А тому спротиву, подібного до випадку із «Заключним актом Берлінської Африканської конференції», договір щодо Самоа не зустрів [401, с. 55-56]. По факту це означало лише одне – був створений прецедент прямого порушення «доктрини Вашингтона», а разом із ним й передумови до поступового відходу від традиційної зовнішньої політики.

Розглядаючи іншу доктрину міжнародної політики США, а саме «доктрину Монро», перш за все слід вказати на певний її зв'язок із принципами Дж. Вашингтона. Монро, слідом за Вашингтоном, підкреслив, що американці не будуть втручатися у справи європейських держав, але, на відміну від нього, вказав європейським країнам, що на певні території, зокрема Латинську Америку, вони теж не повинні претендувати і втручатися в її справи (*Додаток К.4., Ф.*).

Однак доктрина, первинним завданням якої був захист США від можливих зазіхань з боку більш сильних держав, в подальшому еволюціонувала в досить агресивну, яка не лише виправдовувала, але й, в принципі, спонукала американців до експансіоністської політики.

Першим на це пішов ще президент Дж. Полк, коли посиляючись на принципи Дж. Монро, фактично санкціонував приєднання до США низки спірних територій, частина з яких належала Мексиці, не європейській, а латиноамериканській країні [130]. Тож це був випадок використання доктрина, так би мовити, у міжамериканському конфлікті.

Подальша еволюція «доктрини Монро» припала на президентство Г. Клівленда. У 1895 р. США втрутилися у конфлікт між Венесуелою та Великою Британією. Не заглиблюючись у його витoki та нюанси, зазначимо лише те, що спричинений він був територіальними претензіями Великої Британії, яка прагнула розширити кордони своєї колонії, Гвіани, за рахунок території, що належала Венесуелі. Після відмови британського уряду передати дану суперечку на розгляд до арбітражного суду, Венесуела звернулася за допомогою до США.

Аж ніяк не благі наміри спонукали американський уряд до рішучих дій, особливо беручи до уваги негативне ставлення тодішнього президента до активної участі у зовнішніх справах. Прагнення виставити себе «захисником» Латинської Америки від європейського колоніалізму та зміцнити власні позиції в регіоні – це далеко не повний перелік чинників, які змушували США втрутитися у конфлікт. Радянський дослідник Р. Ганелін вказував й на

ту обставину, що американські компанії отримали концесії на розробку корисних копалин на спірній території [365, с. 95]. Хоча цей чинник, порівняно з іншими, не був таким вже суттєвим. Важливішим, на нашу думку, було інше. Збільшення британських володінь у Латинській Америці означало пряме порушення «доктрини Монро», що, у свою чергу, становило загрозу для американських інтересів у Західній півкулі [362, с. 180-181]. Ну і, звісно, не слід забувати й про те, що адміністрація Клівленда та сам президент піддавалися критиці з боку частини конгресменів і не лише за нерішучу зовнішню політику. На додачу до цього президента звинувачували в англофільстві. З огляду на всі ці чинники, Клівленд був змушений вдатися до більш рішучих заходів.

За згодою президента його держсекретар, Річард Олні, 20 липня 1895 р. звернувся до уряду Великобританії з дипломатичною нотою, в якій стверджував, що британські претензії до Венесуели порушують принципи «доктрини Монро» (*Додаток К.2.*). При цьому Олні відверто заявив: «Сьогодні Сполучені Штати практично суверенні на даному континенті, і будь-яка їх постанова є законом для всіх осіб, на яких наша держава поширює свій вплив... Це тому, що необмежені ресурси в поєднанні з ізольованим розташуванням роблять її (північноамериканську республіку – *Т.П.*) господарем ситуації і практично невразливою для будь-якої або всіх інших держав» [119, с. 558]. Обґрунтовуючи необхідність дотримання «доктрини Монро», Р. Олні підкреслював: «Європейські держави можуть перетворити американські країни на колонії чи провінції... і остаточним результатом цього може бути розподіл всієї Південної Америки поміж різними європейськими державами. Катастрофічність наслідків від такого стану речей для США є очевидною» [119, с. 558].

Зміст дипломатичної ноти свідчить про те, що США не лише нагадували про неприпустимість європейського втручання у справи Західної півкулі, але й взагалі проголошували на міжнародному рівні своє право задавати тон та регулювати відносини колишніх іспанських колоній. Але для

однієї з великих держав, якою була Британська імперія, подібні зазіхання видавалися безпідставними. До того ж «доктрина Монро» ніде не фігурувала на міжнародному рівні як елемент міжнародного права. На цьому, до речі, й наголосив британський прем'єр-міністр, коли відповідав на претензії Олні [120, с. 263-264].

Разом з тим, Британія, яка мала низку проблем в інших частинах світу, не хотіла наражати себе на конфлікт із США, а тому була змушена прийняти вимоги Р. Олні й передати справу на розгляд міжнародного арбітражу (*Додаток. П.*). В принципі, важливим є не факт того, що США здобули дипломатичну перемогу, чи те, що британці вирішили піти на поступки, та й навіть не те, що «доктрина Монро» набула подальшого розвитку у вигляді «доктрини Олні». Значно важливішим, на нашу думку, є те, що ця доктрина була вперше визнана не просто великою європейською державою, а провідною колоніальною імперією тогочасного світу, а це, зрештою, створювало прецедент й давало можливість США в подальшому впевненіше опиратися на «доктрину Монро» у суперечках з іншими країнами.

Загалом, для означеного періоду можна простежити тенденцію зміни зовнішньої політики. З одного боку, політичний істеблішмент все ще продовжував дотримуватися «доктрини Вашингтона» при побудові відносин з іншими країнами. Однак досить часто така політика ставала на перешкоді досягненні США успіхів при вирішенні того чи іншого питання. З іншого ж боку, виникають тенденції до відходу від традиційного курсу. Дві Берлінські та невдала Вашингтонська конференція були наочним доказом цього.

Водночас, із відходом від «доктрини Вашингтона» змінилася й суть такої «оборонної» доктрини, як «доктрина Монро». Її видозмінений варіант, а саме «доктрина Олні», вказувала на те, що США відтепер не лише зобов'язуються захищати Латинську Америку від європейського колоніалізму, але й мають повне право, з огляду на свої ресурсні можливості, диктувати свою волю країнам цього регіону. На зміну відособленості США

приходила, таким чином, політика більш активної участі в зовнішніх справах.

3.2. Формування та реалізація ідеології маринізму.

Прикметними рисами «позолоченої епохи» були не лише мізерна увага до зовнішніх справ з одночасно майже повним зануренням у вирішення внутрішніх проблем чи гострі дискусії навколо питання біметалізму й митних тарифів. В цей період виникли та набули розвитку теоретичні концепції, які, в підсумку, частина політичного істеблішменту почала активно використовувати для зміни зовнішньополітичного курсу країни. Серед них, в першу чергу, слід назвати ідеологію маринізму, або ж «морської могутності», яка стала згодом однією із ключових концепцій.

Перш ніж перейти до розгляду формування та реалізації вказаної ідеології варто зрозуміти, що ж, власне, вкладають в поняття «маринізм». Сучасні тлумачні словники іншомовних слів дають наступне визначення цього терміну: маринізм (від лат. *marinus* – морський) – прагнення до панування на морі, що здійснюється державою шляхом збільшення морських озброєнь, створення військово-морських баз; один із проявів мілітаризму [521, с. 341; 523, с. 355].

Формування ідеології маринізму в США сприяли три фактори: стрімкий економічний розвиток країни, зростаюча невідповідність між її промисловою потужністю та політичним статусом у світі, а також критичне становище американського флоту. Перших два фактори вже були розглянуті в попередньому розділі, а тому зупинимося на аналізі третього.

Як відомо, після завершення Громадянської війни в США настав період Реконструкції, що супроводжувався політичними та економічними перетвореннями. Однак для ВМФ розпочалась епоха, котру американські дослідники охрестили як «темні часи» (*dark ages*), що тривали з 1865 р. по 1898 р. [344, с. 216]. Упродовж зазначеного хронологічного проміжку військовий флот США був, практично, знищений, про що свідчать наступні статистичні дані. Станом на 1866 р., тобто через рік після відновлення

єдності країни, загальний тоннаж флоту становив 510 тис. т. Однак вже до 1883 р. він не перевищував й 60 тис. т. [5, с. 2-3] (*Додаток Г*).

Такий спад можна пояснити цілеспрямованою політикою уряду США, котрий скорочував чисельність флоту шляхом списання старих кораблів або ж розпродавав їх іншим державам. Деяка частина флоту була залишена в портах без належного нагляду, внаслідок чого прийшла в повну непридатність із плином часу [344, с. 219].

Під скорочення потрапив й особовий склад флоту. Станом на 1865 р. ВМФ США нараховував 7 тис. офіцерів та 51 тис. матросів. Але вже через два роки 5 тис. офіцерів та 40 тис. матросів були відправлені у відставку [344, с. 219].

Окрім кількісних змін у флоті США, відбувалися й якісні, і, як це не дивно, теж в гірший бік. Будівництво сталевих парових кораблів припинилося, а ті, що вже були в наявності, перестали використовувати як занадто витратні не лише з огляду на використання палива (вугілля), але й утримання. Внаслідок цього, основна ставка була зроблена на вітрильні кораблі [344, с. 218].

На думку дослідника ВМФ США, Е. Поттера, така політика була спричинена тим, що американські урядовці втратили будь-який інтерес до флоту як такого, сконцентрувавши свою увагу на більш нагальних проблемах, як-от: Реконструкція, розвиток національної промисловості, прокладення залізниць та освоєння просторів Дикого Заходу. До того ж США в повоєнний період перебували в стані миру з іншими країнами, а з огляду на те, що поряд не було могутніх та вороже налаштованих морських супротивників, потреба в утриманні могутнього ВМФ відпадала автоматично [355, с. 113].

Проведена після Громадянської війни інвентаризація виявила, що більшість кораблів були непридатними для подальшого використання, оскільки мали не зовсім правильну будову та й взагалі були збудовані поспіхом. Саме тому частину кораблів необхідно було списати [318, с. 407].

Процесу занепаду флоту сприяло й географічне розташування країни. Відділені безмежними океанами від решти світу, і, зокрема, від монархічних держав Європи, які б могли становити серйозну загрозу, американці почували себе в повній безпеці.

Іншим фактором було недостатнє фінансування. Ті асигнування, які Конгрес все ж таки виділяв, йшли виключно на ремонт існуючих кораблів, але аж ніяк на побудову нових. Це було спричинено не лише зацікавленістю, як вже зазначалося, у розвитку бізнесу, але й внутрішньою суперечкою між військово-морськими експертами: в середовищі офіцерів та військових інженерів не існувало єдиної думки щодо типів побудови кораблів, використання сталі або ж заліза, кількості броні на кораблях, використання пари чи сили вітру. Внаслідок цього, конгресмени не бажали виділяти кошти на нові кораблі, побоюючись, таким чином, витратити їх даремно [318, с. 407-408].

Флот США перебував у настільки жалюгідному становищі, що нерідко ставав об'єктом насмішок з боку представників інших держав. В попередньому розділі ми вже наводили два приклади такого сприйняття, зокрема, позицію Чилі під час тихоокеанської війни та висловлювання німецького дипломата щодо реакції США на втручання Франції, Німеччини та Росії в переговори між Китаєм та Японією в 1895 р. (див. підрозділ 2.1). Можна навести ще декілька прикладів. Так, коли помічник військово-морського міністра Густав Фокс здійснив візит до Англії в 1866 р. на моніторі, один з британських адміралів, не приховуючи здивування, запитав: «Ви перетнули Атлантику на цьому?» [Цит. за: 344, с. 221]. Інший випадок стався в 1884 р., коли громадянин США у Вальпараїсо поцікавився в чилійського клерка про відплиття американських кораблів до Ріо-де-Жанейро, на що той відповів: «Американські пароплави? Я не знав, що в американців є пароплави. Я ніколи цього не бачив» [Цит. за: 328, с. 140]. Навіть в новелі ірландського письменника та поета Оскара Уайльда, «Кентервільський привид», можна знайти іронічну згадку про ВМФ США.

Так, коли одна з героїнь, Вірджинія Отіс, запитала в лорда Кентервіля, чи причина того, що Америка йому не подобається полягає у відсутності чогось старовинного, останній відповів: «Нічого старовинного? А ваш флот?» [199].

Такий стан справ, враховуючи геополітичне розташування США між двох океанів, виглядав досить дивним, а тому не міг тривалий час залишатися незмінним. Нові якісні тенденції у військово-морській політиці США розпочалися вже на початку 80-х рр. XIX ст.

Причин, які обумовили різку зміну поглядів на флот, декілька. По-перше, американський істеблішмент зрозумів елементарну істину – без могутнього флоту США не матимуть можливості захищати свої інтереси не лише за межами своїх кордонів, але й навіть біля власного порогу. По-друге, європейські країни, як вже неодноразово зазначалося, не сприймали США як велику державу, рівну їм за рангом. Наслідком цього було те, що країни Старого Світу не вважали за необхідне враховувати інтереси або вимоги цієї, мало примітної на той час, заокеанської республіки. Так, провідні держави Європи декілька разів порушували «доктрину Монро», відповідно до якої увесь Новий Світ, фактично, був проголошений сферою впливу США. Американський уряд, зі свого боку, не мав жодних переконливих важелів впливу на порушників, внаслідок чого міг лише направляти дипломатичні ноти протесту, сподіваючись таким чином захистити свої інтереси.

Зрештою, не варто забувати і про економічний чинник – стрімке зростання промисловості США та потребу в нових ринках збуту для американських товарів. Вирішення цієї проблеми вимагало вже наявності не лише військового, але й торговельного флоту. Останній перебував у ще гіршому стані, аніж військовий. Більшість американських товарів перевозилося на іноземних кораблях, внаслідок чого американська буржуазія зазнавала збитків. У зв'язку з цим прихильники активної та послідовної зовнішньої політики почали ототожнювати будівництво ВМФ із торговельною експансією [441, с. 501]. Доволі чітко цей взаємозв'язок пояснив президент В. Мак-Кінлі у своїй інавгураційній промові 1897 р.: «Ми

повинні забезпечити йому (військово-морському флоту – *Т.П.*) як потужний додаток флот торговельний, який був би цілком спроможним повністю забезпечувати перевезення наших товарів до іноземних країн. Вирішення цього питання вимагають як наші бізнесові потреби, так і патріотичні прагнення нашої великої нації» [48, с. 179].

Вже в 1883 р. Конгрес США виділив кошти на побудову трьох нових крейсерів «Атланта», «Бостон» та «Чикаго», а в 1890 р. Конгрес дав згоду вже на будівництво трьох лінійних кораблів [355, с. 117; 441, с. 504]. Наступного року в Ньюпорті, що в штаті Род-Айленд, був заснований Військово-морський коледж (Naval War College), котрий мав готувати морських офіцерів для майбутнього флоту. Завдяки цим крокам, США значно піднялися в рейтингу військових флотів: якщо в 1881 р. вони займали лише 12 місце, то на 1896 р. за чисельністю та потужністю посіли вже 6 місце у світі за броненосцями і 4 за крейсерами, обійшовши за цим показником Іспанію, Німеччину та Росію [390, с. 260].

Загалом же, можна стверджувати, що з 80-х рр. проблема розбудови флоту набуває досить значної популярності серед американських правлячих кіл. Президенти США впродовж 80-90-х рр. у своїх щорічних посланнях до Конгресу не втомлювалися нагадувати про необхідність не лише відновлення, але й подальшого збільшення військового флоту. Першим на це вказав в 1880 р. Р. Хейс [150]. Президент Ч. Артур наполягав на додаткових асигнуваннях військового флоту в кожному своєму посланні [65-68]. Дещо менше про це говорив Б. Гаррісон, агітуючи конгресменів до збільшення флоту в двох своїх посланнях [92;93]. Демократ Г. Клівленд звертав увагу Конгресу на цю проблему лише в одному посланні під час своєї першої каденції і ще в двох під час другої [70-72].

В американській пресі також фігурували подібні настрої. За великим рахунком це мало не єдине джерело, котре відображає думку громадськості того періоду. В газетах публікували фрагменти дебатів в Конгресі з приводу збільшення асигнувань для потреби флоту, малюнки із зображенням

сучасних бойових кораблів США з їхньою характеристикою, діяльність ВМФ та морських піхотинців щодо захисту американських громадян [204-207]. Інколи в газетних статтях просто піднімалися проблемні питання, які варто було вирішити, зокрема, недостатня кількість матросів на кораблях, низька зарплатня, наявність застарілих кораблів тощо [208; 209].

На темі ВМФ навіть почали спекулювати під час виборів. Так, починаючи з 1884 р. одним із пунктів передвиборчої платформи Республіканської партії було питання відновлення торговельного і військово-морського флотів [136]. При цьому теза про флот стала немов би однією з основних у передвиборчих програмах республіканців [137-139]. Дещо пізніше ідею розширення флоту взяла на озброєння й Демократична партія. Так, в передвиборчій програмі 1892 р. можна знайти наступне твердження: «Ми виступаємо за утримання військово-морського флоту, достатньо сильного задля всіх цілей національної оборони, а також для належної підтримки честі та гідності країни за кордоном» [86].

Хоча впродовж 80-х й до середини 90-х рр. XIX ст. флот США, порівняно з попередніми роками, зріс як кількісно, так і якісно, він, тим не менше, все ще залишався слабким для того, аби можна було б претендувати на яке-небудь вагоме становище на міжнародній арені. Станом на 1895 р. ВМФ США нараховував лише 55 кораблів різного типу [160].

Найбільший внесок в процес становлення «Нового американського ВМФ» зробили дві постаті: капітан Альфред Таєр Мехен (з 1906 р. контр-адмірал) та 26-й президент США Теодор Рузвельт. В той час як перший був теоретиком і основоположником ідеології маринізму в США, другий став практиком й намагався реалізувати ідеї Мехена, палким прихильником яких він став.

В історії США можна знайти багато морських офіцерів, котрі зарекомендували себе з різного боку. Як видається, постать Мехена (*Додаток К.1.*), вочевидь, була однією із найбільш видатних в історії американського флоту. Якщо офіцери, такі як адмірал Д. Фаррагут, адмірал

Д. Портер та комодор Дж. Дьюї, прославились своїми військовими перемогами, то А. Мехен став відомим завдяки своїй праці «Вплив морської сили на історію 1660-1783», котра побачила світ у 1890 р.

Будучи викладачем Військово-морського коледжу, капітан А. Мехен помітив відсутність належних підручників з морської справи. Ті ж, котрі були в наявності, на його думку, були доволі фрагментарними та несистематизованими. Прагнучи виправити цю помилку, Мехен вирішив власноручно написати якісний підручник. Зрештою, йому це більше ніж вдалося. Його книга стала настільки популярною, що в одних лише США та Великобританії до 1935 р. вона витримала 32 перевидання [271, с. 119]. Дещо згодом президент Т. Рузвельт навіть замовив по одному примірнику його книги на кожен американський корабель [305, с. 521]. Значний вплив вона мала на Німеччину, котра також розпочала будівництво власного ВМФ. Кайзер Вільгельм II, палкий послідовник ідей американського капітана, характеризував його книгу наступним чином: «Я не читаю, але пожираю книгу капітана Мехена й намагаюсь вивчити напам'ять. Це першокласна й класична в усіх відношеннях праця» [473].

Даючи оцінку праці Мехена, американський історик Стефен Ховарт вказував, що капітан, замість того, аби навести шаблони для безпосереднього повторення, дав у своїй книзі модель того, як потрібно міркувати [344, с. 236]. Мехен показав на конкретних прикладах не лише особливості тактики ведення морського бою, але й вказав на запоруку успіху у війні на морі, тобто стратегію, що, зрештою, й оцінили його сучасники.

Хоча й не одразу, концепція Мехена справила значний вплив на частину американських урядовців не лише у сфері кораблебудування, але й у формуванні зовнішньої політики. З огляду на це, доречно буде викласти та проаналізувати його основні ідеї.

Капітан А. Мехен став основоположником концепції «морської сили» (Sea Power), головні постулати котрої були викладені в першому розділі вже згадуваної нами вище книги – «Елементи морської сили». На противагу

багатом американським політикам, прихильникам традиційного курсу зовнішньої політики, капітан Мехен вказував на те, що море – це не захисний бар'єр, а скоріше величезний шлях, або ж рівнина, яку можна подолати в будь-якому напрямку [179, с. 29]. З цього твердження стає зрозумілим, що США аж ніяк не можуть покладатися лише на природні бар'єри в питанні власної безпеки.

Відповідно до концепції «морської сили» Мехена, основна роль під час воєнних конфліктів відводилася саме протистоянню на морі. Контроль морських шляхів та комунікацій, на думку Мехена, головний фактор в перемозі над супротивником. Аргументуючи це твердження він, вказував на перебіг Пунічних війн, а також англо-французьке протистояння в XVII-XVIII ст. Мехен стверджував, що перевага римського флоту на флотом Карфагена дозволила нейтралізувати всі перемоги та досягнення Ганнібала, і, зрештою, перемогти його [179, с. 17-18].

Щодо Англії, то саме панування її флоту на морі дозволило зламати могутність Франції в низці військових конфліктів. В кінцевому підсумку остання втратила майже всі свої заморські володіння та флот, тим самим дозволивши Англії стати беззаперечною хазяйкою морів.

З цього всього логічно випливає подальша та, практично, центральна теза теорії Мехена, яку можна сформулювати формулою $N + MM + NB = SP$. Тобто військовий флот + торговельний флот + військово-морські бази = морська сила [271, с. 121]. На його думку, саме наявність могутнього військово-морського флоту є не лише запорукою панування на морі, але й ознакою сили держави. З огляду на це, мудрий правитель або ж керівництво держави, повинні піклуватися про те, щоби військовий флот постійно перебував у належному стані. Окрім цього, Мехен вказував, що надійною опорою ВМФ є розвинута комерція й торговельний флот [179, с. 30].

Крім наявності військового і торговельного флотів, панування на морі тієї чи іншої держави залежить від наявності в неї опорних пунктів у вигляді колоній, портів, станцій для заправки або ж військово-морських баз. Саме в

таких місцях кораблі можуть поповнювати запаси палива та різних припасів, ховатися від небезпеки і т.д. [179, с. 31]. Для підтвердження цієї тези Мехен наводив приклад Голландії. Саме наявність колоній дозволяла цій маленькій країні не лише деякий час посідати ранг однієї з провідних європейських держав, але й успішно протистояти військовій потузі Франції та Англії одночасно [179, с. 114].

Ці три компоненти Мехен відніс до таких, що залежать від людини і, зрештою, можуть бути реалізовані. Але, окрім них, він виділив ще декілька, котрі не залежали від політики тієї чи іншої держави. Серед них: географічне розташування (вихід до моря), фізична будова (особливості прибережної смуги країни), розмір території, чисельність населення (відсоток населення, задіяний в морській справі), національний характер (здатність до підприємництва та збагачення) і характер уряду (політика уряду щодо зростання престижу та могутності країни) [179, с. 33].

Всі перераховані вище компоненти, на думку Мехена, були тією основою, без якої досягнути першості на морях, а відтак і в світі, було неможливо. Розмірковуючи над становищем США, капітан стверджував, що американці мають всі сприятливі умови для панування на морі, Зокрема, територіальні контури країни не мають слабких місць, а внутрішні ресурси є практично безмежними [179, с. 48-49]. Але при цьому він нарікав на те, що американці не лише не володіють могутнім військовим флотом, але навіть не готові його мати. Більше того, США не володіють жодними заморськими територіями або ж військово-морськими базами, котрі могли б стати надійною опорою для флоту в разі необхідності. На думку Мехена, це було величезною стратегічною помилкою американського уряду. Роблячи акцент на цій проблемі, він писав: «Не маючи, таким чином, для своєї опори за кордоном відповідних установ, ані колоніальних, ані воєнних, військові кораблі Сполучених Штатів під час війни будуть подібними до сухопутних птахів, котрі не здатні далеко літати від своїх берегів» [179, с. 95].

В 1897 р. була надрукована ще одна праця Мехена під назвою «Інтерес Америки в морській силі. Теперішнє та майбутнє», котра являла собою збірник статей, написаних впродовж 1890-1897 рр. В цій праці Мехен на основі концепції «морської сили» обґрунтовував зиск, який отримують США від наявності флоту, а також необхідність в утриманні могутнього ВМФ. Серед преференцій від наявності флоту він називав, в першу чергу, повагу та відповідне ставлення до США з боку інших держав. «Ані санкції міжнародного права, ані законність зайнятої позиції не зможуть забезпечити справедливого врегулювання розбіжностей за тих умов, коли політичній силі однієї країни протистоїть відносна слабкість іншої», – стверджував Мехен. Вважаючи, що «військово-морський флот міг би відіграти важливу роль в будь-якій суперечці з тими державами, інтереси котрих будуть протилежними нашим» [189, с. 13-14].

Капітан Мехен також стверджував, що США не зможуть постійно дотримуватися того зовнішньополітичного курсу, котрий був проголошений ще Дж. Вашингтоном. І тут капітан звертав увагу американських урядовців на важливість побудови міжокеанського каналу, котрий, безумовно, має принести вигоду американцям. Хоча, з іншого боку вказував і на можливі проблеми, що виникатимуть в результаті: «Після прокладення каналу через перешийок ця ізоляція скінчиться, а з нею зникне і байдужість іноземних держав до нас» [189, с. 20]. Для того, аби запобігти ситуації, за якої США опиняться у нерівному становищі щодо інших, більш сильніших держав, Мехен рекомендував створити могутній флот. Окрім того, він наполягав на тому, що варто перейти до захоплення пунктів, котрі відіграють роль військово-морських баз та станцій заправки для американських кораблів. Серед об'єктів американської експансії, на його думку, мали би бути острови поблизу США, котрі належали, як він зазначив, слабким або ж нестабільним державам [189, с. 21]. Під такими, вочевидь, Мехен розумів Іспанію, котра вже давно перестала відігравати якусь помітну роль на міжнародній арені і не була спроможною захистити свої володіння.

Відомий американський дослідник В. Лафібер з цього приводу зазначав, що Мехен розглядав колонії з двох позицій: як місце збуту вітчизняних товарів та як опорні пункти для торгівлі та судноплавства. Загалом, такою була думка меркантилістів XVII-XVIII ст. Але, на відміну від них, Мехен підкреслював саме стратегічну важливість колоній як основи для флоту, одночасно применшуючи значення колоній як ринків [429, с. 681].

Взагалі, за Лафібером, для таких постатей, як Мехен, В. Мак-Кінлі, Дж. Хей та ін., колоніальні володіння лише слугували стратегічними сходами до двох великих призів: латиноамериканських та азійських ринків. Але при цьому вони не прагнули колонізувати Латинську Америку чи Азію, а лише використати в комерційних цілях й залучити до західної християнської цивілізації [429, с. 682].

В американській історіографії зовнішньої політики США постать Мехена є однією із центральних, як ідеолога «нового імперіалізму». Розроблена ним концепція «морської сили» розглядається як досить аргументована і досконала. Тим не менше, деякі дослідники схиляються до іншої думки. Так, професор Каліфорнійського університету в Санта-Крус, Крістофер Коннері, розмірковуючи над концепцією Мехена, вказував на те, що той був дещо схильний переоцінювати роль моря та його вплив на могутність держави, зазначаючи, що Китай, наприклад, у певні періоди своєї історії процвітав і без контролю за морською торгівлею та панування на морі [416, с. 687]. Інший дослідник, Альфред Грісволд стверджував, що перенесення елементів морської сили Англії на американських ґрунт не зовсім коректно через розбіжності в географічних умовах цих двох країн. В той час як острівній Англії флот був життєво необхідним, США, як континентальна держава, не були настільки залежними від флоту. До того ж Мехен будував свою концепцію на основі прикладів, взятих з історії XVII-XVIII ст., епохи, коли на морях домінували вітрильні кораблі. Для періоду кінця XIX – початку XX ст. реалії повністю змінилися. З появою сталевих парових кораблів радіус подорожей значно зменшився, адже флоти стали

повністю залежними від наявності палива [423, с. 2-4]. Грісволд дійшов висновку, що США повинні будувати флот з огляду на власний досвід і на власну специфіку, але аж ніяк на ті моменти, про які вів мову Мехен [423, с. 7].

Схожі міркування висунув свого часу й британський дослідник Пол Кеннеді. Характеризуючи концепцію Мехена, він вказав на те, що подібно К. Марксу в політичній економіці та Г. Спенсеру в соціології, він прагнув знайти єдині закони та принципи, котрі б лежали в основі предмету його вивчення, що було звичним для позитивістського мислення XIX ст. [427, с. 3]. На думку Кеннеді, вплив морської сили на могутність тієї чи іншої держави є відносним і всього лише одним із факторів, але аж ніяк не єдиним. Більше того, земля відігравала набагато вагомішу роль в житті різних держав, адже більша частина людської діяльності була пов'язана саме із суходолом [427, с. 6-7]. Також Кеннеді вказав на те, що умови панування на морі, запропоновані Мехеном, не можуть бути сталими та незмінними, а можуть змінюватися від війни до війни [427, с. 16-17].

Загалом же, з подібною думкою можна цілком погодитися. Але разом із тим не варто забувати, що книги Мехена були написані наприкінці XIX ст., в період, коли наука перебувала на значно нижчому рівні розвитку порівняно із тим часом, коли перераховані дослідники висунули свої міркування. До того ж роботи Мехена були призначені для потреб суспільства та політиків, щоби переконати їх на основі конкретних прикладів, що залишатися байдужим до флоту не варто. В принципі, послідовники Мехена навряд замислювалися над тим, що співставляти такі різні епохи для доведення важливості флоту не зовсім коректно. Лише досвід Першої світової війни показав, що багато положень, висунутих Мехеном, були повністю або ж частково помилковими.

В радянській історіографії можна зустріти твердження, що Мехен начебто був не лише теоретиком, але й практиком імперіалізму [271, с. 128; 251, с. 153]. Ми не можемо погодитися із цим міркуванням, адже капітан Мехен не мав хоча б якоїсь можливості для практичної реалізації своїх ідей, оскільки не займав жодних державних посад, котрі б дозволили це зробити.

Більше того, як би парадоксально це не здавалося, але незважаючи на популярність ідей Мехена за кордоном, а також солідний наклад його книг, уряд США не квапився дослуховуватися до його порад. Хоча розбудова «Нового флоту» США тривала, частина конгресменів не поділяла ідею створення флоту для експансії, на чому, загалом, й наполягав Мехен. Відданість «доктрині Вашингтона» спонукала їх дотримуватися принципів цього курсу. Саме тому ініціаторам морських програм, а ними, зазвичай, виступали або президент, або морський міністр, не завжди вдавалося переконати Конгрес виділити асигнування для їх повної реалізації.

Якось, під час вечері в Гарварді, Мехен навіть висловив думку, що його праця «Вплив морської сили на історію» мала незначний вплив у його власній країні [222].

Нема підстав стверджувати, що концепцію Мехена поділяли й всі морські офіцери. Яскравим прикладом в цьому плані може слугувати випадок, який мав місце в 1893 р. Контр-адмірал і начальник Бюро навігації, Френсіс Рамзей, на якого ідеї Мехена не справили великого враження, надіслав капітану листа із вимогою кинути викладацьку діяльність і повернутися на флот командувачем одного з кораблів. Аргументуючи таке рішення, він сказав Мехену, що писати книги – це не справа морського офіцера [344, с. 236; 432, с. 136]. Т. Рузвельт спробував допомогти своєму другу і особисто звернувся до тодішнього міністра військово-морського флоту Х. Герберта із проханням залишити Мехена викладати у військово-морському коледжі. Втім, успіху він не досягнув, і Мехен все ж таки був відправлений в море в якості капітана «Чикаго», на якому прослужив до 1896 р. [426, с. 591].

Тим не менше, його ідеї все ж були сприйняті декількома політичними діячами США, котрі в подальшому стали реалізовувати їх на практиці. Так, під впливом поглядів Мехена перебував вже згадуваний Т. Рузвельт, секретар ВМФ при адміністрації Б. Гаррісона, Бенджамін Трейсі, дипломат

та майбутній держсекретар Джон Хей, а також впливові сенатори Генрі Кебот Лодж та Альберт Беверідж.

Аналізуючи американську пресу за період 1890-1898 рр., можна простежити цікаву тенденцію: ім'я Мехена неодноразово з'являлося на шпальтах провідних газет США. Інколи це були інтерв'ю чи певні коментарі капітана, інколи окремі уривки його книги, біографічні дані тощо. При цьому майже повсюди, де зустрічається Мехен, невід'ємним компонентом фігурує поняття «морська сила» [212-216; 220; 221; 224-227]. В деяких газетах розміщували статті, в яких повідомлялося, що книги Мехена переклали в тій або іншій країні [217-219; 223]. Таким чином, можемо стверджувати, що значна частина американського суспільства, якщо й не була безпосередньо ознайомлена із книгою Мехена, то принаймні мала якесь уявлення про елементи його концепції зі шпальт газет.

При розгляді ідей Мехена доречно згадати й про Чарльза Крампа, великого підприємця з Пенсільванії та сучасника Мехена. Крамп був одним із «капітанів промисловості» та власником компанії «Cramp & Sons», яка займалася будівництвом військових кораблів не лише для США, але й інших країн. Він написав декілька статей, присвячених переважно проблемам будівництва та модернізації кораблів. Ознайомившись із працею Мехена, Крамп опублікував в 1894 р. у відомому журналі «The North American Review» статтю під назвою «Морська сила Сполучених Штатів». Даючи досить позитивну оцінку праці капітана Мехена та його концепції, Ч. Крамп стверджував, що саме вона дала поштовх американському суспільству до осмислення необхідності у володінні могутнім флотом [183, с. 148]. У своїй статті Крамп також критикував діяльність уряду США в галузі морської політики. Розмірковуючи над приладами різних типів кораблів та розробки відповідно до їх наявності морської стратегії, він відверто вказував на те, що дві країни можуть бути ворогами США – Іспанія та Великобританія. Відтак, на думку Крампа, від наявності могутнього військового флоту буде залежати

ефективність дипломатичних відносин США із цими країнами. Відсутність флоту ж, навпаки, неминуче загрожуватиме війною [183, с. 142-146].

Подібно до того, як серед політичної та військово-морської еліти не було єдиної думки щодо ідей Мехена, американське суспільство також не вирізнялося однорідністю. Заклики капітана до побудови могутнього військового флоту, а також зміни зовнішньополітичного курсу викликало обурення серед пацифістськи налаштованих громадян та організацій. Одна із таких, «Американське товариство миру», на сторінках журналу «Адвокат миру» виступало із рішучою критикою ідей Мехена. Так, у статті «Велика морська держава» Мехена звинувачували в тому, що він повсюди шукав ворогів. Більше того, капітана звинувачували в поширенні серед американців європейської хвороби під назвою мілітаризм. Поряд із Мехеном критиці піддавався й вже згадуваний Ч. Крамп [210, с. 231-232]. В іншій статті, під назвою «Мехенізм», стверджувалося, що збільшення армії та флоту негативно впливають на націю. Ідеї капітана Мехена, взагалі ж, характеризували як варварські [211, с. 3-5].

Подальше збільшення ВМФ США, а разом із ним й поширення серед владних кіл концепції «морської сили», було пов'язано із постаттю Теодора Рузвельта. Ідеї Мехена стали для нього заповідями, яких він свято дотримувався, перебуваючи на керівних посадах. Із Мехеном Рузвельт познайомився ще в 1887 р., під час відвідування його лекцій у Військово-морському коледжі, а після виходу книги «Вплив морської сили на історію» – взагалі став його палким прихильником. Даючи оцінку праці капітана, Рузвельт зазначав у листуванні з ним: «Це дуже хороша книга... Я б хотів, щоб вся ця книга була поставлена туди, де її могли б перечитати вороги флоту, особливо в Конгресі» [169, с. 45].

Будучи палким прихильником концепції Мехена, Рузвельт мав намір реалізувати її на практиці. Однак посада члена комітету по громадській службі, а пізніше – шерифа Нью-Йорку аж ніяк не дозволяли йому безпосередньо впливати ані на формування зовнішньої політики країни, ані

на вирішення питання розбудови флоту. Єдине, що він міг зробити на той час, так це писати статті в газети та журнали, виступати та підштовхувати інших до дій, простіше кажучи – займатися пропагуванням ідей капітана Мехена [257, с. 83].

У квітні 1897 р. Т. Рузвельт був призначений на посаду помічника міністра ВМФ США Джона Д. Лонга, а це вже давало йому можливість, нехай і незначну, здійснювати вплив на державну політику США щодо флоту. На новій посаді Рузвельт продовжив займатися пропагуванням ідей Мехена серед представників американського істеблішменту. В першу чергу, вона була спрямована на його начальника Дж. Лонга. Рузвельт неодноразово переконував його у необхідності збільшення військово-морського флоту, аргументуючи це можливою небезпекою з боку Японії та Німеччини. «Великий флот створюється не для війни, а для миру, – стверджував Рузвельт. – Це найдешевший вид страхування» [173, с. 120]. Одночасно із цим він пропонував Лонгу власну програму по збільшенню флоту, котра передбачала побудову 6 лінкорів, 6 великих крейсерів, а також 75 торпедних катерів [173, с. 121]. Не забував Рузвельт звітувати й про стан кораблів, а також висловлювати власні міркування з приводу заходів, котрі б сприяли зростанню морської могутності США, серед яких прокладення каналу через територію Нікарагуа та оволодіння Гавайями [171, с. 93-94].

Вочевидь, що сам Дж. Лонг хоча й поділяв погляди та устремління Т. Рузвельта щодо збільшення флоту, тим не менше не схвалював його запалу та надзвичайної поспішності. «Тут (в уряді – *Т.П.*) є незначне відчуття бажання припинити нарощування флоту, доки фінанси не покращаться. Навіть мій начальник... дещо схиляється до цього», – повідомляв Рузвельт Мехену в одному зі своїх листів [172, с. 95].

2 червня 1897 р. Рузвельт виступив із промовою перед випускниками Військово-морського коледжу в Ньюпорті, в котрій виклав свої, а також погляди капітана Мехена, на проблеми війни, військово-морського флоту та призначення США. Попри те, що його виступ був зустрінутий оваціями з

боку слухачів, Дж. Лонг виніс сувору догану своєму помічнику, що зайвий раз доводить його обережність та небажання діяти поспіхом [257, с. 87-88; 307, с. 84].

Т. Рузвельт також намагався загітувати тодішнього президента США В. Мак-Кінлі до збільшення флоту, а також переходу до більш активної зовнішньої політики, зокрема, анексії Гавайїв, вирішення кубинської проблеми і т.д. Свої міркування він викладав як у листах та звітах про стан флоту, що були адресовані безпосередньо президенту, так і в усній формі особисто, під час приватних зустрічей в Білому домі, куди Рузвельта нерідко запрошували на обіди або ж на вечірні прийоми [257, с. 86, 89].

Окрім пропаганди, Т. Рузвельт, як вже було зазначено, отримав можливість безпосередньо впливати на військово-морську політику США. Оскільки Дж. Лонг час від часу був відсутнім у міністерстві, його помічник залишався там керівником, що, зрештою, давало йому практично повну свободу дій. І цей час, слід сказати, Рузвельт не витрачав даремно. Він віддавав особисті розпорядження щодо встановлення на кораблях гармат нового зразка, про зміни вимог у статутах для командирів воєнних кораблів з метою скорочення зайвої паперової роботи, котра значно загальмовувала ініціативні дії командирів кораблів. Рузвельт відправляв на пенсію недієздатних офіцерів й заміняв їх іншими, молодими, кмітливими та енергійними людьми, котрі поділяли його ідеї [257, с. 91]. Так, комодор Дж. Дьюї, завдяки клопотанню Т. Рузвельта, був призначений командувачем американської азійської ескадри [178, с. 231].

Досить важливою проблемою у розвитку нового флоту залишався особовий склад. Хоча в США існували спеціальні учбові заклади для підготовки офіцерського корпусу ВМФ, рівень кадрових офіцерів був все ж таки недостатньо високим. Рузвельт вказував на те, що більшість з них не була знайомою із новими технологіями та новим озброєнням, що, в кінцевому підсумку, й проілюструвала війна з Іспанією [178, с. 227]. Для того, аби виправити це становище, Т. Рузвельт сприяв процесу об'єднання

корпусів морських офіцерів та військово-морських інженерів. «На сучасному військовому кораблі кожен офіцер повинен бути інженером, хоче він того, чи ні», – зазначав з цього приводу Рузвельт [351, с. 32]. Зрештою, в 1899 р. Конгрес США прийняв відповідну постанову, котра й завершила цей процес.

На нашу думку, переломним моментом в історії становлення «Нового флоту» США, а разом із ним – і в подальшому розвитку ідеології маринізму, стала іспано-американська війна. Після того, як 15 лютого 1898 р. в порту Гавани відбувся вибух, внаслідок якого потонув американський броненосець «Мен», заклики підтримати кубинських інсургентів та вступити у війну з Іспанією посилювалися, причому як з боку громадськості, так і низки політиків. Але разом із рівнем зростання загрози початку війни зростав інтерес серед представників американського істеблішменту й до військового флоту. У своїй автобіографії Рузвельт з цього приводу писав: «Як помічник секретаря ВМФ я отримував прохання, які були нездійсненними. Члени Конгресу, котрі активно виступали проти побудови військово-морського флоту, просили спрямувати той чи інший корабель для захисту якогось (важливого для них – *Т.П.*)» об'єкту» [178, с. 235]. Але військово-морське міністерство не піддалося їх вимогам й не почало розсіювати американські кораблі вздовж узбережжя США.

Майже за місяць до трагедії із «Меном» Т. Рузвельт неодноразово відсилав міністру ВМФ звіти про стан готовності флоту, а також висловлював свої міркування щодо майбутнього протистояння [175, с. 41-42]. Він рекомендував Дж. Лонгу відкликати ті американські кораблі, які перебували в Європі, а також направити підкріплення у вигляді додаткових кораблів ескадри комодора Дьюї [176, с. 132-133].

Намагаючись якось вплинути на розвиток подій, Рузвельт вирішив здійснити досить сміливий крок. Скориставшись відсутністю свого начальника в міністерстві, він надіслав комодору Дж. Дьюї телеграму із розпорядженням завантажити кораблі вугіллям та боєприпасами, а також

бути наготові до наступальних операцій поблизу Філіппін в разі початку війни з Іспанією [174, с. 141].

Дж. Лонг хоча й оголосив своєму помічнику догану, але, тим не менше, скасовувати його розпорядження не став. В недалекому майбутньому це рішення мало доленосні наслідки для США: 1 травня 1898 р. ескадра Дж. Дьюї розгромила іспанський флот в Манільській затоці, а 3 липня інший американський флот знищив іспанську флотилію адмірала П. Сервери поблизу Сантьяго-де-Куби, що і вирішило долю всієї війни. Більше того, вчинок Рузвельта дозволив США претендувати на острови Гуам та Філіппіни.

Таким чином, можемо стверджувати, що впродовж 80-90-х рр. XIX ст. проблема флоту як в середовищі політичної та військової еліти, так і в суспільстві ставала досить актуальною. Спершу, практично знищивши весь свій флот, американський істеблішмент, зіштовхнувшись із низкою труднощів, викликаних як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, дійшов висновку, що без наявності сучасного і могутнього військового флоту США не лише втратять змогу провадити ефективну зовнішню політику, але й стануть об'єктом експансії європейських держав у Західній півкулі. На хвилі відновлення інтересу до флоту поява книг капітана А.Т. Мехена стала цілком закономірним явищем. Проаналізувавши низку подій з історії флоту, Мехен обґрунтував усі перспективи флоту для США в майбутньому.

Хоча концепція «морської сили» й не знайшла широкої підтримки та розуміння серед основної маси американського істеблішменту, вона, разом з тим, вплинула на світогляд декількох політиків, на кшталт Т. Рузвельта, які посівши у майбутньому вищі управлінські посади в державі, взяли курс на реалізацію ідей, запропонованих А. Мехеном, тобто, побудову та збільшення ВМФ США. Більше того, після війни з Іспанією 1898 р. ідеї капітана Мехена стали центральними в ідеології маринізму.

3.3. Поява та поширення філософії соціал-дарвінізму

Для другої половини XIX ст. характерним явищем став стрімкий розвиток науки. Окрім позитивних наслідків, цей процес мав і деякі негативні, адже породив цілу низку досить суперечливих речей. Це стосувалося, насамперед, ідеологічної сфери. Спираючись на досягнення науки, європейські мислителі розробили расові концепції, що не лише обстоювали зверхність та переваги народів Старого Світу над мешканцями Азії, Африки та Латинської Америки, ставлячи, таким чином, під сумнів елементарні ідеї гуманізму, але й схвалювали колоніальні завоювання. Не були винятком і США, де впродовж 70-90-х рр. XIX ст. набули поширення та розвитку ідеї так званого соціального дарвінізму.

Соціал-дарвінізм важко віднести до якоїсь конкретної класичної ідеології епохи Нового часу. Лише у XX ст. він став ідейним фундаментом для формування фашизму, а до того часу це була лише гібридна система поглядів, що поєднувала соціологію та біологію, зокрема, теорію «природного добору» англійського біолога Ч. Дарвіна, а також деякі елементи ліберальної ідеології.

Ідеологи соціального дарвінізму практично перенесли теорію «природного відбору» на людське суспільство. Вони вказували, що людське суспільство та установи, так само, як і живі організми, підлягають природному відбору, наслідком чого є виживання «найбільш пристосованих» [305, с. 487]. Соціал-дарвіністи підтримували нерегульовану економіку, точніше виступали за ринкову модель економіки, але без будь-якого втручання з боку держави. На практиці це означало б дику конкуренцію, яку не без підстав прирівнювали до «закону джунглів», де кожен був сам за себе. Відповідно до цієї тези, ті індивіди, які спромоглися нажити великі статки та посісти якусь високу нішу в суспільстві, були найбільш пристосованими через їх гени. Ті ж, хто перебував на протилежному полюсі людського суспільства – були непридатними та заслуговували на смерть [336, с. 3]. Аргументувалося це тим, що бідні верстви населення були споживачами, а не

виробниками капіталу, а тому перетворювалися на гальмо для інших, «кращих та пристосованіших» груп суспільства. З огляду на це, соціал-дарвіністи відкидали втручання уряду в процес еволюції, зокрема, засуджували регламентацію підприємництва, градуйоване оподаткування прибутків, житлові та санітарні правила, одним словом, все те, що допомагало, сприяло або ж полегшувало життя бідним верствам суспільства. Таке втручання, на думку ідеологів соціального дарвінізму, допомагало виживати непристосованим, а отже, заважало прогресу [305, с. 488].

Основоположник американського соціал-дарвінізму Вільям Грем Сманер вважав, що всі закони для бідних, а також всі заходи та видатки є тими засобами, які, з одного боку, захищають людей за рахунок капіталу, але, з іншого – понижують загальний рівень життя. Таким чином, полегшуючи життя біднякам, збільшується кількість споживачів капіталу, але в той же час стимул до його виробництва послаблюється [424, с. 472].

Враховуючи таке сприйняття суспільства та суспільних відносин, не викликає подиву той факт, що соціал-дарвіністи негативно ставилися до соціалізму. Вони вважали, що практика соціалізму щодо забезпечення благоденства, медичних та страхових послуг порушує біологічну стабільність населення, допомагаючи, таким чином, виживати непридатним. Простіше кажучи, за їх твердженням, соціалізм суперечив природному добру, оскільки обмежував конкуренцію [425, с. 398].

Крізь призму конкуренції розглядалося й питання війни та миру. Конфлікти та протистояння між державами, на думку ідеологів соціального дарвінізму, були неминучими. Оскільки в основі війни була боротьба за життя, внаслідок якої перемагали найбільш сильні та цивілізовані раси та народи, універсальний мир був неможливим. В. Г. Самнер, для прикладу, вважав, що війна завжди існувала і буде існувати, оскільки вона є умовою самого людського існування [372, с. 10; 337, с. 111]. Але при цьому вони не закликали до воєнних конфліктів. Війна лише розглядалася як природний та закономірний стан речей. Відомий російський дослідник Согрін з цього

приводу зазначав, що соціологія була практично зведена до рівня біологічної науки [301, с. 111].

В завдання нашого дослідження не входить аналіз джерел соціального дарвінізму. Докладно це питання, а також проблема ставлення Ч. Дарвіна до соціального дарвінізму, були розглянуті такими дослідниками, як Дж. Роджерс, Е. Грейс, Г. Мак Конагей та Р. Вейкарт [437; 422; 415; 445].

Охарактеризувавши основні принципи соціального дарвінізму, перейдемо безпосередньо до розгляду цієї філософії в США. Піонерами у його розробці тут стали такі дослідники, як Е. Юменс та вже згадуваний нами В. Г. Самнер. В декількох американських університетах, як-от в Йелі (завдяки Самнеру), були створені кафедри соціології та політології, які стали центрами поширення нових ідей. Соціал-дарвінізм поширювався і завдяки друкованим виданням та пресі. В 1872 р. Е. Юменсом був заснований журнал «Popular Science Monthly», на сторінках якого друкувалися результати дослідження, концепції та ідеї відомих вчених, в тому числі й Ч. Дарвіна [305, с. 488]. Іншим джерелом поширення філософії соціального дарвінізму були публічні лекції [343, с. 177-178].

Однак без існування певного сприятливого підґрунтя навряд би ця філософія знайшла однодумців. На думку американського дослідника Майкла Хавкінса, таким підґрунтям були особливості внутрішнього розвитку США епохи «позолоченого віку». Ті соціальні та політичні проблеми, з якими країна зіштовхнулася в зазначений період, забезпечили родючий ґрунт для «наукових» підходів їх вирішення, і дарвінізм, власне, й був спрямований на це [337, с. 104]. Фактично ідеї соціального дарвінізму надавали американцям впевненість у тому, що існує певний життєвий порядок та певні закони, котрі регулюють розвиток суспільства. Вірне трактування та дотримання цих законів принесло б лише позитивні результати, вказало шлях до вирішення існуючих проблем [334, с. 2].

Рабовласницька система, що існувала в США до Громадянської війни, обґрунтовувалася расистськими твердженнями про вроджену та природну

неповноцінність темношкірого населення. Хоча внаслідок Громадянської війни інститут рабства і був ліквідований, колишні раби аж ніяк не стали повноправними членами американського суспільства. Американсько-німецька дослідниця Х. Арендт з цього приводу зазначила, що США, разом із Англією, стали першими державами, яким довелося вирішувати расову проблему в практичній площині. Ліквідація рабства, на її думку, замість того, аби допомогти вирішити існуючі проблеми, лише загострила неминучі конфлікти [254, с. 252].

Дійсно, зрівняння колишніх рабів та рабовласників перед законом лише сприяло поширенню расистських ідей. У 1868 р. в США була опублікована книга американського натураліста Луї Агассіса «Подорож в Бразилії», в якій він, вказуючи на приклад Бразилії, застерігав американців від расового змішання. Книга витримала декілька перевидань впродовж 70-х рр., а також в 1895 р. не лише на території південних, але й північних штатів, що може свідчити про популярність расизму в США [320, с. 287]. Сприяв цьому процесу й постійний наплив мігрантів з різних країн. Американці вбачали небезпеку з боку неєвропейських емігрантів, в першу чергу, через конкуренцію на ринку праці, а тому дивилися на прибулих досить упереджено [334, с. 3].

В цілому ж, расистські ідеї і категорії були настільки поширеними, що при аналізі поглядів того чи іншого політичного діяча або ж філософа важко зробити розмежування, де ж, власне, закінчувався соціальний дарвінізм і починався расизм.

Поширенню соціального дарвінізму сприяли й такі ментальні риси американців, як індивідуалізм та уявлення про власну винятковість, на що, зрештою, вказували деякі ідеологи цієї філософії. Американські лідери, розглядаючи соціальні умови та технологічні переваги США над рештою світу, вказували на відсталість інших народів, насамперед, латиноамериканців. Порівняно із американцями Сполучених Штатів вони були менш здібними людьми та більш «дитячими за своєю природою», яких потрібно було скеровувати в правильному напрямку розвитку [334, с. 6-7].

Тепер перейдемо до розгляду ідей та основних положень ідеологів американського соціального дарвінізму. Попри те, що ця філософія переважно була зорієнтована на реформування й модифікацію суспільства та суспільних відносин, така річ, як зовнішня політика також не залишилася поза увагою її американських теоретиків. Оскільки нас цікавить лише їх позиція щодо зовнішньої політики США, обмежимося тими представниками соціального дарвінізму, котрі розвинули власне бачення цієї проблеми. Серед таких варто назвати Дж. Фіске, Дж. Берджеса, Дж. Стронга та А. Т. Мехена (*Додаток К.1.*).

Філософ та популяризатор американської історії Джон Фіске був професором історії університету в Сент-Луїсі (штат Вашингтон). З ідеями Дарвіна він познайомився ще будучи студентом Гарвардського університету. Еволюційна теорія, зрештою, повністю змінила його світогляд і була покладена в основу його філософії [439, с. 265-266].

Дж. Фіске видав низку публікацій та праць, присвячених як історичній тематиці, так і філософським роздумам [417, с. 671, 673]. Однак для нашого дослідження актуальною є лише одна його праця – «Американські політичні ідеї», яка вийшла друком в 1885 р. В її третьому розділі, який має назву «Призначення долі англосаксонської раси», він і виклав свої міркування щодо зовнішньої політики США, а також ролі та місця американців серед інших народів світу.

Фіске був одним із теоретиків так званого «англо-саксонізму» в США. Але при цьому самий термін вважав абсолютно недолугим і більш прийнятним для позначення населення британських островів між V і XI ст. Натомість він надавав перевагу поняттю «англійська раса», розуміючи під нею як американців, так і власне англійців [185, с. 103-104].

Розмірковуючи над перевагами «англійської раси», Фіске, в першу чергу, вказував на притаманні їй риси характеру. «Це раса, яка продемонструвала рідкісну здатність поглинати та перетворювати зайві елементи», – стверджував він [185, с. 105]. Вочевидь, під такими «зайвими елементами» Фіске розумів культуру, звичаї та політичні інститути країн та

народів, які підкорили британські колонізатори і внесли власні корективи. Цю рису, на його думку, успадкували й американці: «Американець увібрав у себе багато споріднених європейських народів, проте він швидко їх асимілював і у своїх політичних звичках та нахилах залишається таким же англієм, як і його пращури в дні Монфора, Хемпдена та Вашингтона» [185, с. 105].

Унікальність американців Фіске вбачав у їхній політичній системі – федералізмі. Система федералізму, на його думку, була одним із найважливіших внесків, який англійська раса зробила для всієї цивілізації, оскільки саме в ньому містилися зерна мирного співіснування між народами [185, с. 132-133]. Однак ця система не була суто американським витвором. Її походження він пов'язував із політичною організацією германських племен. З цього приводу Фіске зазначав: «В найглибшому і найбільш широкому сенсі наша американська історія розпочалася не з Декларації незалежності і, навіть, не із заснування Джеймстауна або Плімута. Вона сягає своїм корінням тих днів, коли відважний Арміній в лісах Північної Німеччини розгромив легіони Римської імперії» [185, с. 7]. Розвиваючи далі цю думку, він зазначав, що «державотворча діяльність Вашингтона та Лінкольна краще розуміється, якщо її розглядати, як пряме продовження діяльності де Монфора, Кромвеля та Четема» [185, с. 7].

Такий досить дивний, на перший погляд, зв'язок Фіске пояснював наступним чином. Саме племена давніх германців змогли вирішити головну політичну проблему всіх цивілізацій, з чим не впоралися ані стародавні греки, ані римляни – забезпечити союз великої кількості людей, але при цьому зберегти місцеве самоуправління та індивідуальність особистості. Англо-сакси перейняли «тевтонський» політичний спадок, перенісши його до Англії, а звідти англійські колоністи-пуритани поширили його на територію Північної Америки [185, с. 49-50].

Окрім досконалої політичної системи, інші переваги американського суспільства Фіске вбачав у зростанні чисельності населення білої раси,

розвитку промисловості, а також безперервному збільшенні «мисливців за доларами», які прийшли на зміну «мисливцям за скальпами» [185, с. 129-130]. Під такими, на нашу думку, він розумів американських підприємців, які досягли значного успіху в економічній царині.

Розглядаючи американські політичні інститути як певний еталон, Фіске вважав, що вони мають бути поширені по всьому світу. «Раса, яка отримала контроль над Північною Америкою, має стати домінуючою расою у світі, а її політичні ідеї мають панувати вічно», – вказував він [185, с. 15]. Але поширення інституцій – це вже сфера зовнішньої політики. Які ж були погляди мислителя щодо цього питання? По-перше, Фіске відкидав такий засіб вирішення проблем, як війна, вважаючи її варварським методом. Однак його не слід вважати пацифістом чи наївним ідеалістом. Фіске чудово розумів, що повністю викоринити військові конфлікти неможливо. «Вочевидь, що постійний мир у світі може бути забезпечений лише шляхом поступової концентрації переважаючої військової сили в руках найбільш мирних общин» [185, с. 109]. Звісно, це стосувалося лише цивілізованих, християнських народів, тобто Європи. Що стосується інших регіонів, то Фіске стверджував: «Там, де цивілізація зіштовхується з варварством, війна часто стає необхідністю» [185, с. 146].

Як вже було зазначено, Фіске стверджував, що США мають поширити свої політичні інституції на інші країни. Але без наявності великої та боєздатної армії досягнути цього навряд чи було б можливим. Згідно з концепцією Фіске щодо Європи, США могли це здійснити мирними засобами, а саме через економічну конкуренцію. На його думку, величезні армії, які мають європейські держави, в майбутньому стануть суттєвою перешкодою в цьому плані, оскільки вимагають значних витрат, які можна було б використати для економічних потреб. Фіске стверджував: «Економічна конкуренція стане настільки сильною, що європейські армії будуть розпущені, мечі будуть перековані на орала, і, як наслідок, перемога промислової цивілізації над військовою стане, нарешті, повною» [185, с. 149-

150]. Логічним її завершенням буде перемога США, утвердження їх принципів управління у світі, а також зменшення ролі провідних країн Європи. «До кінця ХХ ст. такі держави, як Франція та Німеччина зможуть претендувати лише на таку незначну позицію в політичному світі, яку зараз посідають Голландія та Швейцарія» [185, с. 145]. Але для того, щоб досягти цього, США повинні відмовитися від політики підтримки існуючих високих митних тарифів, які Фіске вважав ганебними.

Дж. Фіске нерідко виступав із лекціями в різних університетах США, Королівському інституті Великобританії та Філософському інституті в Единбурзі [417, с. 672]. Більше того, представники американського істеблішменту, серед яких були президент Р. Хейс, сенатори Хор та Дауес, генерал Шерман та ін., запрошували філософа й до Вашингтону для читання своїх лекцій. Фіске також влаштовував тури по країні, під час яких виступав з лекціями у приватних клубах, спілкувався із місцевою інтелігенцією та політиками [352, с. 134]. Сама книга «Американські політичні ідеї» Дж. Фіске ще за його життя витримала 20 перевидань, що може свідчити про неабияку популярність ідей філософа в США [271, с. 73].

Близькими до Дж. Фіске були погляди іншого наукового працівника, професора Колумбійського університету Джона Берджеса. Свої погляди він виклав у книзі «Політична наука і порівняльне конституційне право», яка вийшла друком в 1890 р. Берджес поділив всі народи та нації на «політичні», які здатні до державотворення, та «неполітичні», які неспроможні на це. До останніх він відносив народи Африканського та Азійського регіонів. Щодо політичних народів, то тут Берджес визначив триступеневу градацію. На нижній сходинці перебували слов'яни, греки та кельти. Перераховані народи, на думку Берджеса, були здатні лише на організацію управління на місцевому рівні. Форми політичної організації греків та слов'ян сприяла розвитку культури, релігії, філософії та різних видів мистецтва. Але разом із тим: «раса, котра чіпляється за таку форму політичної організації, виявляє низький рівень політичного генію» [181, с. 31]. Греки та слов'яни, на думку

Берджеса, не могли впоратися із трьома проблемами: забезпечити та захистити індивідуальні права, регулювати відносини між різними общинами, а також захиститися від зовнішнього ворога. У свою чергу, це викликало необхідність здійснення політичної влади іноземною політичною силою. Аргументуючи своє твердження, він вказував на те, що греки підпали під контроль Риму, а слов'янами правили дві іноземні династії – Габсбурги та Романови [181, с. 31-32].

Щодо кельтів, то вони, за визначенням Берджеса, були ще більш неполітичними, аніж греки та слов'яни. Притаманна їм система управління породжувала лише перманентну «громадянську війну» між племенами, що полегшувало процес іноземного завоювання [181, с. 34].

Сходинкою вище перебували римляни, які вже на початках своєї історії продемонстрували свій політичний та правовий геній. Їх заслуга полягала у створенні універсальної імперії. З одного боку, таке утворення захищало населення від зовнішніх ворогів, але ціною цього була свобода особистості, місцева автономія та етнічна різноманітність. Імперія мала бути монолітною. В цьому, на думку Берджеса, і полягав недолік політичної системи римлян [181, с. 36].

Нарешті, третю і найвищу сходинку посідали «тевтонські народи». Берджес стверджував, що «тевтони» змогли досягнути того, що не спромоглися здійснити їх попередники – кельти, греки, слов'яни та римляни. Вони стали засновниками національної держави. Як вказував Бержес: «Майже кожна держава сучасної Європи зобов'язана своєю організацією тевтонам. Вестготи в Іспанії, свеві в Португалії, ломбарди в Італії, франки у Франції та Бельгії, англосакси та нормани в Англії, скандинавські тевтони в Данії, Норвегії та Швеції, а також германці в Німеччині, Голландії, Швейцарії та Австрії були домінуючим елементом у створенні цих національних сучасних держав» [181, с. 38]. Звісно, американців він також відніс до «тевтонських народів», як нащадків англійських колоністів.

Оскільки «тевтони» є носіями найдосконалішої політичної системи, на них покладена особлива місія, яка полягає в тому, аби «поділитися своїм досвідом» з іншими, варварськими, або ж наполовину варварськими народами. «Вони (тевтони – *Т.П.*) повинні мати колоніальну політику», – зазначав з цього приводу Дж. Берджес [181, с. 45]. Подібна місія, на думку Берджеса, також покладалася і на США.

Вказуючи на цивілізаторську місію американців, Берджес писав: «На більшій частині земної кулі мешкають популяції, яким не вдалося створити цивілізовану державу і які, за великим рахунком, не мають можливості для виконання цієї роботи; і тому вони повинні залишатися у стані варварства або ж напівварварства доти, доки політичні народи не візьмуть на себе роботу (їх – *Т.П.*) державної організації. Цей стан справ дозволяє політичним націям не лише відповідати на заклик неполітичних груп населення... але й змушувати їх до організації будь-якими засобами... необхідними для досягнення цього результату» [181, с. 46]. При цьому, за Берджесом, вони не зажди мали чекати на «запрошення» від цих народів.

Фактично закликаючи американців до колоніальної політики Берджес, тим не менше, робив невелику обмовку, застерігаючи, що цивілізовані держави не повинні діяти досить поспішно, а також застосовувати силу для досягнення якоїсь іншої мети, окрім привнесення цивілізації тим, хто її потребує [181, с. 47].

Беручи до уваги те, що винятковість США вони обґрунтовували передусім перевагами розвинутих політичних інститутів, Дж. Фіске та Дж. Берджеса можна умовно віднести до політичної течії американського соціального дарвінізму.

Попри те, що теорія Дарвіна загалом була негативно сприйнята представниками церкви, але і серед них, як не дивно, знайшлися прихильники вчення англійського біолога. Протестантський проповідник та секретар Євангелістичного союзу США Джосайя Стронг поєднав ідеї Дарвіна зі старою американською концепцією «призначення долі», аргументуючи,

таким чином, ідею винятковості американців не лише з релігійних позицій, але й послуговуючись досягненнями науки. З огляду на це, ми можемо віднести Дж. Стронга до теологічної течії соціального дарвінізму. В 1885 р. він видав книгу «Наша країна: сучасна криза та можливе майбутнє», в якій проаналізував ті виклики та проблеми, які постали перед США, а також виклав свої міркування з приводу подальшої долі американців. Розглянемо їх більш докладно.

Подібно до Фіске та Берджеса, Д. Стронг обґрунтовував ідею зверхності англо-саксонської раси. Він стверджував, що центр світової цивілізації та християнства із початком історії безперервно пересувався: спершу з Персії до Греції, потім з Греції до Італії, від якої перемістився до Великобританії. На думку Стронга, тепер цей центр переміщується на американський Захід, де залишиться назавжди, адже за ним немає вже ніякого Заходу, є лише Схід. «Сьогодні на Заході малюк, але колись він стане велетнем, який об'єднає в собі сили багатьох народів», – пророкував Стронг [195, с. 29]. Аргументуючи це твердження, він наводив декілька фактів, серед яких невпинне збільшення населення, зростання економічної могутності США, а також притаманність англо-саксам особливої енергії, яка робить їх успішними, вміння заробляти гроші, а також потяг до колонізації та руху, в чому вони мають перевагу над усіма іншими народами [195, с. 162, 173]. Однак це було не єдиним, що робило англо-саксів унікальною расою. Стронг стверджував: «Кожна раса, яка справила глибоке враження на людство, була носієм певної великої ідеї, однієї або ж декількох, яка задала вектор життя народу, а також форму його цивілізації» [195, с. 159]. На думку Стронга, такою ідеєю в єгиптян було життя, в персів – світло, у євреїв – чистота, у греків – краса, а в римлян – закон. Англо-сакси ж є носіями двох великих ідей, серед яких Стронг назвав громадянську свободу та справжнє духовне християнство, яке протиставляв європейському, формалізованому, духовно бідному, прирівняному до католицизму [195, с. 159-160].

Однак було б помилково стверджувати, що Стронг ідеалізував англо-саксів. Він стверджував, що «їм доведеться відповісти за багато гріхів проти слабких рас та за слабкість власної раси» [196, с. 54].

Попри всі їх переваги над іншими народами, він вказував і на виродження англо-саксонської раси, спричинене потоком мігрантів, з якими до США прибували не лише обдаровані та працьовиті люди, але й маргінали та кримінальні елементи, і, зрештою, поширенням католицької віри та соціалістичних ідей, які повністю суперечать, на думку Стронга, американським ідеалам [195, с. 42-43, 47, 85-86]. Серед інших пороків та небезпек, які загрожують США, він називав також надмірне багатство, яке сприяє поляризації суспільства, створюючи занадто багатих і занадто бідних, а також мормонізм та загальний занепад культури внаслідок зростання кількості салунів [195, с. 124, 129].

Незважаючи на такі загрози Стронг, разом із тим, був впевнений, що на англо-саксів чекає велике майбутнє, коли вони будуть просуватися на південь, до країн Центральної та Південної Америки, до Африки, а, можливо, й ще далі. «І може хто-небудь сумніватися, що наслідком цього змагання між расами буде виживання найбільш пристосованих?», – ставив питання Стронг у душі соціал-дарвінізму [195, с. 175].

Подальшого розвитку ідея вищості англо-саксів Дж. Стронга знайшла в іншій його книзі, що вийшла друком в 1893 р., «Нова ера, або прийдешнє королівство» [196]. Стронг стверджував, що серед усіх народів давнини найбільш вагомий внесок у сучасну цивілізацію зробили три: євреї, греки та римляни. Від євреїв вона взяла релігію, греки дали свою культуру, а римляни – закон. Таким чином, вони здійснили підготовчу роботу для поширення християнства у світі [196, с. 50].

Всі риси, які були притаманні перерахованим народам, увібрала в себе англо-саксонська раса. Стронг писав: «Вона досягла найвищого релігійного розвитку (ніж євреї – *Т.П.*)... індивідуалізму та свободи, як греки... продемонструвала більший геній для організації та уряду, ніж римляни» [196,

с. 69]. Логічним висновком із цієї думки було те, що саме англо-саксам призначена місія підготувати світ до пришествя Царства Божого на землі, здійснивши євангелізацію світу, а провідне місце в цьому процесі мало б належати саме США [196, с. 69, 75]. Пояснюючи це, Стронг апелював, по-перше, до конституції, яку він вважав найвищим прикладом конструктивного державного управління в історії, по-друге, до того, що США були багатшими за Англію, яка, в свою чергу, була найбагатшою країною Європи, і, по-третє, до наявності величезних природних ресурсів [196, с. 59, 66, 75].

Характеризуючи Стронга як ідеолога, варто вказати на той факт, що він був досить відомою постаттю в США. Як вже зазначалося раніше, місіонери взагалі користувалися значною підтримкою американського уряду. Будучи секретарем Євангелічного союзу, тобто організації, члени якої займалися місіонерством, він мав не лише можливість контактувати із представниками влади, але й безпосередньо впливати на формування зовнішньої політики, лобіюючи те чи інше рішення. Прикладом цього може слугувати політика США щодо Османської імперії в 90-х рр. XIX ст. Саме Дж. Стронг неодноразово звертав увагу уряду на це питання і вимагав негайного його вирішення [436, с. 237-238]. Зрештою, Стронг був відомим і як соціальний реформатор. Його ідеї друкувалися на сторінках багатьох газет та журналів, а праця «Наша країна: сучасна криза та можливе майбутнє» була надрукована у кількості 175 тис. копій до 1916 р. [433, с. 487, 490; 343, с. 178]. Відтак населення США мало змогу ознайомитися із його ідеями.

До третього напрямку в течії соціального дарвінізму США, який позначимо як «мілітаристський», можна віднести вже неодноразово згадуваного нами капітана А. Т. Мехена. В його працях, що вийшли друком до іспано-американської війни, основна увага приділена, як вже зазначалося вище, проблемі розбудови флоту, тоді як такі категорії, притаманні соціальному дарвінізму, як змагання між расами та виживання найбільш пристосованих, не згадуються. Можна знайти лише окремі елементи, притаманні теоретикам соціального дарвінізму в книзі «Інтерес Америки в

морській силі». Так, Мехен стверджував, що такі елементи цивілізації, як індивідуальна свобода та підпорядкування законам, найбільше виражені саме в США та Великобританії, вказуючи, таким чином, не лише на їх винятковість, але й спорідненість. Спільність між двома народами підтверджувало й те, що обидва вони не мали могутньої армії та були повністю залежні від моря [189, с. 109-110]. З огляду на це, Мехен вважав, що варто створити альянс між англійцями та американцями.

Цілком в дусі соціального дарвінізму капітан розглядав і війну, вважаючи її хоча й сумним, але, разом з тим, неминучим фактом історії [189, с. 133]. Але загалом, його соціал-дарвіністські погляди знайшли більш чітке і обґрунтоване відображення в праці «Інтерес Америки в міжнародних умовах», яка вийшла друком в 1910 р. [191]. З огляду на те, що вказана праця вийшла після іспано-американської війни, яка стала своєрідною межею розвитку теоретичної та практичної площини зовнішньої політики США, її основні положення ми докладно розглянемо вже в наступному розділі.

Те, що широкі кола американського суспільства були хоча б знайомі із ідеями теоретиків соціал-дарвінізму, навряд чи можна поставити під сумнів. Проблема полягає в іншому – наскільки ці ідеї вплинули саме на формування зовнішньої політики США на межі XIX-XX ст. Дискусію з цього приводу в американській історіографії досить ґрунтовно проаналізувала у своїй статті українська дослідниця Л. Питльована, яка дійшла висновку, що одностайного погляду на вплив соціального дарвінізму на зміну зовнішньополітичного курсу США немає [386]. А тому зупинятися на цьому аспекті проблеми, на нашу думку, буде зайвим. Натомість розглянемо, як сприймали ці ідеї ті верстви суспільства, які безпосередньо впливали на формування зовнішньої політики, тобто бізнесова та політична еліти.

Зважаючи на те, як вели свій бізнес тодішні «капітани промисловості», використовуючи будь-які засоби та методи задля досягнення поставлених цілей, можна стверджувати, що в практичній площині вони діяли цілком у дусі соціал-дарвінізму. Та чи поділяли вони ідеї соціального дарвінізму – вже

інше питання. Прихильником цієї філософії був Е. Карнегі, на що, по-перше, він сам вказав у своїх мемуарах [165, с. 215-216]. По-друге, в 1889 р. Карнегі опублікував статтю «Багатство», основними ідеями якої було схвалення жорсткої конкуренції, позитивна оцінка тих верств населення, які досягнули успіху в своїй справі, а також засудження бездумної благодійної діяльності [182]. Оцінити наскільки інші представники ділової еліти поділяли погляди соціал-дарвінізму набагато складніше. Скажімо, той же Дж. Рокфеллер може бути типовим прикладом адепта цієї філософії, однак, якихось вказівок на це у своїх мемуарах він не залишив.

На наш погляд, досить вичерпну та аргументовану відповідь на це питання дав американський дослідник І. Віллі, який зазначив, що ідеї соціального дарвінізму були поширені переважно серед вчених, соціологів, філософів, священників, редакторів та інших освічених категорій суспільства. В той же час, на його думку, серед представників ділової еліти соціальний дарвінізм не мав значної кількості послідовників. Це твердження він пояснив досить просто. Бізнесмени «позолоченого віку», в переважаючій більшості, не були «книжними людьми». Приблизно 80% з них не отримали вищої освіти. До того ж вони були занадто зайнятими зароблянням грошей і, за деякими винятками, не витрачали свій час на читання книг. Як приклад дослідник навів постать «залізничного короля» Корнеліуса Вандербілта, який за все життя прочитав лише одну книгу – «Прогрес пілігрима». З цього приводу він якось зазначив, що якби витратив час на навчання, то не мав би часу на те, аби дізнатися щось інше. Ще один залізничний магнат, Деніел Дрю, сказав, що «вивчення книг – це щось, але 30 мільйонів доларів – це теж щось» [Цит. за: 447, с. 633]. До того ж барони-розбійники витрачали значні кошти на благодійність, що повністю суперечило соціал-дарвіністському твердженню про виживання найбільш пристосованих.

Що стосується політичної еліти, то серед неї прихильників соціального дарвінізму було дещо більше, хоча навряд можна стверджувати, що їх було досить багато. Та й треба зауважити, що сприйняли вони не всі ідеї соціал-

дарвіністів, а лише ті аспекти їхнього вчення, які були необхідні для аргументації тих або інших кроків у зовнішній політиці та обґрунтування права США на експансію. Звичними термінами тогочасного лексикону американської еліти стали такі поняття, як англо-саксонський альянс, расова нерівність, міжрасова боротьба, вищість англо-саксів і т.д., що є вельми показовим, адже ці категорії вочевидь запозичені з проаналізованих вище праць американських adeptів соціального дарвінізму.

Доказом цього можуть слугувати промови тих чи інших урядовців. Так, у своїй промові перед Сенатом 10 квітня 1894 р. з приводу митних тарифів відомий політик, сенатор Г. К. Лодж не лише процитував Ч. Дарвіна, але й назвав його людиною, яка справила, мабуть, найбільший вплив на людську думку XIX ст. [123, с. 112]. Інший сенатор, А. Беверідж, хоч і не цитував Дарвіна, проте у своїх промовах висловлювався цілком в дусі соціал-дарвінізму. Серед інших відомих прихильників соціального дарвінізму можна назвати американського посла у Великій Британії, а пізніше й держсекретаря при адміністрації В. Мак-Кінлі та Т. Рузвельта, Дж. Хея, а також сенатора Дж. Моргана [343, с. 179; 341, с. 267] (*Додаток К.2., К.3., К.4.*).

Помічник морського міністра та майбутній 26-й президент США Теодор Рузвельт також поділяв дарвіністські ідеї. Ми вже згадували, що Рузвельт був палким прихильником концепції «морської сили». Але капітан Мехен був не єдиним, хто вплинув на його світогляд. Свого часу Т. Рузвельт мав можливість слухати лекції Дж. Берджеса [409, с. 103]. Подальша латиноамериканська політика президента Рузвельта, зокрема, його інтерпретація «доктрини Монро», може свідчити про те, що він цілком поділяв тезу Берджеса про «політичні» та «неполітичні» народи. Та й, зрештою, у своїй автобіографії Рузвельт серед авторів, чиї твори варто було б перечитати державним діячам, називав і Ч. Дарвіна [178, с. 346].

Напевно, найбільш яскравим прикладом на користь твердження про вплив соціал-дарвінізму на формування зовнішньої політики США було пояснення В. Мак-Кінлі в 1899 р. зібранню методистських місіонерів анексії

Філіппін. Він зазначив, що мав чотири варіанти того, як же вчинити з Філіппінами: повернути Іспанії, передати Франції або Німеччині, дати свободу дій філіппінцям чи взяти під свою опіку й відповідним чином виховати, християнізувати та залучити до цивілізації. В. Мак-Кінлі зауважив, що довго міркував над тим, який же варіант обрати, аж поки однієї ночі у вісні Бог не вказав йому на вірне рішення, тобто анексію. З цього випливало, що встановлення контролю США за Філіппінами було нічим іншим, як господньою волею [358, с. 30]. Ймовірно, що подібне твердження президент запозичив у Дж. Стронга, у працях якого простежується теза про поширення англо-саксонської цивілізації шляхом євангелізації.

До прихильників соціал-дарвінізму варто віднести С. Люса – адмірала ВМФ США та засновника Військово-морського коледжу. В 1891 р. він опублікував у популярному виданні «The North American Review» статтю «Переваги війни». Люс стверджував, що війна – одна із найвеличніших засобів, рушій людського прогресу. Адмірал цілком поділяв думку ідеологів соціального дарвінізму щодо «цивілізаторської місії». На його думку, реалізація цього мала б бути здійснена за допомогою торгівлі та військової сили [188].

Експансіоністи кінця XIX – початку XX ст., як вказав Р. Баністер, здійснили, таким чином, значний відхід від еволюційних ідей Фіске, Стронга та ін., котрі раніше виступали за природну експансію шляхом торгівлі [319, с. 227]. Філіппіни та Гавайї, Куба та Пуерто-Ріко в цьому плані стали наочним доказом.

Насамкінець хотілося б звернути уваги на ще одну річ. Постаті, подібні до Т. Рузвельта, Дж. Хея чи В. Мак-Кінлі, мали змогу також впливати й на громадську думку. Тому цілком доречним є зауваження американського дослідника Дж. Патона, що зовнішньополітичні позиції та публічні заяви осіб, що приймали рішення, сприяли формування громадської думки США [434, с. 3]. А без підтримки громадськості американські урядовці не змогли б

проводити експансіоністську зовнішню політику, на яку більшість американців дивилася або підозріло, або взагалі байдуже.

Оцінюючи ж вплив соціал-дарвізму на зовнішню політику США, слід вказати наступне. Нехай ця філософія й не стала панівною серед представників американської еліти, разом із тим, її прихильники в конкретний період часу опинилися у вищих ешелонах політичної влади та розпочали реалізацію зовнішньополітичного курсу, який вважали доцільним. Натомість соціал-дарвіністські ідеї стали своєрідною ідеологічною ширмою, за якою ховалися не лише надумані, на кшталт віри у винятковість та власну місію, але й досить конкретні та прагматичні цілі, а саме: підняття престижу країни на міжнародній арені, захист власних інтересів від зазіхань з боку великих держав Старого Світу, а також пошук додаткових джерел сировини та ринків збуту для економіки, яка стрімко розвивалася.

В цілому, «позолочена епоха» залишилася періодом історії США, який позначився певним застоєм в плані зовнішньої політики, коли еліти надавали більшого пріоритету внутрішнім справам. «Доктрина Вашингтона» продовжувала залишатися основою такого підходу й була своєрідною зброєю для політиків, які були налаштовані негативно щодо переходу до більш активного зовнішньополітичного курсу. Але разом зі тим, 80-90 рр. XIX ст. стали періодом відходу від старої й формування нової зовнішньої політики та нових її принципів. Відбувається поступовий відхід від «доктрини Вашингтона», а стара оборонна «доктрина Монро», отримавши подальшу інтерпретацію у вигляді «доктрини Олні», перетворюється на засіб американської експансії в країнах Латинської Америки.

Майже одночасно із трансформацією доктринальних засад зміни відбувалися в ідеологічній складовій зовнішньої політики. Критичне становище військово-морського і торговельного флоту з одночасним зростанням економічної могутності США та посиленням колоніальної боротьби у світі між європейськими державами, змусило американців замислитися над необхідністю змін. Зростання на цьому ґрунті інтересу до

флоту, а також початок формування так званого «нового флоту» спричинили появу ідеології маринізму, основним натхненником та апологетом якої став капітан А. Т. Мехен. Хоча й і не одразу, він, тим не менше, підштовхнув американську еліту до того, що було очевидним, а саме – до розбудови флоту та більш активної участі у міжнародних справах. Фактично, саме праці Мехена дали і американському суспільству, і частині політичного істеблішменту чітке, засноване на конкретно-історичних фактах пояснення вступу у гонку кораблебудування, яка захлиснула світ наприкінці ХІХ ст. й продовжилася у ХХ ст.

Цілком закономірно, що за умов кардинальних змін як у сфері внутрішньої, так і зовнішньої політики, в США поширилися та набули подальшого розвитку ідеї філософії соціального дарвінізму. Її представники дали принципово нове пояснення праву США на експансію. На зміну старій релігійній догмі про богообраний народ прийшло нове, більш раціональне пояснення із конкретними прикладами. Вже не тільки провидіння згори, але й успіхи американців в економічній царині, досконалість їх політичних інститутів та відносна суспільна стабільність, порівняно з європейськими державами, прирікало американців на те, аби вони поділилися своїми досягненням з іншими народами та об'єдналися зі своїми «братами по расі», англійцями.

Сприйняття частиною еліти та суспільства цих ідей у поєднанні із наявністю об'єктивних чинників (економічні та геополітичні), в кінцевому підсумку обумовило остаточний відхід США від традиційної політики та переходу до активної участі у міжнародних справах. Першим її проявом в цьому процесі стала іспано-американська війна 1898 р.

РОЗДІЛ 4. ІДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧНІ ВИМІРИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США В «ДОБУ ПРОГРЕСИЗМУ».

4.1. Розвиток ідейних засад зовнішньої політики США після іспано-американської війни

В американській історіографії під «добою прогресизму», або ж «ерою прогресизму» розуміють період історії США 1901-1920 рр. Характерним явищем для нього були внутрішні реформи президентських адміністрацій Т. Рузвельта, В. Г. Тафта і В. Вільсона, спрямовані на подолання негативних елементів капіталістичного укладу США (корупція, економічні кризи, політичні скандали та службові зловживання, проблеми соціального характеру), а також боротьба із великими монополістичними об'єднаннями, діяльність яких створювала дисбаланс у суспільстві. Для зовнішньої політики США цього періоду були характерними підтримка експансіоністського курсу та більш активна участь у міжнародних справах [354, с. 1-2; 289]. Іспано-американська війна і стала тим чинником, який підштовхнув американський істеблішмент до такого зовнішньополітичного курсу.

Збройний конфлікт між США та Іспанією, якщо розглядати саме воєнний його аспект, був абсолютно малопримітним. Порівнюючи дві держави, варто вказати, що США переважали Іспанію як в економічному розвитку, так і в могутності ВМФ. Лише в чисельності та боєздатності армії американці поступалися іспанцям. Навіть ті частини, які дислокувалися на островах Карибського басейну, а це приблизно 200 тис. чол., значно переважали всі військові формування США, чисельність яких не перевищувала 26 тис. чол. [324, с. 330]. Але з огляду на те, що військові дії велися здебільшого на морі, це не врятувало Іспанію (*Додаток Є*).

Різні аспекти війни є досить добре дослідженими. Лише в сучасній російській історіографії можна знайти декілька досліджень, в яких досить докладно розглянутий перебіг подій 1898 р. [285; 256; 292; 293]. В американській їх значно більше. А тому потреби в детальному описі війни немає. Коротко розглянемо лише декілька моментів для того, аби показати

невідповідність між самою війною (її малопримітністю) та її подальшим впливом на США.

Попри те, що США здобули досить переконливу перемогу, а військовий флот показав себе значно краще, ніж іспанський, американці, тим не менше, продемонстрували низку досить некомпетентних, якщо не сказати, бездарних дій. Серед таких можна назвати погану узгодженість військово-морських та сухопутних сил щодо висадки десанту на Кубі. Операція була погано спланована, а війська погано підготовлені. Сучасник тих подій, німецький генерал та автор праці з військової історії Альфред Штрэнцель зазначав з цього приводу, що лише на диво щаслива доля врятувала американців від важкої та ганебної поразки [317, с. 706].

Штрэнцель, характеризуючи дії американців, вказував на той факт, що їх артилерійські навички були досить низькими й залишали бажати кращого. Так, зі 100 % пострілів, які здійснили американські кораблі у битві при Сантьяго-де-Куба, лише 2,3% влучили в ціль. Інша справа, що в іспанців стан справ був ще значно гіршим [317, с. 708]. З огляду на наведені дані, можна навести паралель із діями італійських ВМС у битві при Ліссі в 1866 р., які також не вирізнялися майстерністю, але, на відміну від американців, зазнали нищівної поразки від своїх супротивників, австрійців [264, с. 275-276, 278].

Нарешті, останній факт, на який варто звернути увагу. Внаслідок війни з Іспанією втрати США склали близько 6 тис. чол., з яких лише 1 тис. чол. загинули безпосередньо в ході військових дій. Решта ж стала жертвою хвороб та неякісного харчування. Для порівняння, іспанці втратили 2,5 тис. чол. вбитими та пораненими [364, с. 113]. Як бачимо, США, маючи низку переваг, зазнали значно більших людських втрат, ніж занепада Іспанія. Тому абсолютно справедливим було зауваження радянського воєнного історика О. Строкова, який зазначав, що ні американці, а тим більше іспанці, не продемонстрували визначних прикладів мистецтва ведення війни [302, с. 26]. Фінансові ж витрати були ще більшими. Видатки США на військові потреби у війні з Іспанією, купівлю Філіппін, подальшу боротьбу з філіппінськими

інсургентами, а також на пенсії учасникам бойових дій зросли до колосальної суми в 1440 млн. дол. [359, с. 43].

Разом із тим в американській історіографії іспано-американській війні, яка за висловом Дж. Хея, отримала назву «маленька чудова війна», приділено особливу увагу. Так, у загальних працях з історії США війну 1898 р. не лише виділяють в окремий параграф, але й розпочинають з неї датування нового етапу американської зовнішньої політики, який деякі дослідники іменують «новим імперіалізмом», протиставляючи його імперіалізму старому, тобто європейському [324, с. 322; 353, с. 800-805; 305, с. 520-530]. Інша назва періоду історії США 1898-1914 р., яку можна зустріти, це «епоха захисного імперіалізму» [431, с. 185].

В радянській історіографії на іспано-американській війні також був зроблений значний наголос. На відміну від американських, радянські дослідники, посиляючись на твердження В. Леніна, розглядали цю війну не просто як певну відправну точку, яка розмежувала різні періоди історії США. Її значення було значно вагомішим, адже іспано-американська війна, як одностайно вказували радянські дослідники, не лише розпочала епоху імперіалізму, але й дала поштовх для розгортання боротьби за переділ вже поділеного світу, підсумком якої надалі стала Перша світова війна [371, с. 91; 286, с. 33-39; 297, с. 392; 277, с. 418-419].

Така думка аргументувалася тими змінами, які відбулися в американському зовнішньополітичному курсі. Після цієї війни США не лише захопили нові території, серед яких були Гавайї, Філіппіни, Пуерто-Ріко, Гуам та встановили протекторат над Кубою, але й почали дедалі активніше брати участь у справах поза межами власного континенту (*Додаток С., С.1., С. 2., Ш. Рис. 1.*). Так, в 1899-1901 рр. вони приєдналися до міжнародної коаліції для придушення іхетуанського повстання в Китаї, виступили посередниками між Росією та Японією в 1905 р., а також втрутилися у Першу Марокканську кризу 1905-1906 рр.

На думку сучасного російського дослідника В. Согріна, США наприкінці XIX – на початку XX ст., тобто після війни з Іспанією, почали

перетворюватися на своєрідну, відмінну від класичних імперських держав, якими були Британська, Французька чи Османська, а також першу та єдину у світовій історії ліберально-демократичну імперію. За Согріним, такою США залишаються й донині [395, с. 62, 64].

Розгортання іспано-американської війни призвело до того, що тодішнє американське суспільство буквально захлиснула хвиля мілітаризму та джінгоїзму. Американський дослідник Д. Шмідт з цього приводу навів доволі цікавий факт, пов'язаний із Т. Рузвельтом. Як відомо, майбутній президент також був учасником цієї війни, на якій здобув неабияку популярність. Однак задля цього він не лише залишив свою посаду помічника морського міністра, але й покинув вдома хвору дружину та п'ятьох дітей, одному з яких виповнився всього рік [359, с. 47]. Ймовірно, що це був далеко не поодинокий випадок, адже дослідник зазначив, що подібна ситуація склалася і в його родині, коли його дід також вирушив на війну з Іспанією.

Інший американський дослідник, В. Г. Брандс, зазначив, що Рузвельту та його ровесникам, які були занадто молодими для того, аби взяти участь у Громадянській війні, за багато років набридли й водночас викликали заздрість воєнні оповіді старшого покоління [259, с. 682]. Простіше кажучи, Рузвельтове покоління, принаймні його частина, бажали військової слави та визнання. Й іспано-американська війна в цьому плані була чудовою можливістю для цього. Зрештою, дещо згодом Т. Рузвельт відверто зізнавався: «Це була єдина нагода щось зробити для моєї вітчизни, для моєї сім'ї, одна-єдина нагода зарубати карб на палиці, що править за мірило в кожній родині» [Цит. за: 259, с. 691].

За умов, коли в суспільстві поширювалися войовничі настрої, а країна виходила на міжнародну арену, одночасно пориваючи із традиційною політикою, зміни не могли оминути й ідеологічної сфери. Війна дала, так би мовити, поштовх для вдосконалення та подальшого поширення серед

американського істеблішменту вже існуючих зовнішньополітичних доктрин та концепцій, в першу чергу – концепції «морської сили» А. Т. Мехена.

Під впливом іспано-американської війни Мехен написав та опублікував в 1899 р. ще одну працю – «Уроки війни з Іспанією та інші статті», до якої також увійшли памфлети, присвячені не лише проблемам вказаної війни, але й побічні до неї, написані або після, або ж під час війни [190].

Аналізуючи події іспано-американської війни, Мехен підкреслював, що переможена країна, тобто Іспанія, була досить слабкою воєнно-морською державою [190, с. 36]. Тим не менше, війна, на його думку, продемонстрували і слабкі сторони американців. Серед таких Мехен називав незадовільний захист прибережної лінії та портів США, які могли б піддатися нападу супротивника, а також відсутність резервів флоту [190, с. 64, 67].

Щодо потреби в додаткових кораблях, Мехен писав: «Якби ми втратили десять тисяч чоловік, країна могла б їх замінити; якби ми втратили хоча б один броненосець – його б не було чим замінити» [190, с. 186]. Яким б цинічним не було подібне твердження, воно повністю відповідало дійсності, адже військові дії, як вже зазначалося, велися переважно на морі й саме від морських баталій залежало те, хто переможе. А тому Мехен мав рацію, коли зазначав, що мільйон найкращих солдат був би безсильний в разі встановлення контролю над морем з боку ворога [190, с. 186].

З наведених аргументів Мехена випливало те, що американський уряд не повинен був зупинятися на досягнутому. Необхідно було продовжувати роботу по розбудові флоту. Капітан навіть рекомендував, на які типи кораблів краще за все звернути увагу.

На думку Мехена, основою ВМФ США повинні були стати важкі кораблі – лінкори, вогнева міць та броня яких були вирішальним чинником перемоги в морській битві. Однак, беручи до уваги той факт, що лінкори були досить повільними, Мехен вказував на необхідність побудови інших кораблів, які мали відігравати допоміжну роль. Саме така функція, згідно з Мехеном, покладалася на броньовані крейсери, які були значно швидшими за

лінкори. В той же час він вважав, що США більше не потрібно будувати такі застарілі класи кораблів, як монітори [190, с. 264-265, 268-269].

Підштовхуючи істеблішмент США до нових кроків у справі розбудови флоту, Мехен звертав їх увагу на нові загрози та виклики, які можуть постати перед американцями в недалекому майбутньому. Такі виклики та загрози, в першу чергу, походили від Німеччини, парламент якої схвалив курс на розбудову власного могутнього флоту, а також Японії, яка лише набирала сили, але з часом могла б потіснити американські позиції в Тихому океані [190, с. 296, 304-305]. З огляду на це, Мехен зазначав, що США не повинні будувати флот для власного захисту. Натомість вони повинні створити флот для наступу, який би міг за потреби знищити або хоча б завдати відчутних ударів супротивнику. «Найкращий захист, – писав Мехен, – це можливість завдати удару ворогу» [190, с. 298-302].

Знову ж таки, як і у випадку із попередніми працями, нова книга Мехена також була розрекламована в американському суспільстві. На це вказує аналіз тогочасної американської преси, на шпальтах якої можна було знайти коротенькі рецензії із описом книги. Так, в одному з номерів відомої газети «New York Tribune» під великими заголовком «Нові важливі книги» серед переліку нових видань читачі могли побачити й назву книги капітана Мехена [228, с. 10]. Інша газета, «The daily morning journal and courier» надавала читачам інформацію про перелік книг, які можна знайти в місцевій публічній бібліотеці. Серед них зустрічалася й назва книги Мехена [229, с. 10]. Таких прикладів можна навести ще багато [230, с. 8; 231, с. 4; 232, с. 8; 233, с. 7].

Переможна війна з Іспанією та нові твердження капітана Мехена остаточно переконали американську еліту в тому, як важливо мати у своєму розпорядженні могутній військовий флот. Це, зрештою, призвело до вступу США в гонку озброєнь, мета якої полягала в тому, щоби підтягнути свої ВМС до рівня європейських. Так, у щорічному посланні до Конгресу від 5 грудня 1898 р. президент Мак-Кінлі рекомендував прийняти морську програму, яка передбачала побудову трьох лінкорів та 12 крейсерів різних

типів [124]. В наступних своїх промовах Мак-Кінлі також не оминув тему флоту, наголошуючи на необхідності подальшого зростання не лише військового, але й торговельного флоту [125; 126]. Однак пік кораблебудівної лихоманки був попереду й був пов'язаний із наступним президентом Т. Рузвельтом.

Після трагічної загибелі В. Мак-Кінлі Рузвельт 14 вересня 1901 р. став 26-м президентом США. Досягнувши вершини політичного олімпу, він, нарешті, отримав повноваження не лише для впливу, але й коригування та проведення як внутрішньої, так і зовнішньої політики США, а водночас із цим – можливість продовжити, щоправда вже у значно більших масштабах, роботу з реалізації ідей Мехена. Як зазначав американський дослідник П. Карстен, в особі Т. Рузвельта капітан Мехен фактично увійшов до Білого Дому [426, с. 585].

У своєму посланні до Конгресу від 3 грудня 1901 р., Рузвельт вказував на необхідність подальшого збільшення військового й торговельного флоту, який би мав стати надійною опорою першому, а також на необхідності побудови міжokeанського каналу. Аргументуючи свої пропозиції, президент називав ймовірну зовнішню загрозу з боку європейських держав: «Військово-морський флот – це не лише військова провокація, але й найкраща гарантія від війни, найбільш дешево та ефективно страхування миру» [142]. Та й зрештою, без флоту, як цілком справедливо вказував Рузвельт, «доктрина Монро», котра залишалася основою всієї зовнішньої політики США, не могла бути підтримана на міжнародному рівні [142]. Схожі твердження, аргументи та пропозиції можна простежити майже в усіх посланнях Рузвельта до Конгресу [143-145; 147; 148] (*Додаток Т*).

Т. Рузвельт, на відміну від своїх попередників – президентів «позолоченої епохи», був досить харизматичною та вольовою постаттю. Його енергійність та наполегливість, переконливість аргументів, а також пам'ять американців про війну 1898 р. сприяли тому, що Конгрес щорічно приймав нові морські програми та виділяв асигнування на їх реалізацію.

Переконання Рузвельта, зрештою, поділяла й морська еліта США, котра була зацікавлена у збільшенні флоту. Морські офіцери також підтримували ідею капітана А. Мехена про надбання нових територій з метою створення інфраструктури військово-морських та вугільних станцій, які, у свою чергу, забезпечували б використання військового флоту США. Фактично це означало створення «імперії», котра б складалася з військово-морських баз, що безпосередньо не мали якоїсь економічної ваги [322, с. 39]. Один з морських офіцерів, сучасників Рузвельта, оцінюючи період його президентства, навіть відзначав, що останній взяв на себе зобов'язання головнокомандувача армією та флотом більш сумлінно, аніж будь-який інший президент, за винятком хіба що Дж. Вашингтона [344, с. 273].

Звісно, кораблебудівна лихоманка, яка практично охопила США в період президентства Т. Рузвельта, була спричинена не лише його діяльністю та уроками іспано-американської війни. Силу набирали дві імперії, які збільшували свої військово-морські флоти й були готові кинути виклик США: Німеччина в Латинській Америці, а Японія – в Тихому океані. Острахи з цього приводу можна простежити не лише у промовах та приватних листуваннях політиків та морських офіцерів. Якщо проаналізувати американську пресу початку ХХ ст., то можна дійти висновку, що ця проблема була актуальною й для американського суспільства. Газети не тільки публікували звіти щодо побудови кораблів США, але й сповіщали американців про подібні досягнення інших країн, в тому числі й потенціальних супротивників – Японії та Німеччини. Досить знаковими в цьому плані були заголовки деяких газет: «Найпотужніший в світі лінкор», «Новий німецький військово-морський монстр», «Німецький флот лякає Британію», «Великий корабель Японії на плаву» і т. д. [239, с. 5; 240, с. 2; 241, с. 1; 242, с. 3].

У зв'язку із все більш масштабною гонкою озброєнь, а також зростаючою загрозою з боку Німеччини та Японії Генеральній раді (серед її членів був й капітан А. Мехен) при Морському департаменті було доручено розробити обширну програму будівництва військово-морського флоту. Станом на жовтень 1903 р. програма була підготовлена й представлена

Конгресу. Вона передбачала, що флот США повинен перевищувати флот будь-якого можливого суперника, а його ядром мали стати 48 першокласних броненосців [374, с. 139-140].

Проте ця програма здалася конгресменам занадто амбітною, а тому не була прийнята. Схожа програма, яку вдалося знайти в Американському національному архіві (NARA), була запропонована в 1905 р. контр-адміралом Френсісом Хіггінсоном. Його проект був розрахований на термін в десять років й передбачав збільшення ВМС США до 45 лінкорів, 23 броньованих крейсерів, 90 есмінців, 35 кораблів для заправки вугіллям, а також 6 кораблів із боєприпасами. Згідно з підрахунками Хіггінсона, реалізація такої програми обійшлася б США в 308 650 млн. доларів [11, с. 1-9]. Вона також не була прийнята через посилення опозиції в Конгресі воєнно-морському курсу Т. Рузвельта.

Врешті-решт президенту все ж таки вдалося реалізувати свої наміри, нехай і не в таких великих масштабах, як пропонувалося. Станом на початок його другої каденції ВМФ США поповнився 10 першокласними лінкорами, а розміри щорічних асигнувань на флот зросли з 85 до 118 млн. доларів [344, с. 282].

Особливе місце в політиці Т. Рузвельта займало питання міжokeанського каналу. Війна з Іспанією стала останнім аргументом для американських політиків на користь побудови каналу. Як зазначив американо-німецький історик Д. Бонкер, військово-морська еліта США була також у цьому зацікавлена, адже побудова каналу, окрім очевидних стратегічних переваг, мала б значно підвищити виробничу потугу США (за рахунок короткого торговельного шляху між двох Америк) та їх глобальну досяжність, а також перетворити Карибський басейн на основний центр міжнародної торгівлі й привернути до себе увагу великих держав [322, с. 38]. Саме ці міркування спонукали Рузвельта підтримати панамське повстання проти Колумбії 3 листопада 1903 р. Дещо згодом президент США визнав незалежність Панами й підписав з її новим урядом договір, який дозволяв

США побудувати канал. Після його відкриття в 1914 р. відстань від Сан-Франциско до Нью-Йорка скоротилася з 13 тис. до 5300 миль, що було надзвичайно важливо для ВМФ США [299].

В 1906 р. сталася подія, яка внесла суттєві корективи не лише в американську політику щодо збільшення флоту, але й у процес гонки озброєнь взагалі. Великобританія першою спромоглася сконструювати та спустити на воду новий потужний корабель «Дредноут», технічні показники якого практично звели нанівець всі інші класи військових кораблів [377, с. 542-543] (*Додаток X*). Т. Рузвельт оцінив це творіння й вирішив поповнити американський флот подібними кораблями. Аргументуючи необхідність побудови дредноутів, а саме таку назву отримав новий клас кораблів, він у листі до президіуму Морської комісії Палати представників в січні 1907 р. вказував на той факт, що «усі першокласні флоти вже побудували або ж будують такі кораблі. Було б нестерпно, щоби ми відстали від них, але ми таки відстанемо, якщо не візьмемося за побудову таких лінійних кораблів. Варто пам'ятати, що ці кораблі є найкращим гарантом миру, котрий має або ж може мати нація» [Цит. за: 374, с. 273]. В словах Рузвельта ми чітко можемо простежити вплив ідей капітана Мехена, який наголошував на необхідності побудови саме лінкорів та збільшення флоту [190, с. 264].

Не забував Рузвельт наголошувати й на постійній загрозі з боку суперників, Японії та Німеччини, провалі Гаагської конференції 1907 р. і т.д., щоби тиснути на Конгрес для просування своєї програми. В результаті останній, хоч й не завжди з ентузіазмом, адже опозиція Рузвельту все ще існувала, але все ж давав свою згоду на побудову двох кораблів типу дредноут.

Намагаючись подолати спротив частини конгресменів, а також продемонструвати міць ВМФ США іншим країнам, Т. Рузвельт задумав організувати навколосвітнє плавання ескадри військових кораблів, котра мала стати першою подібною акцією у світовій історії.

16 грудня 1907 р. флотилія з 16 американських лінкорів та кораблів підтримки з екіпажем в 14 тис. чоловік відплила з порту Хемптон-Роуз, штат Вірджинія. Як і слід було очікувати, така подія привернула увагу не лише широких кіл громадськості, але й представників преси, які охрестили експедицію «Великим Білим Флотом» [234, с. 5; 235, с. 1; 236, с. 2; 237, с. 1; 238, с. 13]. (Додаток Л.-Л. 5.).

Відомий американський письменник Марк Твен, який був сучасником Т. Рузвельта та противником експансіоністської зовнішньої політики США, писав в одному зі своїх памфлетів: «Сьогодні його величність (президент Рузвельт – *Т.П.*) вирушає до Вашингтону, де займеться подальшою розробкою свого плану: за допомогою лінійних кораблів провокувати Японію на війну. Багато мудрих людей вважає, що буцімто мета цього плану, навпаки, полягає в тому, аби примусити Японію до миру. Проте я вважаю, що він прагне війни» [202, с. 393].

Атлантичне узбережжя США, внаслідок відплиття цих кораблів, залишилося практично беззахисним. Однак президент не дуже цим переймався. В листі до свого друга Лоренса Ебборта він вказував на те, що «відносини (США – *Т.П.*) з усіма європейськими державами настільки чудові, що виникнення якихось проблем за відсутності флоту видається маловірогідним» [177, с. 530].

Плавання «Великого Білого Флоту» тривало майже два роки. За цей час флот встиг обігнути узбережжя Латинської Америки, зупиняючись по дорозі в портах Венесуели, Бразилії, Перу, Чилі, після чого зайшов у порт Сан-Франциско. Покинувши узбережжя США, флотилія вирушила до Гавайїв, а звідти до Нової Зеландії, Австралії, Філіппін, Японії та Китаю. Допливши до Індійського океану, кораблі рушили через Суецький канал до Середземного моря, і, пройшовши через Гібралтар, взяли курс на США через Атлантичний океан. Нарешті, 22 лютого 1909 р. флот прибув у порт Хемптон-Роуз, де, як і під час відплиття, його зустрів задоволений натовп та особисто президент Т. Рузвельт [475] (Додаток З., Л.3.-Л.5.).

Оцінюючи наслідки навколосвітньої подорожі, загалом ж можна стверджувати, що Т. Рузвельт досягнув поставленої мети. Піар-акція під назвою «Великий Білий Флот», а інакше це й не можна назвати, стала прямим доказом того, що США цілком здатні захистити себе та свої позаконтинентальні володіння від посягань з боку європейських держав та Японії. Окрім того, це було й черговим підтвердженням намірів підтримувати «доктрину Монро», точніше чергову її інтерпретацію, здійснену президентом Т. Рузвельтом в 1904 р., яку ми детально розглянемо дещо згодом. Ну й, нарешті, навколосвітня подорож американського флоту була чудовою нагодою продемонструвати прекрасні та могутні кораблі США іншим народам [419, с. 132].

Так, під час перебування флоту в Сідней, членів екіпажу зустрічали близько 250 тис. чоловік, котрі не спали всю ніч, аби лише не прогавити прихід кораблів. Ще більше враження флот справив на японців, на що, до речі, й розраховував Рузвельт. Поблизу Йокогами «Великий Білий Флот» зустрів та супроводжував кортеж японських есмінців, а на узбережжі школярі, тримаючи американські прапорці й співаючи «Хай живе Колумбія» (на той час національний гімн США) та «Прапор, усипаний зірками», вітали американських матросів [475] (*Додаток Л.3, Л.4.*).

Аналогічну картину можна було спостерігати в Європі. На думку Генрі Уайта, американського посла в Італії, візит флоту в порти Середземного моря дав Європі «нову ідею про ВМФ США» [419, с. 131]. Експерти Генерального штабу Російської імперії з цього приводу дійшли висновку, що «Нині Сполучені Штати Північної Америки варто розглядати як силу, яка може в будь-який час здійснити потужний тиск й змусити змінити позицію, що зайняла будь-яка з держав, територію якої омивають води Тихого океану» [Цит. за.: 300, с. 136].

Попри те, що «Великий Білий Флот» справив бажаний вплив на міжнародну думку, тим не менше, акція Рузвельта не змогла повністю досягнути того результату, на який він сподівався в самих США, а саме –

переконати Конгрес у необхідності збільшення асигнувань на суднобудівельні програми. Так, в 1908 р. навколо морського законопроекту Рузвельта, який передбачав побудову одразу чотирьох дредноутів, розгорілися досить запеклі дебати. Противники програми наголошували, перш за все, на тому, що в США відсутні вороги, котрі б збиралися здійснити напад на країну. Конгресмени-опозиціонери вказували й на те, що флот не єдина річ, яка потребує фінансування, а існують інші, які потребують додаткових асигнувань, на кшталт проблемних галузей економіки або ж охорони навколишнього середовища. Та й зрештою, на побудову флоту йшли податки американських громадян, котрі, на думку опозиціонерів, будуть незадоволені такими видатками. Останнім ж їх аргументом в дебатах було те, що флот був вже достатньо могутнім. При цьому наводилися з цього приводу слова самого Рузвельта, який в 1905 р. зазначав, що флот не потребує подальшого збільшення, а необхідно лише підтримувати його в належному стані [79, с. 4578-4581; 146].

Врешті-решт Конгрес погодився лише на побудову двох дредноутів. Попри деякі невдачі, підсумки діяльності Рузвельта були суттєвими. Як свідчать архівні дані, загальний тоннаж флоту за період з 1901 по 1909 р. зріс з 602 414 до 941 753 т [5, с. 4] (*Додаток Г.*). Завдяки його зусиллям, обсяги щорічних асигнувань для потреб флоту за вказаний період зросли з 85 до 140 млн. доларів. Одночасно ж із збільшенням флоту відбулося зростання й екіпажу кораблів: якщо на 1901 р. ВМС США становили всього 883 офіцера та 25 тис. матросів, то під кінець другої каденції Т. Рузвельта ці цифри зросли до 1096 та 44 500 відповідно. В підсумку американський ВМФ вийшов на друге місце, після британського звісно, в рейтингу світових флотів [344, с. 288] (*Додаток, Г., Г.1.*).

В. Г. Тафт, який став наступним президентом США після Т. Рузвельта, продовжив курс свого попередника. Власний погляд на військово-морську політику він виклав ще у своїй інавгураційній промові від 4 березня 1909 р. Тафт підкреслив: «Існують видатки, абсолютно необхідні, якщо наша країна бажає зберегти гідне місце серед держав світу та належним чином захищати

власні торговельні інтереси, проводячи традиційну американську політику проти колонізації... Організація сучасного військово-морського флоту несумісна з імпровізаціями. Його слід будувати, і він має бути наготові у разі крайньої необхідності, яка вимагатиме його використання» [50, с. 189-190]. Тафт також не забув зазначити, що без належного аргументу, котрим був флот, США не зможуть захищати власні інтереси одними лише вербальними протестами та дипломатичними нотами. «Побоювання додаткових податків у цьому відношенні, – стверджував Тафт, – не має приводити до змін у цілому правильної політики» [50, с. 191].

В промові В. Тафта, а точніше, в тій її частині, де йдеться про флот, яскраво відображена думка капітана Мехена. Новий президент чудово розумів, що могутній військово-морський флот є життєво необхідним не лише для реалізації зовнішньої політики, але й підтримки міжнародного авторитету США. На цьому він наголосив вже в першому своєму щорічному посланні до Конгресу від 7 грудня 1909 р. [151].

Однак Тафт кардинально відрізнявся від Рузвельта й не зміг досягнути таких же результатів у розвитку МВС. Він не був таким же талановитим та енергійним політиком, як його попередник, до того ж вирізнявся консервативністю в поглядах. В. Тафт обмежився тим, що просив у Конгресу асигнувань на будівництво лише двох дредноутів [152-154]. Водночас із цим дещо скоротилися асигнування на потреби флоту, що було обумовлено зростанням опозиції до політики збільшення ВМФ, а також економічними труднощами [60, с. 20]. В американському флоті, окрім цього, існувала ще ціла низка проблем технічного характеру, на кшталт ремонту старих кораблів, дефектів у нових моделях і т. д. Суттєвою проблемою залишалася перевантаженість верфей, що значно ускладнювало будівництво нових кораблів. Так, на Східному узбережжі їх було дев'ять, в той час як на Західному – лише дві [344, с. 293-294]. До того ж в 1912 р. США опинилися на третьому місці за потужністю ВМФ, поступившись другим місцем Німеччині [344, с. 296] (*Додаток Г.1.*).

Наступний президент, В. Вільсон, який став господарем Білого Дому навесні 1913 р., попри свої пацифістські погляди, продовжив курс своїх попередників. Ані в його інавгураційній промові, ані в першому щорічному посланні до Конгресу ми не знайдемо жодного слова чи хоча б натяку, який вказував би на президентські наміри щодо збільшення чи, навпаки, скорочення ВМС США [43; 162]. Але його практичні кроки у воєнно-морській політиці говорять про те, що президент чітко розумів важливість флоту для США. Вже в грудні 1913 р. на розгляд Конгресу була запропонована воєнно-морська програма, яка передбачала побудову двох дредноутів, восьми есмінців, а також трьох субмарин [344, с. 297]. Підсумком дебатів, які продовжилися й в січні 1914 р., стало схвалення програми, але із незначними корективами – конгресмени погодилися на будівництво ще одного дредноута, правда за умови, що фінансування його буде здійснено за рахунок продажу старих кораблів. Конгрес також схвалив побудову шести есмінців та восьми субмарин [62, с. 5]. 30 липня 1914 р. В. Вільсон підписав законопроект про фінансування цієї програми [344, с. 297].

Найважливішим в його політиці, на нашу думку, було не стільки прийняття програми побудови нових військових кораблів на конкретний рік, а скоріше те, що в дебатах 1913-1914 рр. морським міністром була запропонована розробка довготривалої військово-морської політики. Невдалу спробу в цьому напрямі прихильники збільшення флоту здійснили ще в 1903 р., коли висунули досить амбітну програму, мова про яку вже йшла вище. Але в той час, коли світ практично стояв на порозі тотальної війни, дане питання не видавалося конгресменам зайвим. В основу такої морської політики міністр ВМФ США поклав принцип, відповідно до якого розвиток американського флоту мав би залежати від потужності флотів двох потенційних суперників. На той час такими були Німеччина та Японія. А ось питання конкретних цифр, тобто кількості кораблів, котрі необхідно було побудувати, ще треба було вирішити. Як варіант, міністр запропонував побудувати близько 48 дредноутів до 1920 р. При цьому для кожного корабля

було необхідно додатково побудувати чотири есмінці, дві субмарини та ще декілька допоміжних кораблів [61, с. 32].

У своєму другому щорічному посланні до Конгресу від 8 грудня 1914 р., тобто вже після початку Першої світової війни, В. Вільсон вже чітко вказав на позицію, якої його адміністрація буде дотримуватися у військово-морській політиці, наголосивши, що «наші кораблі – наші природні опори... нам не слід змінювати наше ставлення до нього (флоту – *Т.П.*)» [163].

В цілому ж можемо констатувати, що В. Вільсон досить серйозно підійшов до проблеми ВМФ США, про що свідчить хоча б те, що програма 1913-1914 рр. щодо побудови лінійних кораблів стала наймасштабнішою після програм 1903 і 1905 рр. Якщо ж розглядати кількісні показники, то загальний обсяг тоннажу на 1914 р. зріс вже до 1 359 359 т проти 941 753 т на кінець президентства Т. Рузвельта [5, с. 4] (*Додаток Г.*).

Аналізуючи все вище сказане, можна дійти висновку, що ідеї, запропоновані А. Мехеном, були не лише сприйняті окремими політичними та військово-морськими діячами, але й перетворилися на стрижень американської політики щодо ВМФ. Сам же флот, завдяки наполегливій роботі декількох президентських адміністрацій, перетворився із предмету насмішок на предмет гордості.

Із зростанням військово-морських сил США була тісно пов'язана і зміна такої традиційної доктрини зовнішньої політики, як «доктрина Монро». Варто наголосити, що в зовнішній політиці Т. Рузвельта їй належала особлива роль. У своїх виступах та посланнях до Конгресу президент не забував наголошувати на важливості цієї доктрини для США, а також необхідності її дотримання.

В посланні до Конгресу від 6 грудня 1904 р. Т. Рузвельт вніс чергову корективу до принципів доктрини, чим кардинально змінив її суть. Президент зазначив: «Безперервні незаконні дії або ж прояв безсилля, що призводять до загального послаблення зв'язків цивілізованого суспільства, нехай то в Америці, або ж деінде в кінцевому підсумку вимагають втручання

цивілізованої держави. В Західній півкулі відданість Сполучених Штатів доктрині Монро може змусити їх, можливо й проти власної волі, в критичних випадках порушень законності або проявів безсилля до виконання обов'язків міжнародної поліцейської держави» [145]. При цьому Рузвельт відкидав можливість територіальних надбань США за рахунок інших країн Західної півкулі. «Все, чого бажає ця країна – бачити сусідні країни стабільними, спокійними та процвітаючими... Якщо держава демонструє, що вона знає, як діяти з розумом, вмінням та пристойністю в соціальних та політичних питаннях, якщо вона підтримує порядок та виконує свої зобов'язання, їй не слід остерігатися втручання з боку Сполучених Штатів», – вказував він [145].

Зміна основного принципу американської зовнішньої політики була спричинена черговою Венесуельською кризою, коли Англія, Німеччина та Італія розпочали блокаду венесуельського узбережжя та портів, намагаючись змусити тодішній уряд країни сплатити борги [431, с. 186; 430, с. 458]. При цьому особливе занепокоєння в американців викликала саме Німеччина. В уяві американської еліти побутувала думка, начебто кайзер мав плани щодо захоплення опорних пунктів та морських баз в Західній півкулі, що неминуче загрожувало б інтересам США. На це, до речі, відверто вказував Т. Рузвельт у своїй автобіографії [178, с. 553].

На думку американської дослідниці Ненсі Мітчел, у Німеччині не було подібних планів, а блокада Венесуели була типовим прикладом «дипломатії канонерок», що підтверджують наведені нею висловлювання з цього приводу німецькими високопосадовцями. Оцінка дій німців американськими урядовцями, на її думку, було звичайною параноєю [431, с. 203, 207]. Підстав заперечувати цьому твердженню в нас немає.

Порівнюючи доповнення Рузвельта із попереднім трактуванням «доктрини Монро», яке в 1895 р. здійснив держсекретар Р. Олні, стає очевидним, що вона набула відвертої експансіоністської форми. В той час як «доктрина Олні» перетворювала США на верховного арбітра та судді в Західній півкулі, в обов'язки якого входило вирішення суперечок між

латиноамериканськими та європейськими країнами, доповнення Рузвельта надавало США одноосібне право на здійснення інтервенції до тієї чи іншої країни на законних підставах, тобто задля врегулювання ситуації в країні.

В новій інтерпретації «доктрини Монро» чітко простежуються дві тенденції. Перша полягає в тому, що доктрина, яка від своєї початкової форми зберегла тільки назву, була спрямована не лише на запобігання європейського колоніалізму в регіоні, але й на захист власних інтересів шляхом здійснення відкритої військової інтервенції. Друга ж полягає в тому, що в доктрині ми можемо чітко простежити мотив цивілізаторської місії, так би мовити, синтез ідей соціал-дарвінізму та американського месіанізму. Не інтервенція задля встановлення політичного контролю, але інтервенція задля наведення порядку, встановлення законності і т. ін. Принаймні саме такий висновок можна зробити, розглядаючи «доктрину Монро» в інтерпретації Рузвельта не просто в контексті політики щодо Латинської Америки, а в контексті тогочасної епохи. Початок ХХ ст. був тим часом, коли імперські ідеї та теза про цивілізаторську місію домінували в думці політичної еліти розвинутих країн. З огляду на це, генерування Т. Рузвельтом цих ідей було цілком закономірним явищем і для США.

Практичним втіленням поправки Рузвельта стала так звана «політика великої палиці» (*Додаток Т.1.*). ВМФ став же тією палицею, якою США в особі президента, у вигляді верховного поліцейського, як його часто зображували на тогочасних політичних карикатурах, мали забезпечувати порядок в Західній півкулі. Серед прикладів такої політики – втручання США у справи Гаїті в 1902 р., Панами в 1903 р., Домініканської республіки в 1905 р. та Куби в 1906 р. [283, с. 29]. При цьому в перших двох випадках практика випереджала теорію. Характеризуючи політику США в Латиноамериканському регіоні, радянський дослідник В. Лан справедливо зазначав, що народи Південної та Центральної Америки почали ототожнювати «доктрину Монро» саме з американськими кораблями. Виникла навіть приказка: «Доктрина

Монро така ж сильна, як і морський флот Сполучених Штатів» [286, с. 290] (*Додаток Т.1.*).

Як бачимо, практичні дії Т. Рузвельта можна розглядати як додатковий аргумент для підтвердження нашої гіпотези про використання «доктрини Монро» задля реалізації цивілізаторської місії США в Латинській Америці. «Політика великої палиці» застосовувалася виключно до країн із нестабільними режимами, тобто Центральної Америки та Карибського басейну. Щодо Південної Америки такої тенденції ми не простежуємо. Більше того, деякі країни, такі як Чилі, Бразилію та Аргентину Рузвельт не лише вважав цивілізованими, до яких застосування «доктрини Монро» не є необхідним, але й такими, що були рівними США, як він зазначав у своїй автобіографії [178, с. 547].

Поправка Рузвельта, хоча й кардинально змінила «доктрину Монро», тим не менше, останньою її інтерпретацією не стала. В 1912 р. деякі корективи до вже існуючих принципів «доктрини Монро» вніс сенатор Г. К. Лодж (*Додаток К. 3.*). У запропонованій ним резолюції зазначалося: «У тому разі, коли будь-який порт або інший об'єкт на американських континентах розташований таким чином, що його окупація у військово-морських або військових цілях може загрожувати комунікаціям або безпеці Сполучених Штатів, уряд США не може розглядати без серйозного занепокоєння оволодіння таким портом або ж іншим об'єктом будь-якою корпорацією або асоціацією, яка має з іншим, неамериканським урядом такі відносини, які надають цьому уряду практичне право контролю в національних інтересах. ... В тому випадку, якщо він (уряд – *Т.П.*) вважає, що володіння іноземною державою у військових або військово-морських інтересах конкретною гаванню або ж об'єктом порушує безпеку країни, його обов'язком, а також правом є запобігання цієї небезпеки» [53, с. 10045]. При цьому Лодж підкреслив, що «Дана резолюція є звичайною політичною заявою, звісно, пов'язаною із доктриною Монро, але не обов'язково залежною від неї» [80, с. 10045]. З наведеного фрагменту резолюції можемо

зробити висновок, що поправка Лоджа могла бути використана на практиці як в контексті «доктрини Монро», тобто захисті від європейського колоніалізму, так і окремо від неї, коли ознак територіальних зазіхань в Західній півкулі з боку неамериканських держав не було, але це все ж таки суперечило інтересам США.

Поправка Лоджа після нетривалого обговорення була прийнята 51 сенатором проти 4 з деякими корективами, що аж ніяк не змінювали її суть [80, с. 10046].

Подібно до рузвельтівської поправки, доповнення Лоджа було також спричинено можливою загрозою вторгнення на Американський континент іноземної держави, але цього разу не європейською, а азійською. В 1912 р. серед американців поширилися чутки, що японці мали намір придбати у мексиканського уряду територію навколо затоки Магдалени, що в Нижній Каліфорнії. Така новина не лише посилила антияпонські настрої серед американців, але й спонукали до відповідної реакції [403, с. 264-267]. Врешті-решт, японці були змушені відмовитися від цієї ідеї. При цьому особливістю нової інтерпретації «доктрини Монро», як це досить влучно відзначив професор Стенфордського університету Т. Бейлі, було те, що вперше вона спрямовувалася не проти європейської, а проти азійської держави, хоча в резолюції про це не було зазначено ні слова [404, с. 229].

Нові інтерпретації «доктрини Монро», популяризація ідей Мехена, зростання флоту та дедалі активніша участь США у міжнародних справах свідчили про те, що американський істеблішмент кардинально змінив підхід до зовнішньої політики. США перетворювалися на одну із великих держав. У свою чергу, здобуття заморських володінь практично зробило їх «неформальною імперією» (*Додаток С.*). Під поняттям «неформальна імперія» можна розуміти поширення імперської влади за межі конституційних меж формальної імперії. Як зазначив професор університету Західного Сіднею Г. Бартон, для неї було характерним здійснення елітою однієї держави правового (екстериторіального) та економічного контролю

над іншою державою, що, зрештою, дозволяло впливати й на курс внутрішньої та зовнішньої політики підконтрольної держави [406, с. 67]. На відміну від класичних імперій Старого Світу, Американській «неформальній імперії» не були властиві колоніальні володіння в класичному розумінні цього слова. Здобуті після війни з Іспанією території не мали колоніального статусу, а були перетворені на тимчасові протекторати, які в майбутньому мали стати незалежними державами. Самий же термін «колонія» в розуміння американської еліти носив суто негативне забарвлення, притаманне європейським державам, а тому його використання, не кажучи вже про застосування на практиці, було неприпустимим для США. З огляду на це, значення нових територій, як вже було вказано, полягало лише в забезпеченні сходинок в Тихому океані та Карибському басейні задля здійснення торговельних операцій та ефективного використання ВМФ [322, с. 40]. Таким чином, не будучи адміністративною одиницею США, нові території, завдяки системі протекторатів та економіко-правового контролю, залишалися периферією їх «неформальної імперії».

Попри такі кардинальні відмінності, США все ж таки були притаманні дві риси, які були характерні для більшості імперських держав епохи Нового часу, а саме – віра в особливу місію, а також побудова відносин між імперією та сусідніми, менш розвинутими державами, на основі дихотомії цивілізація-варварство. Сприйняття представниками американського істеблішменту твердження про необхідність реалізації покладеної на США «цивілізаторської» місії щодо нерозвинутих народів, перетворювалося на один із головних компонентів, яким вони послуговувалися для розуміння та вирішення зовнішньополітичних проблем. Саме тому нотки соціал-дарвінізму ставали дедалі помітнішими у виступах та промовах політиків.

Американський дослідник М. Хант досить слушно зауважив на цей рахунок, що расове мислення в 90-х рр. XIX ст. – на початку XX ст. фігурувало в арсеналі аргументів як прихильників експансіонізму, так і його супротивників, а расова проблема слугувала водночас і причиною обережної

та самообмеженої політики, і виправданням для політики більш сміливої та енергійної [345, с. 80].

Ми вже зазначали, що расова проблема загострилася після завершення Громадянської війни (див. підрозділ 3.3.). Невирішеним залишалося й індіанське питання, а наплив емігрантів-азіатів лише посилював расові міркування. Все це, в принципі, було притаманне для США до 1898 р. Однак після того, як американці заволоділи Гавайями та Філіппінами, населення яких не належало до білої раси, частина американської еліти заговорила про цивілізаторську місію щодо цих народів, яку на американців покладено вищим провидінням. На це досить чітко вказав А. Беверідж, коли в ході передвиборчої кампанії виступив в Індіанаполісі 16 вересня 1898 р. Майбутній сенатор поставив питання: «Хіба в нас немає місії, яку варто здійснити, хіба немає обов'язку перед нашими братами, котрий варто виконати? Хіба Бог наділив нас дарами... й позначив, як народ, який користується його особливою прихильністю лише для того, аби ми загнівали в нашому власному егоїзмі, як це роблять народи й держави, що обрали боягузтво своєю долею, а себе – божествами, як це роблять Єгипет, Індія та Китай?» [63, с. 48]. Підсумовуючи свою промову, Беверідж дав наступну відповідь на своє запитання: «Ми не можемо ухилитися від виконання нашого обов'язку перед світом; ми повинні виконати повеління долі... нашим обов'язком є порятунок цієї землі задля свободи та цивілізації» [63, с. 57].

Реалізація цього обов'язку мала бути здійснена насамперед на тих територіях, які США отримали після війни з Іспанією. Президенти Мак-Кінлі та Рузвельт у своїх промовах неодноразово наголошували на американській місії на Філіппінах та заходах, які вживалися по «оцивілізовуванню» філіппінців [125; 126; 142]. Досить чітко про це висловився сенатор Г. К. Лодж під час свого виступу перед Конгресом в березні 1900 р: «Прийняття Філіппін не порушує принципів Декларації незалежності, а поширює їх серед людей, які ніколи не знали свободи» [356, с. 153] (*Додаток Ц., Ц.1., Ц. 2.*).

Схожі натяки на цивілізаторську діяльність, але вже щодо кубинців, робив і тодішній військовий міністр США Е. Рут. Так, у листі від 19 січня 1901 р. до генерала Л. Вуда, військового губернатора Куби, міністр стверджував, що «ми праві й робимо те, що найкраще підходить для кубинського народу» [13, с. 3]. І це благо кубинці мали б, на думку Е. Рута, оцінити з гідністю, адже, як він вказував в іншому листі: «Якщо в американців складеться враження, що Куба невдячна та легковажна, вони не будуть настільки альтруїстичними та сентиментальними наступного разу, коли їм доведеться займатися кубинськими справами, як це було у квітні 1898 р.» [14, с. 5] (*Додаток Ц.1.*).

Цивілізаторська місія США на Філіппінах та Кубі, а точніше наслідки її здійснення, були відображені навіть в передвиборчій платформі Республіканської партії за 1908 р. [141]. Це в черговий раз свідчить про домінування подібних тверджень та уявлень як серед представників американського істеблішменту, так і в суспільстві.

В цей період з'явилися й нові праці, в яких ідеологи соціального дарвінізму виклали свої расові теорії. В 1900 р. вийшла книга Дж. Стронга «Експансія в нових світових умовах», в якій він розвивав думку, викладену в більш ранніх своїх працях, про вищість англо-саксів. [197]. Однак, на відміну від них, наголос у цій книзі був зроблений саме на міжнародних відносинах тодішнього періоду. До того ж автор зробив деякі уточнення, які доповнювали його вже викладені раніше твердження.

На думку Стронга, расова нерівність була спричинена природними умовами. Лише населення помірних кліматичних зон було здатне успішно розвивати більшість галузей промисловості, в той час як населення тропіків було неспроможним на це. На заваді їм ставала надмірна вологість, яка шкодила роботі машин, а також відсутність здібностей до механічної роботи [197, с. 35-36].

На відміну від жителів тропіків, предки англо-саксів не мали можливості користуватися благами природи. Суворий клімат та відсутність

пристроїв, які були відомі сучасній Стронгу індустріальній цивілізації, змушували англо-саксів вести боротьбу за виживання, яка робила їх лише сильнішими. Підбиваючи підсумок цьому, він вказував, що перешкоди доволі часто допомагають, в той час як різна допомога та підказки, навпаки, заважають. Саме тому жителі тропічних регіонів, які перебували під колонізаторською опікою більш розвинутих народів, не стануть винахідливими, адже всі блага цивілізації їм вже принесли [197, с. 38, 41].

Міжнародні відносини Стронг також розглядав під кутом міжрасового протистояння. Вже війна між США та Іспанією для нього була не просто битвою за свободу Куби, але протистоянням між Старим Світом та Новим, між середньовіччям та сучасним прогресом [197, с. 17-18]. В подальшому такі тенденції, на його думку, мали б лише посилитися. З цього приводу він зазначав: «Конкуренція... відкине непридатні народи й буде дисциплінувати й розвивати не найсильніші, а скоріше найбільш пристосовані; виживання буде більше залежати від соціальної ефективності, а не від звичайної сили» [197, с. 238-239].

Як нам видається, Стронг, попри деяку упередженість його поглядів, в дечому все ж таки мав рацію, коли стверджував, що в ХХ ст. головне протистояння розгорнеться між західною та східною цивілізаціями, уособленням яких стануть англо-саксонська та слов'янська раси, США та Російська імперія [197, с. 191]. При цьому Стронг не вважав, на відміну від Дж. Берджеса, слов'янську расу нижчою від англо-саксонської. Навпаки, він перераховував спільні для них риси. Серед останніх Стронг, зокрема, називав: приблизна рівність за чисельністю, швидке територіальне та кількісне зростання, чудові асиміляторські здібності, притаманні їм обом. «Коли англо-сакси поглинають європейців, – писав Стронг, – слов'яни поглинають азіатів» [197, с. 189]. Серед інших спільних рис англо-саксів та слов'ян він називав володіння величезними територіями, а також наявність генію для організації та уряду, завдяки яким хаос перетворюється на

порядок, доказом чого була діяльність англо-саксів в Індії та Єгипті, а слов'ян в Центральній та Північній Азії [197, с. 189].

Окрім спільних, існували й відмінні риси між двома расами. На думку Стронга, англо-сакси були вищими представниками громадянської та релігійної свободи, в той час як слов'яни – вищими представниками абсолютизму як в державі, так і в церкві. Англо-саксонська цивілізація була одією із цивілізацій, що базувалася на повазі до особистості та її розвитку, в той час як для Російській було притаманне пригнічення особистості. В цьому вони були непримиренними антагоністами. Стронг охарактеризував це наступним чином: «Якщо англо-сакс опуститься до слов'янського рівня, англо-саксонські інститути загинуть. Якщо слов'янин підніметься до англо-саксонського рівня, російські інститути загинуть» [197, с. 191]. Зрештою, Стронг дійшов висновку, що дві світові держави, агресивні та експансіоністські, які представляють дві цивілізації, фундаментальні принципи котрих є діаметрально протилежними, мають неодмінно зіштовхнутися [197, с. 203]. Полеми протистояння цих цивілізацій, на думку Стронга, стане Тихий океан, який він розглядав в якості нового Середземномор'я. Останній ж має бути перетворений на англо-саксонське море, але для цього США повинні будуть утримувати відповідні військово-морські сили [197, с. 205].

Відстоюючи тезу щодо обраності англо-саксів, Стронг зазначав, що зовнішня політика США має керуватися не національними амбіціями й навіть не комерційними міркуваннями, а боргом перед світом в цілому й філіппінцями, зокрема [197, с. 287]. Й обов'язок цей полягав у цивілізаторській місії. Задля досягнення цього США мали б об'єднати зусилля з іншою гілкою англо-саксів – Великою Британією. «Варто сподіватися, – пророкував Стронг, – що цей день не за горами, коли Велика Британія та США об'єднують свої зусилля задля захисту справедливості та свободи в усьому світі» [197, с. 299].

Проблеми міжрасового протистояння та конкуренції були підняті й контр-адміралом (з 1906 р.) А. Т. Мехеном в праці «Інтерес Америки в міжнародних умовах», яка побачила світ в 1910 р. Мехен писав: «Всі нації європейського типу, включно із США, все більше вимушені шукати як сировинні матеріали, так і торговельні пункти для своїх галузей та капіталів у менш розвинутих частинах світу, й вони перебувають у стані взаємної конкуренції. Тобто, в Азії, Африці та Латинській Америці» [191, с. 73]. При цьому він стверджував, що конкуренція між націями, яка розпочалася, стала набагато гострішою, аніж до 1860 р. [191, с. 83].

Країни Сходу Мехен розглядав як такі, що перебувають на значно нижчому рівні розвитку, бо «вони не зможуть конкурувати із Заходом як в політичному, так і у військовому вмінні» [191, с. 130]. Як виняток він розглядав Японію, яка перетворилася на могутню морську державу.

Так само, як і Стронг, Мехен вказував на «природного ворога» США, з яким в майбутньому їхні інтереси зіштовхнуться. Але якщо для Стронга це мала бути Російська імперія, то для Мехена таким супротивником була Німеччина [191, с. 110]. На його думку, ця обставина не могла залишати США осторонь від європейських справ. «У Сполучених Штатів може бути багато різних дипломатичних дискусій з декількома європейськими країнами; але з європейською системою, яка нині представлена в балансі сил між Троїстим союзом та Троїстою Антантою, наша стурбованість полягає в тому, як зміни в цій нестабільній рівновазі можуть позначитися на наших двох зовнішньополітичних принципах («доктрині Монро» та «політиці відкритих дверей» – *Т.П.*)» [191, с. 179]. Мехен вважав, що Німеччина порушувала цю рівновагу, а її флот стане другим за могутністю після Великої Британії, отримавши переваги над усіма іншими, включно із США [191, с. 195].

Мехен також вказував на необхідність об'єднати зусилля із Великою Британією: «В гороскопі кожної нації зазвичай є одна держава, відповідні відносини з якою мають першочергове значення... є вагомими причини

стверджувати, що міжнародні міркування мають приписувати Британській імперії це чільне місце» [191, с. 115]. Висновок з цього всього, якщо йти за логікою Мехена, один – продовжувати зміцнення ВМС, а також підтримувати баланс сил в Європі.

Як і у випадку з попередніми їх працями, інформація щодо появи нових книг Стронга та Мехена друкувалася в газетах та журналах у вигляді оголошень та реклам про появу їх у продажу чи вільному доступі в громадських бібліотеках [243, с. 7; 244, с. 10; 245, с. 9; 246, с. 12]. Тож звичайні американці якщо й не читали, то принаймні чули про наявність таких праць.

У рамках соціал-дарвіністської філософії та расистських ідей популярності набула ідея так званого «англо-саксонізму», головним постулатом якої була спорідненість американців та британців як частини однієї могутньої раси – англо-саксів. Як зазначив американський дослідник П. Крамер, успіх «англо-саксонізму», як своєрідного расового мосту між США та Британською імперією, частково пояснювався соціальними, сімейними, інтелектуальними та літературними зв'язками, які об'єднували американців та британців. Серед таких дослідників розглядав зростання контактів між вищими класами обох народів, укладення шлюбів між представниками ділової спільноти, а також туристичні поїздки [428, с. 1326-1327].

Іншою, більш вагомою причиною, яка сприяла популярності цієї ідеї, була зміна зовнішньополітичного курсу Британії щодо США, спричинена погіршенням її міжнародного становища та зростанням для неї німецької загрози. Англо-венесуельська криза 1895 р. стала практично останнім гострим конфліктом із США, після чого у відносинах двох країн можна було спостерігати суттєве покращання (*Додаток П., Рис.2*).

Вирішальним у цьому плані став 1898 р. Напередодні іспано-американської війни британський посол Д. Паунсефот не лише проінформував американських урядовців про підготовку колективного виступу європейських держав на підтримку Іспанії, але й повідомив про зміст

підготовленої дипломатичної ноти, яку планувалося вручити президенту В. Мак-Кінлі [375, с. 126]. Перемога ж комодора Дж. Дьюї при Манілі взагалі породила легенду про військову допомогу британців у протистоянні із німцями, які прагнули захопити Філіппіни. Коли німецький флот підплив до Маніли, англійські кораблі начебто встали між послабленим американським та німецьким флотом, демонструючи таким чином свою рішучість та готовність підтримати Дьюї [405, с. 79-80]. Професор Стенфордського університету Т. Бейлі зазначав, що англійці дійсно співчували американцям, а між американською та німецькою ескадрами склалася напружена ситуація, коли кораблі мало не зіштовхнулися. Однак жодних свідчень щодо вказаного інциденту про дії англійців немає. На основі аналізу німецьких корабельних журналів, а також епістолярних матеріалів німецького командування він дійшов висновку, що кайзер взагалі не мав намірів вступати у конфлікт із США через Філіппіни [405, с. 73, 76]. Це твердження поділяє й німецький історик В. Шульц. На його думку, німецький флот в Манілу був направлений задля захисту німців. Якщо кайзер і мав намір отримати Філіппіни, то лише якийсь певний острів, але за сприятливих умов [440, с. 498-499]. Тому даний інцидент можна розглядати як непорозуміння, що стало ще одним аргументом на користь зближення Великобританії та США.

Зрештою, зближенню між двома державами сприяли й економічні зв'язки. Станом на 1898 р. обсяги американського експорту до Великобританії становили 541 млн. дол., в той час як загальні обсяги експортної торгівлі США нараховували 1,2 млрд. дол. Щодо імпорту, то його вартість обчислювалася в 109 млн. дол. від загального обсягу в 616 млн. дол. [96, с. 898. 903] (*Додаток В*). Отже, як бачимо, частка експорту та імпорту із Великою Британією посідала перше місце в загальному торговельному обігу. Окрім цього, американські підприємці інколи отримували контракти на побудову імперської інфраструктури в колоніях, як це було із проектом залізничного мосту на території Бірми в 1898 р. В свою чергу, британці

домінували у фінансовій сфері на Філіппінських островах впродовж двадцяти років після їх завоювання США [428, с. 1328-1330].

Всі ці чинники сприяли популярності «англо-саксонізму» й підштовхували до ідеї формування англо-американського союзу, на чому так упевнено наголошували ідеологи соціального дарвінізму ще у 80-х рр. XIX ст. Навіть тогочасні політичні карикатури та плакати відображали ідею єдності двох народів та спільну для них цивілізаторську місію (*Додаток Ч.3.*). Впродовж 1899-1901 рр. у США навіть виходив журнал «Anglo-SaxonReview», в якому публікували свої статті як представники американського, так і англійського істеблішменту. Прославляючи цивілізаторську місію США на Філіппінах, відомий англійський поет та письменник Р. Р. Кіплінг навіть склав вірш із недвозначною назвою «Тягар білої людини» [98] (*Додаток Ч.3., Рис.1.*).

До Першої світової війни в США вийшло друком декілька книг, автори яких не лише обстоювали твердження про вищість англо-саксонської раси, але й пропагували ідею англо-американського альянсу. Так, в 1900 р. в Нью-Йорку американською журналісткою Елін Горен була опублікована книга «Англо-сакси та інші», в якій вона стверджувала, що англійці та американці, як представники однієї раси, є найбільш розвинутими народами. «Вони (англо-сакси – *Т.П.*) перебувають в абсолютній гармонії із навколишнім світом, оскільки вони створені цими умовами... інші народи намагаються пристосуватися, але... їх організм не готовий до нових вимог...», – писала Горен [186, с. 2].

В 1903 р. американський юрист португальського походження Джон Дос Пассос опублікував працю «Англо-саксонське століття», в якій обстоював ідею альянсу між США та Великою Британією. Пассос пропонував створити спільне громадянство для американців та британців, запровадити вільну торгівлю, виробити спільну грошову одиницю, єдину систему ваги та мір, а також створити арбітражний суд для вирішення всіх суперечностей між двома державами [193, с. VII-VIII]. Обґрунтовуючи цю

ідею, він вказував на необхідність виконання спільної місії – поширення християнства та цивілізації повсюди, а також відкриття решти світу для торгівлі та її лібералізації [193, с. XI]. «Цей альянс, котрий став необхідним для того, аби виконати призначення раси – такий же природній, як шлюб між чоловіком та жінкою», – стверджував Дж. Пассос [193, с. 101].

В 1908 р. в Нью-Йорку та Лондоні з'явилася книга Генрі Перрі Робінсона, англійського журналіста, який близько двадцяти років прожив у США, під характерною назвою «Американське двадцяте століття». Як і перераховані вище автори, Робінсон також відстоював ідею альянсу між Англією та США, а окремий розділ його книги навіть так і називався [194]. В 1912 р. американський публіцист, учасник Сіньхайської революції Гомер Лі опублікував працю «Саксонський день» зі схожим змістом [194].

Вказуючи на популярність ідей «англо-саксонізму» та їх оволодіння суспільною свідомістю, Марк Твен згадував про бенкет, організований в клубі «Дальні окраїни Землі», на який були запрошені адвокати, банкіри, торговці, промисловці, журналісти, політики та офіцери армії й флоту. За його підрахунками – приблизно 75 цивільних та 25 військових. Один із гостей, демобілізований військовий, піднявся й проголосив тост наступного змісту: «Ми – англо-сакси, а коли англо-саксу що-небудь треба, він йде і бере це» [200, с. 288]. Твен, який був свідком цього дійства, зазначав, що його слова були зустріті оваціями та оплесками [200, Там само].

Серед представників американської політичної еліти найбільшими прихильниками англо-саксонського альянсу були Т. Рузвельт, Дж. Хей та сенатор А. Беверідж, тобто ті особи, котрі перебували біля державного керма й визначали зовнішню політику США. В період англо-бурської війни, коли частина американців, попри культурні зв'язки з Англією, співчувала бурам, а дехто навіть вступив добровольцем в загони, які воювали проти британців, переконання цих діячів, як влучно зазначив американський дослідник С. Андерсон, стали вирішальними у формування політики США щодо цього конфлікту. Попри те, що офіційно США зайняли позицію нейтралітету,

симпатії Рузвельта та Хея були на боці британців, а саму війну вони розглядали як цивілізаторську місію Британії [402, с. 229, 231, 235].

Зрештою, ідея альянсу так і залишилася лише ідеєю. Прямий союз явно суперечив традиційній політиці США, на остаточний розрив із якою американська еліта ще не наважувалася. До того ж англо-бурська війна, а також повстання на Філіппінах, внаслідок якого американці дещо розчарувалися в своїй цивілізаторській місії, оскільки її ціна була занадто високою, досить негативно позначилися на популярності ідеї англо-саксонізму. Але разом з цим дане уявлення продовжувало залишатися складовою частиною американського підходу у виробленні зовнішньополітичного курсу США не лише щодо Великої Британії, але й інших держав як Європи, так і решти світу. В. Вільсон, для прикладу, також був прихильником англо-саксонізму. Як зазначив М. Хант, це стало одним із ключових чинників у політиці В. Вільсона під час Першої світової війни, коли США спершу зайняли позицію нейтралітету на користь Англії, а потім вступили у війну на боці Антанти [345, с. 130, 133].

В цілому, як можна стверджувати на основі всього вищесказаного, іспано-американська війна справила значний вплив на розвиток ідейних засад зовнішньополітичного курсу США. Морські перемоги над Іспанією продемонстрували важливість флоту та сприяли поширенню ідей А. Мехена серед американського істеблішменту, який поклав їх в основу довгострокової військово-морської політики.

Збільшення флоту, а також нові тенденції на міжнародній арені спонукали до зміни доктринальних засад зовнішньополітичного курсу США. «Доктрина Монро» не лише перетворилася на експансіоністську, але й набула нової риси у вигляді права на інтервенцію задля наведення порядку та встановлення законності в тій латиноамериканській країні, яка цього потребувала. Під впливом ідей соціал-дарвінізму та концепції «призначення долі» США в особі Т. Рузвельта практично взяли на себе «цивілізаторську» місію щодо Латиноамериканського регіону, на реалізацію якої й була спрямована вищевказана доктрина. Натхненником та зразком для цього, як

вважали тодішні керівники держави та деякі апологети експансіоністської політики, слугувала Велика Британія, на расовій спорідненості з якою вони дедалі більше наголошували.

4.2. Теоретичне обґрунтування зовнішньоекономічної експансії США.

Американські урядовці, на відміну від своїх європейських колег, проводили більш обережну зовнішню політику, послуговуючись переважно економічними важелями задля поширення свого впливу в тому чи іншому регіоні, хоча випадки застосування військової сили також не були рідкістю. Економічна експансія не була на початку ХХ ст. чимось новим для США. Вона просліджується впродовж всього ХІХ ст., а заклики до її реалізації можна простежити в працях американських ідеологів соціального дарвінізму – Дж. Фіске, Дж. Стронга та А. Т. Мехена. Однак період з кінця ХІХ ст. й до початку Першої світової війни став часом теоретичного обґрунтування економічної експансії, що було спричинено не лише виробничими можливостями США та потребами їх економіки, але й необхідністю якось пояснити свої дії, але вже не власним громадянам, а іноземним правителям, котрі почали насторожено ставитися до США. Доктрина «відкритих дверей» та «дипломатія долара» стали яскравими проявами такого обґрунтування. При цьому за своєю суттю вони були практично однаковими. Різниця між ними полягала лише в тому, що перша була представлена як довготермінова політика щодо Китаю, в той час як інша була спрямована переважно на країни Латинської Америки й у чистому вигляді проводилася лише деякий час. Розглянемо кожну із них.

В підрозділі, присвяченому аналізу економічного піднесення США (див. 2.2.), ми вже зазначали, що порівняно з іншими регіонами обсяги американо-китайської торгівлі були доволі незначними. Та саме наприкінці ХІХ ст. інтерес до «Піднебесної» як потенційного ринку з боку американських підприємців починає зростати. В першу чергу, в ньому були зацікавлені власники бавовняних підприємств, для яких Китай був головним

ринком збуту [412, с. 45]. Але здебільшого підприємців цікавила не стільки торгівля, стільки можливість отримати концесії на побудову залізниць, пароплавів, телеграфних й телефонних станцій, а також розробка шахт та видобуток корисних копалин. В грудні 1895 р. був навіть створений спеціальний синдикат, який мав цим займатися – «American China Development Company» [311, с. 42].

Американський представник в Китаї Ч. Денбі в 1895 р. опублікував у журналі «North American Review» статтю під назвою «Американські можливості в Азії», в якій вказував на Китай як на безмежний та найважливіший для американців ринок, населення якого неспроможне самотужки забезпечити себе промисловими товарами [184].

Однак в Китаї американська буржуазія нашоувхнулася на значний спротив з боку інших великих держав, що мали тут свої інтереси. Після японо-китайської війни, яка продемонструвала всю слабкість імперії Цін, провідні держави нав'язали маньчжурам договори, які надавали іноземцям право на будівництво залізниць і підприємств на орендованих територіях. Свої сфери впливу в «Піднебесній» здобули Японія (о. Тайвань і Фуцзяньська протока), Німеччина (Шаньдунський півострів та військова база в Цзяочжоу), Росія (Ляодунський півострів із портами Далян і Порт-Артур), Франція (Гуанчжоу) та Великобританія (півострів Цзюлун, Вейхайвей та долину річки Янцзи) (*Додаток Ж*). Незабаром територіальні зазіхання щодо Китаю висунули також Італія та Австро-Угорщина [326, с. 158]. В одному з тодішніх російських журналів з цього приводу навіть зазначалося, що великі держави за декілька місяців завоювали нові території, відкрили нові ринки для своєї продукції та підкорили всю китайську імперію, не проливши при цьому ані краплі крові [166, с. 47].

Орендовані території фактично стали приватною власністю держав, що ними володіли. Окрім будівництва залізниць, орендарі мали право й на отримання прибутку від їх експлуатації, а разом із ним – право на встановлення митних зборів, причому без погодження з імператорським

двором Китаю. Російський кореспондент Дмитро Янчевецький, який на початку ХХ ст. побував в Китаї, так охарактеризував позиції великих держав у «Піднебесній»: «Концесії користуються повним внутрішнім самоуправлінням і мають свої міські муніципалітети, члени яких обираються іноземцями...» [168, с. 33]. Загалом, станом на кінець ХІХ ст. в Китаї діяло вже 11 іноземних залізничних компаній і декілька промислових підприємств. Хоча імперія Цінь і залишилася на політичній карті світу як окрема держава, свій суверенітет вона втратила, по суті, перетворившись у напівколонію.

Сполучені Штати, на відміну від інших держав, не мали власної сфери впливу, а тому були позбавлені надійного торговельного форпосту. Звісно, помилково було б вважати, що США не мали хоча б якихось дивідендів у Китаї. Згідно з американо-китайським договором від 17 листопада 1880 р. США здобули право на безмитну торгівлю у відкритих для іноземців китайських портах [158, с. 239-241]. Але з урахуванням конкуренції з боку інших держав, ставало очевидним, що цього було недостатньо. До того ж американські урядовці на той час особливо не переймалися китайськими проблемами, внаслідок чого підприємці були змушені самотужки долати труднощі, які перед ними поставали [407, с. 150]. Так, в 1898 р. «American China Development Company» отримала концесію на будівництво залізничного сполучення Ханькоу-Кантон, але вже наступного року через недостатню прибутковість цього проекту частина прав на концесію була продана бельгійцям [251, с. 299].

Найбільшою проблемою для США була не стільки відсутність власної сфери впливу в Китаї, скільки їх наявність в інших великих держав. Переваги, які вони мали, зокрема – можливість регулювати митні збори та оплату за транспортні перевезення у своїх сферах впливу, а також виключне право на будівництво залізниць, створювали економічний бар'єр для США, через що можна було здійснювати лише доволі обмежені торговельні операції, не кажучи вже про можливість отримати концесію (*Додаток III.*).

Доволі суттєвою перешкодою для США залишалася також й адміністративна система Китаю чи, якщо послуговуватися сучасною термінологією, притаманне їй бюрократичне свавілля. Провінційні чиновники в Цінській імперії були напівнезалежними від центральної влади і мали право укладати з іноземцями торговельні контракти чи угоди щодо продажу концесій. За таких умов підприємці США мусили домовлятися не тільки з центральним урядом, але й з провінційною владою. Цю тезу підтверджує випадок, що мав місце в 1896 р. «American China Development Company» отримала від імператорської адміністрації концесію на будівництво залізничного сполучення Пекін-Ханькоу, однак не змогла досягнути домовленості із провінційними чиновниками. В 1898 р. склалася прямо протилежна ситуація, коли та ж компанія досягнула компромісу з провінційною адміністрацією, отримавши концесію на будівництво залізниці Тяньцзінь-Чженцян, але не змогла отримати згоди від Пекіна [311, с. 152].

Відсутність вільного доступу до торгівлі та можливості отримати концесії, а також надання європейським державам нових привілеїв та розширення їх сфер впливу змусили американських підприємців тиснути на уряд для того, аби той змінив свою політику щодо Китаю. 6 січня 1898 р. група підприємців, зацікавлених у китайській торгівлі, створила в Нью-Йорку «Комітет з американських інтересів у Китаї» [412, с. 47]. Метою комітету було лобіювання серед урядових кіл зміни політики США стосовно «Піднебесної». В червні того ж року комітет був реорганізований в Американську азійську асоціацію. Її члени почали видавати журнал «Азія», розгорнули агітацію в пресі та посилили тиск на уряд для захисту інтересів американських підприємців [412, с. 51-57; 296, с. 412; 311, с. 111-112]. Зрештою, уряд США був змушений відреагувати на вимоги ділових кіл, адже вибір був невеликим: викликати невдоволення з боку фінансистів та підприємців й, таким чином, втратити їхню підтримку на наступних виборах, або ж забезпечити вільний доступ до китайського ринку. При цьому діяти силовими методами США аж ніяк не могли, адже в Китаї перетиналися

інтереси великих держав, що могло призвести до військового зіткнення з ними. На той час США не мали ані достатньої армії, ані флоту, щоби їм протистояти на рівних, а тому єдиним засобом для досягнення бажаних цілей була дипломатія.

Вироблення принципів далекосхідної політики США було покладено на дипломата Вільяма Рокхілда – американського експерта по Китаю. Разом зі своїм знайомим, британцем Альфредом Хіппслі, який тривалий час прослужив чиновником на китайських морських митницях, Рокхїд розробив і представив держсекретарю США Дж. Хею принципи далекосхідної політики, що отримали назву доктрини «відкритих дверей», або «доктрини Хея» [326, с. 158-160] (*Додаток Ш.1, Ш.2.*).

6-го вересня 1899 р. Дж. Хей передав через американських послів дипломатичні ноти до урядів Великобританії, Франції, Німеччини, Росії, Японії та Італії з пропозицією прийняти принципи доктрини «відкритих дверей» [311, с. 148]. Попри те, що текст у кожній дипломатичній ноті дещо відрізнявся, суть доктрини залишалася однаковою: 1) жодна з країн в межах своєї сфери впливу чи орендованої території не повинна якими-небудь засобами перешкоджати торговельним операціям інших країн; 2) китайські митні тарифи повинні збиратися в усіх портах (окрім порто-франко), включно з тими, які перебувають у сфері впливу тієї чи іншої країни, а також з усіх товарів, незалежно від їх виробника; 3) в портах, що розташовані у сфері впливу, а також на залізницях та чи інша країна не повинна збирати з підданих/громадян іншої країни тарифні збори за перевезення товарів і вантажу вищі, аніж із власних [121, с. 256-258]. Окрім цього, в доктрині висувалась необхідність підтримки проведення в Китаї адміністративної реформи задля зміцнення влади правлячої династії, а також вказувалось на важливість підтримки територіальної цілісності країни [122, с. 249-251].

Реакція урядів країн, що отримали ноту Дж. Хея, була неоднозначною. Італія, яка не мала власної сфери впливу у Китаї, одразу погодилася з американською пропозицією [251, с. 310-311]. Уряд Великобританії, хоча і

співчутливо поставився до пропозиції Хея, сподіваючись таким чином використати доктрину «відкритих дверей» для розширення своєї сфери впливу, проте поставив умову, відповідно до якої принципи даної доктрини не поширюватимуться на Гонконг та Коулун [272, с. 193] (*Додаток Ш.1.*). Уряди Франції та Німеччини дали через своїх послів усну згоду на свободу торгівлі в Китаї. Погодилася з принципами, висунутими Хеєм, і Японія [272, с. 194]. Росія, для якої прийняття принципу «відкритих дверей» означало б послаблення позицій в Маньчжурії (потік американських товарів завдав би російським підприємцям значних збитків), погодилася лише на прийняття 1-го і 2-го пункту, категорично відмовившись від 3-го [311, с. 159-160; 267, с. 573].

В самих же США до проголошення «доктрини Хея» поставилися більш ніж позитивно. Американська преса одразу ж розрекламувала це як безперечний успіх дипломатії США. Так, вже 31 грудня того ж року на шпальтах річмондської газети «The Times» чимало уваги було приділено доктрині «відкритих дверей». Редактори газети підкреслили, що переговори між Дж. Хеєм і представниками великих європейських держав та Японії щодо виголошеної доктрини мали втішні результати [247, с. 1]. Схожу думку висловили редактори вірджинської газети «Virginian-pilot» та індіанопольської «The Indianapolis journal» [248, с. 1; 249, с. 1]. Журналісти відомої нью-йоркської газети «New-York tribune» висловилися ще більш впевнено, вказавши, що вільний доступ на китайський ринок відтепер забезпечений, оскільки п'ять великих держав дали свої гарантії з цього приводу [250, с. 1].

Близький друг Хея, історик Генрі Адамс у своїх мемуарах з цього приводу зазначав: «Такого блискавичного маневру американська дипломатія ще не знала... коли Хей відтіснив Європу, поставивши на чолі цивілізованих країн Вашингтон, світ на хвилину завмер... але погодився приймати та виконувати його (Вашингтона – *Т.П.*) вказівки» [164, с. 468].

З огляду на позицію великих держав, а також ейфорію в пресі, яка тривала, Держдепартамент США 20 березня 1900 р. офіційно оголосив, що доктрина «відкритих дверей» прийнята іншими державами і віднині є

загальноновизнаною [97, с. 260]. Оскільки жодних заперечень з боку країн, до яких були надіслані дипломатичні ноти, не було, американський уряд констатував, що доктрина «відкритих дверей» відтепер є основною і діючою політикою США щодо Китаю.

З цього приводу варто зауважити, що як американська громадськість, так і Хей з Адамсом дивилися на це через рожеві окуляри, наївно сподіваючись на те, що великі держави добровільно допустять американських підприємців у свої сфери впливу. Беручи до уваги той факт, що США, які подали ініціативу вільної торгівлі, за економічними показниками значно переважали будь-яку з великих держав, стає очевидним, що конкуренція між ними була б нерівною і досить швидко, на нашу думку, могла б забезпечити американцям домінуючі позиції на китайському ринку. Цього великі держави дозволяти не збиралися.

З огляду на це, власне, проголошення доктрини «відкритих дверей» аж ніяк не означало її миттєвої реалізації. Додатковою перешкодою цьому слугувала відсутність у США хоча б якогось важелю впливу на інші держави, який би дозволив американцям підтримувати принципи вільної торгівлі [338, с. 603]. Американський дослідник В. Вільямс, аналізуючи «доктрину Хей», вказував на те, що вона була блискучим стратегічним кроком, котрий привів до поступового зростання політичного та економічного впливу США у світі. Причиною ж того, що вона зазнала невдачі, на його думку, було не її непродуманість та слабкість, а її надзвичайний успіх [265, с. 37]. Простіше кажучи, її принципи випереджали час. З цим твердженням ми можемо цілком погодитися, адже за умов колоніального суперництва великих держав та проведення протекціоністської політики запровадити та підтримувати принципи вільної торгівлі було досить важко. До того ж самі США зберігали високі митні тарифи.

Спроба втрутитися в китайські справи з боку США співпала із досить бурхливими подіями, а саме – боксерським, або ж іхетуанським повстанням. Не вдаючись у подробиці, відзначимо лише те, що спричинене воно було

погіршенням міжнародного становища Китаю, перетворенням його на напівколонію з усіма економічними наслідками цього процесу, падінням авторитету маньчжурської династії Цін, а також місіонерською діяльністю європейців, яка сприяла поширенню християнства в «Піднебесній». Тож повстання було спрямоване як проти іноземців, так і проти маньчжурів, хоча через деякий час правляча верхівка практично перейшла на бік повсталих, сподіваючись з їх допомогою повернути незалежність країни [51, с. 37-38; 313, с. 11]. Ситуація надзвичайно загострилася влітку 1900 р., коли іхетуані, за підтримки урядових військ, розпочали штурм посольського кварталу, серед захисників якого були й громадяни США. 21 червня того ж року імператриця Цзісі видала указ, в якому закликала китайців повстати та вигнати всіх іноземців з країни, що де-факто означало вступ Китаю у війну з великими державами [46, с. 116-117].

США були змушені відповідно реагувати на ситуацію, яка склалася, адже повстання іхетуанів не лише загрожувало життю американських громадян, але й могло спричинити повне закриття китайського ринку. Саме тому за розпорядженням Держдепартаменту американські війська були відправлені до Китаю, де за участі військових підрозділів Великобританії, Франції, Німеччини, Росії, Японії, Італії та Австро-Угорщини взяли участь у придушенні повстання.

Історик Г. Адамс з цього приводу зазначав у своїх мемуарах: «Драма, що розгорнулася в Пекіні влітку 1900 р., була найбільш серйозною з усіх, які могли б привернути увагу: в Пекіні йшла боротьба за панування над Китаєм, від результатів якої залежало панування над світом» [164, с. 467]. Адамс досить влучно охарактеризував тодішню ситуацію, адже увага правлячих кіл США, та й не тільки їх, була прикута до пекінських подій. Підтримка ж повсталих цінським урядом ставала головним приводом, на основі якого кожна з держав, чії війська входили до складу міжнародної експедиції, могла б вимагати від Китаю нових дивідендів як відшкодування заподіяних збитків вже після перемоги.

Однак це був лише один бік медалі, на яку сподівалися американські урядовці. Інший полягав у тому, що Китай територіально міг бути розділений між великими державами, що також би перекреслило спроби реалізувати доктрину «відкритих дверей». Намагаючись цьому запобігти, Дж. Хей направив до урядів великих держав 3 липня 1900 р. ще одну ноту. В ній вказувалося, що мета американської політики в Китаї полягала в захисті громадян США, їх майна, а також забезпеченні миру та порядку. Водночас із цим Хей закликав інші країни не допустити розчленування Китаю та підтримати його територіальну цілісність [69, с. 438-439]. На відміну від першого звернення, друге так і залишилося без відповіді.

Після низки військових зіткнень союзні війська 14 серпня 1900 р. штурмом взяли Пекін, що стало переломним моментом у протистоянні. Впродовж другої половини 1900 – початку 1901 рр. війська міжнародної коаліції придушували останні вогнища повстання, після чого розпочали консультації з приводу відшкодування цінським урядом завданих збитків (*Додаток Ш.2., Рис. 2*). В ході тривалих дебатів американські дипломати спробували здобути для США власну сферу впливу в Китаї. Як варіанти розглядалися порт Циньвандао, острів Чусан, а також Маньчжурія, де мали бути створені військово-морські бази [260, с. 56-57]. Однак, прагнення США наштовхнулися на рішучий супротив британців, японців та росіян, які мали свої плани щодо цих пунктів. Так, в ході консультацій, метою яких мало стати вироблення статей мирного договору з Китаєм, американські дипломати намагалися отримати згоду від представників великих європейських держав та Японії на оренду одного з портів. Проте досягнути позитивного результату американська дипломатія не змогла [260, с. 65-67].

Зазнавши фіаско у прагненні заволодіти власною сферою впливу, урядові кола США спробували хоча б реалізувати доктрину «відкритих дверей». 3 січня 1901 р. Держдепартамент США надіслав дипломатичну ноту урядам європейських країн та Японії із пропозицією організувати нову конференцію, мета якої полягала в перегляді укладених раніше торговельних

договорів з Китаєм, а також у запровадженні над ним фінансового контролю. Місцем проведення такої конференції мав би стати Вашингтон. Однак і цього разу США не змогли досягнути бажаного, оскільки уряди країн, яким було адресовано дану ноту, не дали позитивної відповіді [260, с. 69-70].

Єдиними здобутками, які США спромоглися отримати внаслідок попередніх консультацій, стали право на розміщення своїх окупаційних військ в Китаї (1750 чол.) та сплата китайським урядом компенсацій за витрати на організацію американської військової експедиції, а також завдані американським громадянам збитки в ході повстання іхетуанів (25 млн. лан) [89, с. 2006-2012]. Проте у 1908 р. Конгрес США, проявляючи, так би мовити, жест доброї волі та демонструючи свою «безкорисливість», ухвалив постанову про відмову від своєї частки контрибуції і повернення вже отриманої суми китайському уряду для забезпечення китайських студентів, що навчалися в США [373, с. 41].

Після придушення повстання бельгійці також вирішили долучитися до поділу Китаю й отримати певні дивіденди. В американського синдикату було викуплено близько 1200 акцій, внаслідок чого бельгійці почали домінувати в «American China Development Company». Це дискредитувало компанію, й породило до неї недовіру з боку китайських чиновників. Хоча до січня 1905 р. американці повернули собі втрачені акції й знову стали домінувати в компанії, китайські урядовці скасували 15 серпня 1905 р. контракт на побудову залізничного сполучення Ханькоу-Кантон, зобов'язавшись при цьому сплатити «American China Development Company» відшкодування за вже здійснену роботу [407, с. 159-163]. До того ж китайці почали бойкотувати американські товари. З огляду на це, можна стверджувати, що спроба реалізації «доктрини відкритих дверей» зазнала повного фіаско.

Та уряд США не відмовився від цієї доктрини. Спроби її реалізації здійснювалися також адміністраціями В. Г. Тафта та В. Вільсона. Останній навіть помістив принципи доктрини «відкритих дверей» у свою програму

повоєнного облаштування світу «14 пунктів», при чому це стосувалося не лише Китаю, але й решти світу [132].

В радянській науковій літературі ми можемо зустріти однозначне трактування доктрини «відкритих дверей», наголошення лише на її економічній спрямованості, тобто полегшенні доступу американського капіталу на китайський ринок [311; 260; 270]. В американській історіографії підхід до цього більш різноманітний. Частина дослідників, зокрема В. Вільямс, В. Лафібер та Ч. Кемпбел, поділяють думку про суто економічну спрямованість доктрини [265; 349; 412]. Інші, серед яких варто назвати П. Варга та А. Шлезінгера-молодшого, її заперечують [444; 316]. Скептично сприймав доктрину «відкритих дверей» і Дж. Кенан, вказуючи на її розпливчатість та неготовність уряду до дійсної її реалізації шляхом використання армії та флоту [347]. Звісно, всі вони деякою мірою мають рацію. Ми можемо цілком погодитися, що доктрина мала економічний характер. Можемо погодитися й з тим, що США не були готові застосовувати військову силу, адже, як ми вже вказували, в протистоянні з іншими великими державами американці не мали жодних шансів. Але це не пояснює того факту, чому після невдачі урядові кола США продовжували дотримуватися принципів «доктрини Хейя» на Далекому Сході.

Однак автор дисертації більше схиляється до думки сучасного американського дослідника Майкла Дж. Гріна, який розглядає доктрину «відкритих дверей» не лише як спробу завуальованої економічної експансії, але й як спробу побудови довготривалої стратегії, спрямованої на підтримання балансу сил [333]. На його думку, доктрина «відкритих дверей» своєю метою мала підтримання своєрідного «концерту великих держав», на зразок того, що існував в Європі після Віденського миру, але, на відміну від нього, диригентом тут виступали б США. Саме в період президентства Т. Рузвельта, звісно, під впливом ідей А. Мехена, ця стратегія й почала реалізовуватися. Основними її елементами, як зазначив Грін, були могутній флот, постійне перебування американських ВМС у західній частині Тихого

океану завдяки територіальним надбанням (військово-морським базам), розширення американського впливу шляхом торгівлі, підтримка азійських держав та ведення політики в європейському стилі [333, с. 102-103]. Розглядаючи тодішню політику Т. Рузвельта, зокрема, посередництво в російсько-японській війні, укладення договорів, спрямованих на послаблення напруги між США та Японією (Тафта-Кацура в 1905 р. та Рута-Такахіра 1908 р.), відправка «Великого Білого Флоту» до японських берегів, можна простежити саме цей геостратегічний мотив. «Відкриті двері – це ще один спосіб вираження балансу сил... це означає рівні можливості... рівну незалежність», – писав в 1910 р. А. Мехен у книзі «Інтерес Америки в міжнародних умовах» [191, с. 144].

З огляду на все вищесказане, можна цілком погодитися із твердженням Гріна про те, що увага Т. Рузвельта та А. Мехена була сконцентрована саме на формуванні регіональної стратегії щодо Близького Сходу, а не лише на економічних мотивах, тобто, здобутті китайського ринку [333, с. 105]. Це, зрештою, пояснює той факт, що доктрина «відкритих дверей» продовжувала залишатися основним принципом зовнішньополітичного курсу США на Далекому Сході за наступних президентських адміністрацій не лише до Першої світової, але й після завершення Другої світової війни. При цьому реалізувати її в Китаї так і не вдалося.

Тепер перейдемо до розгляду іншого принципу американської зовнішньої політики, який також мав економічну спрямованість. Зазвичай «дипломатію долара» пов'язують із президентом В. Г. Тафтом (*Додаток К. 4*). У своєму щорічному посланні до Конгресу від 3 грудня 1912 р. він зазначив: «Дипломатія чинної адміністрації мала на меті вирішити сучасні проблеми комерційних відносин. Ця політика вирізнялася тим, що передбачала заміну куль доларом. Така політика так само відповідає ідеалістичним людинолюбним почуттям, велінням розумної політики, стратегії та легітимним комерційним цілям. Це є спробою, що неприховано має на меті розширення американської торгівлі... Уряд Сполучених Штатів надасть всю

необхідну підтримку будь-якому легітимному та корисному зарубіжному американському підприємству» [154]. Тафт практично наголошував на тому, що вже й так було давно доконаним фактом. При цьому «дипломатія долара», хоча й отримала таку назву аж під кінець президентства Тафта, виникла ще в період президентства В. Мак-Кінлі та продовжувалася за адміністрації Т. Рузвельта.

Як перший яскравий приклад використання «дипломатії долара» можна розглядати Кубу. Підтримання окупаційного американського режиму не було вигідним для США. Це, по-перше, вимагало суттєвих фінансових витрат, а, по-друге, суперечило американським політичним принципам та антиколоніальній риторичі. 11 січня 1901 р. в листі до держсекретаря Дж. Хея військовий міністр Е. Рут наголошував на тому, що необхідно якомога скоріше надати Кубі незалежність, але за умови внесення деяких поправок до кубинської конституції. Серед таких Рут називав право на інтервенцію, заборону укладення будь-яких договорів з іноземними державами без згоди та участі США, а також можливість отримувати право власності на землю задля створення військово-морських баз в певних пунктах. Окрім того, передбачалося, що всі видані військовим губернатором акти й всі набуті права (в тому числі й право власності) будуть збережені й залишаться незмінними. Все це, мовляв, мало бути здійснено задля інтересів Куби [12, с. 1-2]. Зрештою, ці пункти були покладені в основу так званої поправки сенатора Платта, ратифікованої 2 березня 1901 р. [77, с. 3353]. Поправка стала актом, який визначав відносини між США й Кубою та юридично закріпив економічну залежність острова від Північноамериканської республіки.

За адміністрації Т. Рузвельта прикладом цієї політики слугувала новоутворена Панамська республіка, яка практично перетворилася на американський протекторат, економічно залежний від США, а також Домініканська республіка, фінанси якої були взяті під американський контроль в лютому 1905 р. Але загалом для зовнішньополітичного курсу

Рузвельта була притамана відверто інтервенціоністська політика «великої палиці».

Ставши президентом, В. Г. Тафт прагнув вийти з тіні постаті Т. Рузвельта, а тому вирішив проводити власну політику, відмінну від тієї, якої дотримувався його попередник. В той час як Рузвельт робив основну ставку на інтервенцію, Тафт вирішив послуговуватися саме економічними методами. В Латинській Америці «дипломатія долара» здійснювалася в рамках «доктрини Монро», яка, захищаючи, з одного боку, Західну півкулю від європейського втручання, з іншого – дозволяла США посилювати свій контроль над латиноамериканськими країнами за допомогою капіталу. При цьому своєю метою Тафт та його держсекретар Ф. Нокс проголошували створення таких умов, за яких латиноамериканські країни могли б допомогти собі самі [331, с. 127; 154]. В такому твердженні ми знову можемо помітити нотку про цивілізаторську місію США. В Латинській Америці «дипломатія долара» за президентства Тафта була застосована до Гондурасу, Нікарагуа та Домініканської республіки, але загалом вона не дала позитивних результатів і лише посилила ворожість латиноамериканських країн до США, які й так ставилися до останніх досить насторожено та підозріло [331, с. 129].

Змін зазнав й далекосхідний зовнішньополітичний курс США. В той час як Рузвельт в рамках реалізації «доктрини відкритих дверей» основну ставку робив на підтримання балансу сил, використовуючи економічний компонент лише як допоміжний, так би мовити, для закріплення США в регіоні (без цього проводити ефективну політику було неможливо), Тафт зосередився саме на останньому й спробував зміцнити американські позиції в Китаї за допомогою економічної експансії. Так само, як і в Латинській Америці, в Китаї американський капітал мав би сприяти розвитку країни, що, у свою чергу, мало би стати запорукою політичної стабільності. Задля цього американські банкіри в червні 1909 р. об'єдналися в так звану «Американську групу». Її завдання полягало в тому, щоби надавати китайському уряду кредити для викупу Китайсько-Східної залізниці (КСЗ) у

Росії та Південно-Манчжурської Залізниці (ПМЗ) в Японії. Окрім цього, американські банкіри мали надати китайському уряду кредит для побудови нових магістралей [333, с. 120; 331, с. 125].

Прагнучи досягнути поставленої мети, США приєдналися в травні 1911 р. до банківського консорціуму (куди входили ще Великобританія, Німеччина та Франція), який мав надавати Китаю кредити [255, с. 80].

Однак спроби Тафта зміцнити американські позиції в Китаї та потіснити інші держави не мала успіху. Ані японці, ані росіяни не збиралися продавати свої залізничні акції. На додачу до цього в Китаї розпочалася Сінхайська революція, внаслідок якої нестабільність в країні лише посилилася.

На думку М. Гріна, неправильне тлумачення економічних інтересів, інтересів великих держав, а також самої доктрини «відкритих дверей» з боку правлячої республіканської верхівки позбавило Тафта політичного впливу на баланс сил в Китаї, який почав змінюватися на користь Японії [333, с. 122]. Нова ж адміністрація В. Вільсона вирішила відмовитися від курсу Тафта й у 1913 р. США вийшли з консорціуму [265, с. 50].

В Латинській Америці також відбувся відхід від «дипломатії долара». Хоча у своєму посланні до Конгресу від 2 грудня 1913 р. Вільсон й проголосив, що США перебувають в мирі з усіма країнами, а суперечності будуть вирішуватися дипломатичними засобами через арбітражний суд, на практиці реалії були зовсім іншими [162]. Вже у тому ж посланні він вказав на мексиканські події як на єдину хмаринку на горизонті, що свідчило про його наміри впливати на їх розвиток. Подальша ж латиноамериканська політика Вільсона засвідчила повернення до рузвельтівської «політики великої палиці» задля здійснення тієї ж цивілізаторської місії, суть якої полягала в експорті демократичних цінностей до інших країн. Першою ж країною, до якої В. Вільсон застосував цей підхід, якраз і була революційна Мексика.

Таким чином, можна стверджувати, що за час адміністрацій трьох президентів – В. Мак-Кінлі, Т. Рузвельта та В. Г. Тафта – економічна експансія стала складовою та невід’ємною частиною зовнішньополітичного курсу США. Доктрина «відкритих дверей» постала як довгострокова американська політика на Далекому Сході. Попри відверто економічний характер, головною метою доктрини «відкритих дверей» в адміністрації Рузвельта було не стільки досягнення економічної вигоди, скільки підтримування балансу сил за допомогою економічних важелів.

«Дипломатія долара» в чистому вигляді була характерною для зовнішньої політики адміністрації В. Г. Тафта й стала протилежним підходом до вироблення зовнішньополітичного курсу Т. Рузвельта не тільки щодо Латинської Америки, але й стосовно Далекого Сходу. Однак акцент на суто економічному спрямуванні зовнішньополітичного курсу призвів до краху такої політики з одночасним послабленням впливу США на Далекому Сході та ще більшому погіршенні відносин із деякими латиноамериканськими країнами. Хибність цієї політики засвідчив відхід наступної адміністрації В. Вільсона, який продемонстрував більшу схильність до рузвельтівського підходу в зовнішньополітичних справах.

Загалом, епоха прогресизму стала періодом виходу США на міжнародну арену та часом кардинальних змін у виробленні стратегії зовнішньополітичного курсу. Як свідчить проведений аналіз промов політичних діячів, риторики періодичних видань, змісту праць ідеологів маринізму та соціал-дарвінізму, а також практичні дії США на міжнародній арені, американці фактично почали генерувати імперську ідею, хоча й продовжували протиставляти себе традиційному колоніалізму, імперіалізму та класичним імперіям, які на той час існували в Старому Світі.

Нова Американська «неформальна імперія», яка постала з війни 1898 р., взяла курс на збільшення своєї військово-морської могутності, приєднавшись, таким чином, до інших держав у гонці озброєнь.

Завоювання США нових заморських територій сприяло тому, що американська політична еліта, а також певні кола суспільства, почали усвідомлювати себе не просто як обраний народ, як це було притаманно для попередніх періодів історії країни, але як частину англо-саксонської раси, на плечі якої нібито була покладена важлива цивілізаторська місія. Ідея того, що США повинні навчити й «оцивілізувати» інші народи, стала невід'ємною частиною політики В. Мак-Кінлі, Т. Рузвельта, але найбільш В. Вільсона. Відтак можемо стверджувати, що зазначений період став часом формування єдиної зовнішньополітичної ідеології, головною тезою якою була «цивілізаторська» місія, яка передбачала експорт демократії, ліберальних та протестантських цінностей до менш розвинутих народів. Зрештою, ця теза стала однією із домінуючих мотивів при формуванні зовнішньополітичного курсу США не лише в епоху прогресизму, але й усього XX ст. Таким цей курс залишається й по сьогоднішній день, щоправда, з деякими корективами.

Іншою підвалиною зовнішньополітичного курсу США стала доктрина «відкритих дверей» та «дипломатія долара». Хоча доктрину «відкритих дверей» в 1899-1914 рр. реалізувати в Китаї так і не вдалося, а політика В. Г. Тафта у вигляді «дипломатії долара» взагалі зазнала краху, тим не менше, ці принципи не були відкинуті. Вільна торгівля та підтримання політичного впливу США за допомогою економічних важелів так само, як і теза про «цивілізаторську» місію, стали складовими зовнішньополітичного курсу наступних президентських адміністрацій.

ВИСНОВКИ

Історична епоха, що тривала від Громадянської війни 1861-1865 рр. та Реконструкції й до початку військових дій в Європі в 1914 р., стала часом кардинальних змін у зовнішньополітичному курсі Північноамериканських Сполучених Штатів. Внаслідок цього, країна не лише вийшла на міжнародну арену, але й висунула претензії на статус великої держави.

Зміни американського зовнішньополітичного курсу в зазначений період отримали різні пояснення в історіографії. Радянські дослідники, для прикладу, послуговуючись марксистською концепцією й розглядаючи історичний процес крізь призму формаційного підходу, зводили її до суто економічних мотивів, які полягали у перенасиченості внутрішнього ринку та нагальній потребі пошуку нових, заморських ринків збуту. Американська історіографія більш різноманітна в цьому плані, а тому, окрім економічного чинника, деякі дослідники вказували на геополітичний та культурний, тобто ідеологічний. Але при цьому американські історики, пояснюючи зміну зовнішньої політики у період, що досліджується, робили наголос переважно на якомусь одному чиннику, а якщо й розглядали інші, то значно применшували їх роль.

Як свідчить проведений нами аналіз, виділяти один із них і одночасно применшувати значення іншого є недоцільним, адже лише їх сукупність сприяла зміні традиційної американської політики.

Стрімкий розвиток капіталістичних відносин, внаслідок якого США не лише перетворилися з аграрної на індустріально-аграрну державу, але й здобули провідні позиції в світі за обсягами сільськогосподарського та промислового виробництва, сприяв перенасиченню внутрішнього ринку, що, у свою чергу, зумовлювало потребу в пошуку нових, заморських ринків.

На основі аналізу джерельної бази ми можемо стверджувати, що ідея пошуку нових ринків фактично оволоділа значною частиною політичної еліти США у 90-х рр. XIX ст. У своїх промовах, виступах та передвиборчих програмах державні діячі все більше згадували про важливість цієї проблеми.

Однак перебільшувати значення цього фактору, на наш погляд, не слід, адже внутрішній ринок був ще здатен поглинути більшу частину вітчизняної продукції, тоді як лише деяка частка промисловців, в першу чергу, виробники бавовни та власники нафтових компаній, а також фермери, потребували пошуку заморських ринків. З огляду на це, дискурс з приводу здобуття нових ринків в середовищі політикуму Північноамериканських Сполучених Штатів був нічим іншим, як проявом паніки та занепокоєння, викликаними як економічними кризами, так і стрімкою експансією європейських держав, яка загрожувала перетворити на їхні колонії всі потенційні ринки збуту для США.

Геополітичні міркування були пов'язані з економічними й мали такий самий вагомий вплив на зміну зовнішньополітичного курсу США. Побудова міжокеанського каналу під егідою США, створення опорних пунктів для торгівлі в Тихому океані та Карибському басейні й одночасно нейтралізація європейського впливу – все це спонукало американський істеблішмент проводити більш послідовний та рішучий зовнішньополітичний курс у вигляді «превентивного імперіалізму». Вирішення цих завдань, зрештою, мало сприяти й підняттю статусу США на міжнародній арені, що було не менш важливим, оскільки їх сприйняття європейськими великими державами як країни другого гатунку не давало можливості американцям ефективно відстоювати свої інтереси.

Якщо потреба в ринках та розширення сфери впливу були беззаперечними стимулами зміни зовнішньополітичного курсу, то специфіка ментальності мала двозначний вплив на формування позиції різних суспільних груп щодо цього. З одного боку, прагматичний погляд на життя, прагнення досягнути успіху в певній сфері діяльності, а також потяг до збагачення, змушували широкі верстви американського суспільства зосереджуватися на більш нагальних домашніх проблемах, залишаючи водночас зовнішньополітичні справи поза їх увагою. З іншого, віра у власну обраність і перевагу над іншими народами й расами, а також потяг до

експансії, навпаки, спонукали політичну та бізнес еліту до більш активної діяльності на міжнародній арені. Саме ці риси дозволяли політичній еліті впливати на громадську думку задля схвалення та підтримки зовнішньополітичного курсу, якого вони прагнули.

Зміна зовнішньої політики вимагала відповідного теоретичного обґрунтування, адже без цього механізм функціонування демократичної системи США навіть з формального боку не дозволив би частині правлячої еліті, яка безпосередньо керувала державою, провадити той зовнішньополітичний курс, який вона вважала доцільним. Саме тому їй була потрібна підтримка з боку громадськості, а також тієї частини еліти, яка займала нейтральні або ж ворожі позиції в цьому питанні.

Нові досягнення в галузі науки і техніки, а також високі темпи розвитку різних галузей економіки стали не лише живильним ґрунтом для поширення ідей, які мали доводити переваги США над іншими народами наукоподібними аргументами і твердженнями, але й слугували наочним доказом цього. Все це зумовило звернення американської еліти до філософії соціального дарвінізму.

Американські соціал-дарвіністи, послуговуючись ще й расовою термінологією, описували політичний та соціально-економічний лад США як певний еталон, на який інші країни не лише мусили рівнятися, але й запозичувати його елементи. Це оголошувалося головною місією американців, їх «призначенням долі». Для її реалізації США, як вказували ідеологи соціал-дарвінізму, повинні були за потреби застосувати навіть силові методи, що на практиці означало провадження експансіоністської політики.

Як відгалуження соціал-дарвінізму в США набула популярності ідея так званого англо-саксонізму, яка проголошувала расову, культурну та історичну спільність британців та американців, а також їх цивілізаторську місію. Її прихильники були переконані в необхідності формування альянсу Північноамериканської республіки та Британської імперії. Такий союз мав би

не лише полегшити процес поширення спільних для англо-саксів ідеалів, заснованих на лібералізмі, але й надати можливість ефективно протистояти німецькій та російській загрозі.

Проведений нами аналіз заголовків і змісту газетних статей, книг, в яких пропагувалася філософія соціального дарвінізму та ідея «англо-саксонізму», а також обсягів їх накладу, дозволяє стверджувати про їх неабияку популярність у суспільстві. Американська громадськість, принаймні її частина, не лише була ознайомена з цими твердженнями, але й сприймала та підтримувала їх. Політична еліта ж, у свою чергу, почала запозичувати деякі соціал-дарвіністські постулати та категоріальний апарат для того, щоби пояснити опозиціонерам та широким верствам суспільства зміну курсу зовнішньої політики.

Разом зі зміною поглядів та цілей на зовнішню політику, видозмінилося й ставлення до військово-морського флоту. Якщо після Громадянської війни ВМФ вважали занадто великим як для потреб мирного часу, а для державного бюджету – фінансово витратним, то з 80-х рр. XIX ст. в ньому почали вбачати вже основний засіб реалізації зовнішньої політики США, спрямованої на забезпечення власних інтересів, протидії європейському експансіонізму та захист американських громадян в різних регіонах. Впродовж 80-90-х рр. XIX ст. урядові кола США взяли курс на відродження ВМФ, пропагуючи цю ідею як серед політичної еліти, так і серед громадськості.

Відзначимо, що на хвилі створення «Нового американського флоту» цілком закономірним стало явище формування ідеології маринізму, ключовим елементом якої стала концепція «морської сили» капітана, А. Т. Мехена.

Попри те, що ідея відновлення флоту в США була на порядку денному, а періодичні видання, як свідчить їхній зміст, досить часто друкували уривки з книг та статей, а також інтерв'ю чи окремі висловлювання А. Т. Мехена, правляча еліта, за винятком деяких осіб на кшталт Т. Рузвельта та

Г. К. Лоджа, не поспішала запозичувати його ідеї. Лише після іспано-американської війни 1898 р. ситуація кардинально змінилася. Ставши господарем Білого Дому в 1901 р., Т. Рузвельт взяв на озброєння ідеї Мехена, поклавши їх в основу своєї військово-морської політики. Наступні президенти, В. Г. Тафт та В. Вільсон, хоча й мали власне бачення методів проведення зовнішньополітичного курсу, все ж таки продовжили роботу Рузвельта з розбудови флоту.

Зазначимо, що поряд із розвитком експансіоністських ідей та концепцій відбулася трансформація й доктринальних засад зовнішньої політики США. В науковій літературі побутує думка начебто для Північноамериканських Штатів був притаманний ізоляціоністський курс у побудові відносин з іншими державами. Однак низка фактів свідчить про інше. Принцип, на який спиралися американські державні діячі, скоріше нагадував традиційну для Великобританії політику «блискучої ізоляції», спрямовану на ухилення від постійних союзів та альянсів. До того ж такий підхід був співзвучним із заповідями Дж. Вашингтона, від якого, до речі, й виводять зачатки американського ізоляціонізму. Що ж до останнього, то варто зауважити, що саме таке поняття не використовувалося, а почало входити в обіг лише наприкінці «позолоченої епохи». Ізоляціонізм скоріше за все був більш притаманний для зовнішньополітичного курсу США між двома світовими війнами, а для періоду, що досліджується, характерним було дотримання принципів, які, як нам видається, доцільно називати «доктриною Вашингтона».

Кардинальної трансформації зазнала й основа латиноамериканського зовнішньополітичного курсу США – «доктрина Монро». Її принципи, виголошені президентом Дж. Монро ще в 1823 р., були спрямовані проти можливої загрози європейського колоніалізму в Західній півкулі. Але з плином часу її призначення почало змінюватися, внаслідок чого захисна за своїм характером доктрина почала видозмінюватися на наступальну, слугуючи засобом виправдання випадків північноамериканської інтервенції

до країн Латинської Америки. Яскравим прикладом цього було використання цього концепту для виправдання анексії Техасу та Орегону в середині XIX ст.

Проголошення «доктрини Олні» в 1895 р. стало наступним етапом трансформації «доктрини Монро». В цьому випадку ми можемо простежити прагнення США взяти на себе статус головного арбітра всієї Західної півкулі у вирішенні суперечок між Старим та Новим Світом. До того ж аргументація з боку США на користь такої ролі набула принципово іншого забарвлення. Р. Олні вказував не на містичні уявлення про обраність та вище призначення американців, а на цілком реальні та беззаперечні факти, а саме – економічну перевагу США над іншими народами, як латиноамериканськими, так і європейськими. З цим же, у свою чергу, було посперечатися досить важко, а тому відбулося формальне визнання «доктрини Монро» Великобританією.

Третя ґрунтовна зміна «доктрини Монро» припала на президентство Т. Рузвельта. Поширення ідей соціального дарвінізму, расистські уявлення, а також іспано-американська війна, наслідком якої було здобуття заморських володінь, посприяли тому, що політична еліта США почала дедалі активніше послуговуватися твердженням про цивілізаторську місію щодо відсталих народів. Саме ця тенденція, а не суто експансіоністські мотиви, чітко простежується в новій трактовці «доктрини Монро» Т. Рузвельтом, а не лише експансіоністські мотиви, як це побутує в радянській, американській, та деяких вітчизняних дослідженнях. В інтерпретації Рузвельта «доктрина Монро» мала застосовуватися для встановлення законності та порядку шляхом інтервенції і тимчасової окупації в тих країнах, де це, на думку американських урядовців, було необхідно. Політика «великої палиці», як практична складова поправки Рузвельта, була покликана виконати це завдання, але аж ніяк не анексувати нові території. При цьому сама доктрина так і не стала частиною міжнародного права.

В 1912 р. свої правки до принципів «доктрини Монро» вніс сенатор Г. К. Лодж. Однак його доповнення не видозмінювали змістове наповнення доктрини, а лише розширювали можливості її застосування.

Бурхливі події в Піднебесній, пов'язані з останньою спробою китайців звільнити країну від іноземного впливу за умов панування маньчжурської династії, спонукали американських урядовців приділити більше уваги цьому регіону. Наслідком цього стало розроблення принципів далекосхідної політики США, відомої як «доктрина відкритих дверей». Спрямована на забезпечення принципів вільної торгівлі, збереження територіальної цілісності та реформування політико-адміністративної системи Китаю, ця доктрина за президентства Т. Рузвельта перетворилася на своєрідну політику балансування сил між великими державами. Хоча адміністрація наступного президента В. Г. Тафта почала вбачати в доктрині «відкритих дверей» виключно засіб економічної експансії, так звану «дипломатію долара», що, зрештою, призвело до колапсу його зовнішньої політики в цьому регіоні через спротив з боку великих держав, принципи доктрини продовжили залишатися підґрунтям далекосхідної політики США навіть після завершення Першої світової війни.

Трансформація зовнішньополітичного курсу США не могла не привести до зіткнення американських та європейських інтересів в тих регіонах, де Сполучені Штати намагалися розширити свої сфери впливу. В Тихому океані та Латинській Америці це мало не спричинило військові зіткнення між США та великими державами. На Далекому Сході, навпаки, Сполучені Штати були змушені діяти більш обережно через нестачу сил. Однак розвиток подій свідчив лише про одне – великі держави, з огляду на зростання, в першу чергу, економічної ваги, і, дещо менше, політичного впливу США у світі, були змушені дедалі більше рахуватися з їхніми інтересами.

В Тихоокеанському регіоні доказом цього стало мовчазне визнання американської анексії Гавайїв, Філіппін та згода з боку Німеччини на поділ Самоа. В Латинській Америці США практично здобули визнання принципів «доктрини Монро» Великою Британією внаслідок Венесуельської кризи 1895 р., нехай і неофіційно. Та й навіть на Далекому Сході великі європейські

держави та Японія формально погодилися із дотриманням принципів доктрини «відкритих дверей». Проте фактичне саботування доктрини з боку останніх не дозволило Сполученим Штатам її реалізувати на практиці.

Насамкінець зазначимо, що, незважаючи на конституційний лад та республіканський устрій, США в досліджуваній період, перетворювалися на унікальну імперську державу. Попри формальну відсутність колоніальних володінь та колоніальної адміністрації на кшталт тих, які були в наявності у європейських країн, Сполученим Штатам були притаманні декілька рис, характерних для імперської держави. Серед таких, на нашу думку, були: цивілізаторська місія як невід'ємна складова ідеології більшості імперій епохи Нового часу, дедалі активніша участь у міжнародних справах, в тому числі й втручання в різні міждержавні конфлікти, прагнення до підвищення свого статусу та розширення сфер впливу, а також класичне для імперій сприйняття сусідів як слабких та залежних від себе держав, прикладом чого може слугувати латиноамериканська політика президентських адміністрацій, і не тільки для вказаного періоду. Однак найголовніша ознака, на нашу думку, полягає в характері контролю нових територій. Сполучені Штати не потребували колоніальних володінь задля економічної експлуатації; їм потрібні були лише опорні пункти для базування своїх ВМС. В цьому й полягає специфіка американського колоніалізму. Навіть тоді, коли світова колоніальна система розпалася, і європейські держави втратили свої заморські володіння, США зберегли і продовжують зберігати опорні пункти у вигляді військових та військово-морських баз у різних куточках планети, що становить основу їх військової могутності. З огляду на ці аргументи, ми цілком поділяємо тезу про розгляд США як «неформальної імперії».

Таким чином, в розглядуваній нами період під впливом економічних, геостратегічних та ідейно-психологічних чинників відбувався процес формування ідейних засад зовнішньої політики США, які визначили напрями їхньої діяльності на міжнародній арені в ХХ ст. Все це згодом втілювалося у концепцію світового лідерства, висунуту США після Першої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ
ДЖЕРЕЛА

А) НЕОПУБЛІКОВАНІ

National Archives and Records Administration (NARA), U.S.

National Archives Building, Washington DC

1. Confidential Circular Letter, Naval Department, September 26, 1899. Box 674. Folder 1. Statistical statements as to number of men, number of vessels, tonnage and cost of U.S. Navy at various periods.
2. Correspondence to US Sec. of State John Hay, February 28, 1899. Box 674. Folder 1. Statistical statements as to number of men, number of vessels, tonnage and cost of U.S. Navy at various periods.
3. From letter to Senator Elbert D. Thomas, April 8, 1936. . Box 674. Folder 1. Statistical statements as to number of men, number of vessels, tonnage and cost of U.S. Navy at various periods.
4. Rear-Admiral US Navy Sigsbee C. D. to the Secretary of the Navy, April 3, 1905. Box 674. Folder 1. Statistical statements as to number of men, number of vessels, tonnage and cost of U.S. Navy at various periods.
5. Tonnage of the United States Navy 1776-1921. Box 674. Folder 1. Statistical statements as to number of men, number of vessels, tonnage and cost of U.S. Navy at various periods.
6. Smothers A. E. to Secretary of Navy, March 20. 1906. Box 674. Folder 5. Condition of Navy. Letter from Secretary giving list of vessels and information concerning, from 1865-1882. Also, miscellaneous material relating to Naval Policy in general.
7. General order No. 224. Washington, March 23, 1877. Box 675. Folder 5. Miscellaneous orders relating to naval policy.
8. Extract from the annual report of the Secretary of the Navy of November 29, 1882. Box 675. Folder 5. Miscellaneous orders relating to naval policy.

9. General order No. 323. Washington, October 1, 1884. Box 675. Folder 5. Miscellaneous orders relating to naval policy.
10. General order No. 332. Washington, February 7, 1885. Box 675. Folder 5. Miscellaneous orders relating to naval policy.
11. Suggestions for building program. Rear Admiral F.J. Higginson. Box 675. Folder 5. Miscellaneous orders relating to naval policy.

U.S. National Archives, College Park, Maryland

12. Root E. to Hay J. Washington, January 11, 1901. The correspondence between Leonard Wood and General Secretary of War 1899-1902. Record Group 350, Stack 150, Row 58, Compartment 9, Shelf 3. National Archives Inventory Series Number 3.
13. Root E. to Wood L., January 19, 1901. The correspondence between Leonard Wood and General Secretary of War 1899-1902. Record Group 350, Stack 150, Row 58, Compartment 9, Shelf 3. National Archives Inventory Series Number 3.
14. Root E. to Wood L., January 9, 1901. The correspondence between Leonard Wood and General Secretary of War 1899-1902. Record Group 350, Stack 150, Row 58, Compartment 9, Shelf 3. National Archives Inventory Series Number 3.
15. U.S. Consulate Journal. Havana, November 28, 1894. Enclosure 1. Document No. 2368. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
16. U.S. Consulate Journal. Havana, December 3, 1894. Enclosure 1. Document No. 2373. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
17. U.S. Consulate Journal. Havana, December 12, 1894. Enclosure 1. Document No. 2378. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
18. U.S. Consulate Journal. Havana, December 20, 1894. Enclosure 1. Document No. 2384. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.

19. U.S. Consulate Journal. Havana, December 22, 1894. Enclosure 1. Document No. 2388. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
20. U.S. Consulate Journal. Havana, December 23, 1894. Enclosure 1. Document No. 2389. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
21. U.S. Consulate Journal. Havana, December 28, 1894. Enclosure 1. Document No. 2393. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
22. U.S. Consulate Journal. Havana, December 18, 1894. Enclosure 1. Document No. 2319. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
23. U.S. Consulate Journal. Havana, January 5, 1895. Enclosure 1. Document No. 2399. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
24. U.S. Consulate Journal. Havana, February 9, 1895. Enclosure 1. Document No. 2418. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
25. U.S. Consulate Journal. Havana, January 22, 1895. Enclosure 1. Document No. 2408. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
26. U.S. Consulate Journal. Havana, October 1, 1896. Enclosure 1. Document No. 167. Microfilm. Roll 127. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
27. U.S. Consulate Journal. Havana, October 1, 1895. Enclosure 1. Document No. 159. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
28. U.S. Consulate Journal. Havana, March 2, 1895. Enclosure 1. Document No. 2439. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.

29. U.S. Consulate Journal. Havana, March 7, 1895. Enclosure 1. Document No. 2442. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
30. U.S. Consulate Journal. Havana, January 8, 1895. Enclosure 1. Document No. 2400. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
31. U.S. Consulate Journal. Havana, February 9, 1895. Enclosure 3. Document No. 2418. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
32. U.S. Consulate Journal. Havana, February 27, 1895. Enclosure 2. Document No. 2429. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
33. U.S. Consulate Journal. Havana, February 26, 1895. Enclosure 1. Document No. 2428. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
34. U.S. Consulate Journal. Havana, February 9, 1895. Enclosure 3. Document No. 2418. Microfilm. Roll 120. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
35. U.S. Consulate Journal. Havana, October 3, 1896. Enclosure 1. Document No. 160. Microfilm. Roll 127. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
36. U.S. Consulate Journal. Havana, October 9, 1896. Enclosure 1. Document No. 168. Microfilm. Roll 127. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
37. U.S. Consulate Journal. Havana, October 10, 1896. Enclosure 1. Document No. 171. Microfilm. Roll 127. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
38. U.S. Consulate Journal. Havana, June 29, 1897. Enclosure 1. Document No. 551. Microfilm. Roll 130. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.

39. U.S. Consulate Journal. Havana, June 9, 1897. Enclosure 1. Document No. 520. Microfilm. Roll 130. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
40. U.S. Consulate Journal. Havana, June 9, 1897. Enclosure 1. Document No. 519. Microfilm. Roll 130. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.
41. U.S. Consulate Journal. Havana, June 9, 1897. Enclosure 2. Document No. 519. Microfilm. Roll 130. Record Group M899. Dispatches from US consulate in Havana.

Б) ОПУБЛІКОВАНІ ДОКУМЕНТИ

ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ ТА СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ

42. Вашингтон Дж. Перша інавгураційна промова, 30 квітня 1789 р. // Інавгураційні промови Президентів США / Пер. з англ. В.К. Горбатька; Худож.-оформлювач Б.П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2009. – С. 5-8.
43. Вільсон В. Перша інавгураційна промова, 4 березня 1913 р. // Інавгураційні промови Президентів США; пер. с англ. В.К. Горбатька. – Харків: Фоліо, 2009. – С. 198-202.
44. Гаррісон Б. Інавгураційна промова, 4 березня 1889 р. // Інавгураційні промови Президентів США / Пер. с англ. В.К. Горбатька; Худож.-оформлювач Б.П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2009. – С. 157-166.
45. Заключительный акт Берлинской «Африканской» конференции, 14/26 февраля 1885 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: istmat.info/node/27251
46. Императорский указ, 21 июня 1900 г. // Восстание ихэтуаней. Документы и материалы. – М.: Наука. 1968. – С. 116-117.
47. Клівленд Г. Перша інавгураційна промова, 4 березня 1885 р. // Інавгураційні промови Президентів США / Пер. с англ. В.К. Горбатька; Худож.-оформлювач Б.П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2009. – С. 152-156.

48. Мак-Кінлі В. Перша інавгураційна промова, 4 березня 1897 р. // Інавгураційні промови Президентів США / Пер. с англ. В.К. Горбатька; Худож.-оформлювач Б.П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2009. – С. 173-183.
49. Проект европейской торгово-политической коалиции против США // Фурсенко А. А. Борьба за раздел Китая и американская доктрина открытых дверей 1895-1900. – М.-Л.: Акад. Наук СССР, 1956. – С. 209-212.
50. Тафт В. Г. Інавгураційна промова, 4 березня 1909 р. // Інавгураційні промови Президентів США / Пер. з англ. В.К. Горбатька; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2009. – С. 186-197.
51. Устав ихэтуаней // Восстание ихэтуаней. Документы и материалы. – М.: Наука. 1968. – С. 27-29.
52. Хейс Р. Інавгураційна промова, 5 березня 1877 р. // Інавгураційні промови Президентів США / Пер. с англ. В.К. Горбатька; Худож.-оформлювач Б.П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2009. – С. 138-143.
53. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1888. – Washington: United States Government Printing Office, 1888. – 593. p.
54. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1889. In 2 parts – Washington: United States Government Printing Office, 1890. – Part 2. – 843 p.
55. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1893. – Washington: United States Government Printing Office, 1893. – 629 p.
56. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1896. – Washington: United States Government Printing Office, 1896. – 631 p.
57. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1898. – Washington: United States Government Printing Office, 1898. – 929 p.
58. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1903. – Washington: United States Government Printing Office, 1903. – 1294
59. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1905. – Washington: United States Government Printing Office, 1905. – 1252 p.
60. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1909. – Washington: United States Government Printing Office, 1909. – 1063 p.

61. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1913. – Washington: United States Government Printing Office, 1914. – 558 p.
62. Annual Reports of the Navy Department for the Fiscal Year 1914. – Washington: United States Government Printing Office, 1915. – 488 p.
63. Beveridge A. J. The march of the flag // The meaning of the times, and other speeches / by Beveridge A. J. – Indianapolis: The Bobbs-Merrill company, 1908. – P. 47-57.
64. Beveridge A. J. The star of empire // The meaning of the times, and other speeches / by Beveridge A. J. – Indianapolis: The Bobbs-Merrill company, 1908. – P. 118-143.
65. Chester A.A. First Annual Message December 6, 1881. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29522
66. Chester A.A. Second Annual Message December 4, 1882. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29523
67. Chester A.A. Third Annual Message December 4, 1883. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29524
68. Chester A.A. Fourth Annual Message December 1, 1884. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29525
69. Circular Letter of July 3, 1900 // Williams W. A. The Shaping of American Diplomacy: Readings and Documents in American Foreign Relations. In 2 vol. – Chicago: Rand McNally, 1956. – Vol. 1. (1750-1900). – P. 438.
70. Cleveland G. First Annual Message, December 8, 1885. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29526
71. Cleveland G. First Annual Message December 4, 1893. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29534
72. Cleveland G. Second Annual Message December 3, 1894 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29535
73. Commerce, 1878 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol.– Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 2. – P. 1574-1576.

74. Congressional Globe. – Washington: Congressional Globe Office, 1868. – Vol. 40. – 2-nd Ses. – Pt. V.
75. Congressional Record. – Washington: Government Printing Office, 1885. – Vol. 16. – Pt. II.
76. Congressional Record. – Washington: Government Printing Office, 1885. – Vol. 16. – Pt. III.
77. Congressional Record. – Washington: Government Printing Office, 1901. – Vol. 34. – Pt. IV.
78. Congressional Record. – Washington: Government Printing Office, 1905. – Vol. 49. – Pt. I.
79. Congressional Record. – Washington: Government Printing Office, 1908. – Vol. 42. – Pt. IV.
80. Congressional Record. – Washington: Government Printing Office, 1912. – Vol. 48. – Pt. X.
81. Corwin T. to Seward W. H., July 29, 1861 // The record of American diplomacy: documents and readings in the history of American foreign relations / ed. by Ruhl J. Bartlett. – 2nd ed. – New York: Alfred A. Knopf, 1950. – P. 297-299.
82. Democratic Party Platform of 1876. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29581
83. Democratic Party Platform of 1880. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29582
84. Democratic Party Platform of 1884. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29583
85. Democratic Party Platform of 1888. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29584
86. Democratic Party Platform of 1892. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29585
87. Democratic Party Platform of 1896. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29586

88. Democratic Party Platform of 1900. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29587
89. Final Protocol Entered into between the Plenipotentiaries of Various Powers at the Conclusion of the So-Called «Boxer» Troubles in 1900, 7 September 1901 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol. – Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 2. – P. 2006-2012.
90. General Act Providing for the Neutrality and Autonomous Government of the Samoan Islands, 14 June 1889 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol.– Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 2. – P. 1576 – 1589.
91. Harrison В. Second Annual Message December 1, 1890. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29531
92. Harrison В. Third Annual Message December 9, 1891. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29532
93. Harrison В. Fourth Annual Message December 6, 1892. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29533
94. Historical Statistics of the United States: 1789-1945. – Washington: U.S. Dept. of Commerce, 1949. – 363 p.
95. Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970. In 2 vol. – Washington: U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1975. – Vol. 1. – 600 p.
96. Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970. In 2 vol. – Washington: U.S. Department of Commerce, Bureau of the Census, 1975. – Vol. 2. – 600 p.
97. Instruction sent mutatis mutandis to the United States ambassadors at London, Paris, Berlin, St. Petersburg, and Rome, and to the United States Minister at Tokyo, 20 March 1900 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and

agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol. – Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 1. – P. 260.

98. Letter of Seward W. H. to Spanish, French, and British Ministers in Washington, December 4, 1861 // The record of American diplomacy: documents and readings in the history of American foreign relations / ed. by Ruhl J. Bartlett. – 2nd ed. – New York: Alfred A. Knopf, 1950. – P. 300-302.

99. Letter of Napoleon III to General Forey, July 3, 1862 // The record of American diplomacy: documents and readings in the history of American foreign relations / ed. by Ruhl J. Bartlett. – 2nd ed. – New York: Alfred A. Knopf, 1950. – P. 304-305.

100. Letter of Seward W. H. to the Marquise de Montholon, February 12, 1866 // The record of American diplomacy: documents and readings in the history of American foreign relations / ed. by Ruhl J. Bartlett. – 2nd ed. – New York: Alfred A. Knopf, 1950. – P. 305-307.

101. Letter of Mr. Williamson to Mr. Evarts, September 24, 1877 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 3, 1877. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1877. – P. 18-27.

102. Letter of Mr. Hilliard to Mr. Evarts, May 23, 1878 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 3, 1877. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1877. – P. 561-562.

103. Letter of Mr. Hurlbut to Mr. Blaine, October 5, 1881 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 5, 1881. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1882. – P. 938-939.

104. Letter of Mr. Blaine to Mr. Comly, November 19, 1881 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 5, 1881. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1882. – P. 633-635.

105. Letter of Mr. Blaine to Mr. Comly, December 1, 1881 // // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 5, 1881. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1882. – P. 635-639.

106. Letter of Mr. Comly to Mr. Frelinghuysen, April 10, 1882 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 4, 1883. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1887. – P. 334-337.

107. Letter of Mr. Comly to Mr. Frelinghuysen, May 8, 1882 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 4, 1883. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1887. – P. 342-343.

108. Letter of Mr. Frelinghuysen to Mr. Tisdell, 8 September, 1884 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 8, 1885. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1886. – P. 282-284.

109. Letter of Mr. Tisdell to Mr. Bayard, 20 April, 1885 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 8, 1885. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1886. – P. 294-300.

110. Letter of Mr. Tisdell to Mr. Bayard, 29 June, 1885 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 8, 1885. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1886. – P. 300-311.

111. Letter of Mr. Bernhard to Mr. Rail, May 1, 1886 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 6, 1886. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1887. – P. 61-62.

112. Letter of Mr. Hanna to Mr. Bayard, February 5, 1887 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president,

transmitted to Congress June 28, 1888. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1888. – P. 92-93.

113. Letter of Mr. Merrill to Mr. Bayard, July 11, 1887 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress June 26, 1888. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1888. – P. 573-580.

114. Letter of Mr. Bayard to Mr. Merrill, July 12, 1887 // Mr. Hanna to Mr. Bayard, February 5, 1887 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress June 28, 1888. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1888. – P. 580-581.

115. Letter of Mr. Ryan to Mr. Blaine, June 1, 1889 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 3, 1889. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1890. – P. 561-562.

116. Letter of Mr. Lycan to Mr. Forbes, December 10, 1892 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 4, 1893. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1894. – P. 409.

117. Letter of Mr. Forbes to Mr. Wharton, February 20, 1893 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 4, 1893. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1894. – P. 411-412.

118. Letter of Mr. James B. Kennedy and others to Mr. Thompson, November 29, 1893 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 4, 1893. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1894. – P. 81.

119. Letter of Mr. Olney to Mr. Bayard, 20 July, 1895 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 2, 1895. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1895. – Part I. – P. 545-562.

120. Letter of Lord Salisbury to Sir Julian Pauncefote, 26 November, 1895 // Papers relating to the foreign relations of the United States, with the annual message of the president, transmitted to Congress December 2, 1895. – Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1896. – Part I. – P. 563-567.
121. Letter of Mr. Hay to Mr. Tower, 6 September 1899 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol.– Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 1. – P. 256-258.
122. Letter of Mr. Choate to Lord Salisbury, 22 September 1899 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol. – Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 1. – P. 249-251.
123. Lodge H. C. The tariff speech in the Senate, April 10, 1894 // Speeches and addresses, 1884-1909 / by L. H. Cabot. – Boston, Houghton, 1909. – P. 85-153.
124. McKinley W. Second Annual Message December 5, 1898. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29539
125. McKinley W. Third Annual Message December 5, 1899. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29540
126. McKinley W. Fourth Annual Message December 3, 1900. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29541
127. Minutes of the International American Conference. Actas de la Conference Internacional Americana. – Washington: Government Printing Office, 1890. – 905 p.
128. McKinley W. Speech at the Dinner of the Commercial Club of Cincinnati, Saturday, October 30, 1897 // Speeches and Adresses of William McKinley: from March 1, 1897 to May 30, 1900. – New York: Doubleday & McClure Co., 1900 – P. 52-55.
129. Monroe J. Seventh Annual Message. December 2, 1823. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29465

130. Polk J. K. First Annual Message, December 2, 1845. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29486
131. President McKinley's second inaugural address // A Compilation of the Messages and Papers of the Presidents. In 20 vol. / By Richardson J. D. – New York: Bureau of National Literature, 1917. – Vol. 14. – P. 6465-6469.
132. President Wilson's Fourteen Points, January 8, 1918 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: wwi.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson's_Fourteen_Points
133. Reciprocity Convention, 1884 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol.– Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 1. – P. 919-920.
134. Republican Party Platform of 1876. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29624
135. Republican Party Platform of 1880. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29625
136. Republican Party Platform of 1884. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29626
137. Republican Party Platform of 1888. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29627
138. Republican Party Platform of 1892. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29628
139. Republican Party Platform of 1896. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29629
140. Republican Party Platform of 1900. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29630
141. Republican Party Platform of 1908. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29632
142. Roosevelt T. First Annual Message December 3, 1901. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29542

143. Roosevelt T. Second Annual Message December 2, 1902. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29543
144. Roosevelt T. Third Annual Message December 7, 1903. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29544
145. Roosevelt T. Fourth Annual Message December 6, 1904. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29545
146. Roosevelt T. First Annual Message December 5, 1905. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29546
147. Roosevelt T. Third Annual Message December 3, 1907. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29548
148. Roosevelt T. Fourth Annual Message December 8, 1908. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29549
149. Rutherford B. H. First Annual Message December 3, 1877. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29518
150. Rutherford B. H. Fourth Annual Message December 6, 1880. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29521
151. Taft W. H. First Annual Message December 7, 1909. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29550
152. Taft W. H. Second Annual Message December 6, 1910. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29551
153. Taft W. H. Third Annual Message December 5, 1911. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29552
154. Taft W. H. Fourth Annual Message December 3, 1912. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29553
155. The American Year-Book and national register for 1869, ed. by D. N. Camp. – Hartford: Published by O.D. Case & Company, 1869. – 824 p.
156. The Tariff act of 1890, compared with the Tariff act of 1883 and the Mills bill // by United States. Laws, statutes, etc. – Washington: Government Printing Office, 1891. – 150 p.

157. The tariff on imports into the United States and the free list, as contained in act of July 24, 1897 / by United States. Laws, statutes, etc. – Washington: Government Printing Office, 1908. – 142 p.
158. Treaty as to Commercial Intercourse and Judicial Procedure, 17 November 1880 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol.– Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 1. – P. 239-241.
159. Treaty of Reciprocity, 1875 // Treaties, Conventions, international acts, protocols and agreements between the United States of America and other powers, 1776-1909: In 2 vol.– Washington: Government Printing Office, 1910. – Vol. 1. – P. 915-917.
160. U.S. Navy Ship Force Levels, 1892-1897. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.history.navy.mil/research/histories/ship-histories/us-ship-force-levels.html#1898
161. Washington's Farewell Address 1796. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: avalon.law.yale.edu/18th_century/washing.asp
162. Wilson W. First Annual Message December 2, 1913. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29554
163. Wilson W. Second Annual Message December 8, 1914. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29555

ДОКУМЕНТИ ОСОБОВОГО ПОХОЖДЕНИЯ

164. Адамс Г. Воспитание Генри Адамса / Пер. с англ. М. А. Шерешевской; Послесл. А. Н. Николукина; Коммент. В. Т. Олейника. – М.: Прогресс, 1988. – 752 с.
165. Карнеги Э. История моей жизни / Эндрю Карнеги; Моск. Центр Карнеги. – М.: РОССПЭН, 2007. – 239 с.
166. Поссе В. Европа в 1897 году. События западноевропейской жизни с января 1897 года по апрель 1898 года. – СПб: Типография А. А. Прохоровщикова, 1898. – 52 с.

167. Рокфеллер Дж. Д. Как я нажил 500 000 000 долларов. Мемуары миллиардера / Дж. Д. Рокфеллер; пер. с англ. В.Н. Классон. – М.: Изд. АСТ, 2015. – 144 с.
168. У стен недвижимого Китая. Дневник корреспондента «Нового Края» на театре военных действий в Китае в 1900 году Дмитрия Янчевецкого. – СПб.: Порт-Артур, издание П. А. Артемьева, 1903. – 618 с.
169. Letter of Roosevelt T. to Mahan A. T., May 12, 1890. // Roosevelt T. Letters and Speeches. – New York, 2004. – P. 45-46.
170. Letter of Roosevelt T. to Lodge H. K., December 20, 1895 // The letters of Theodore Roosevelt: In 2 vol. / by E. E. Morrison. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1951. – Vol. 1: The Years of Preparation (1868-1898). – P. 500-501.
171. Letter of T. Roosevelt to J. D. Long, April 26, 1897 // Roosevelt T. Letters and Speeches. – New York, 2004. – P. 93-94.
172. Letter of T. Roosevelt to A. T. Mahan, May 3, 1897 // Roosevelt T. Letters and Speeches. – New York, 2004. – P. 95.
173. Letter of T. Roosevelt to J. D. Long, September 30, 1897 // Roosevelt T. Letters and Speeches. – New York, 2004. – P. 120-121
174. Letter of Roosevelt T. to G. Dewey, February 25, 1898. // Roosevelt T. Letters and Speeches. – New York, 2004. – P. 141.
175. Letter of T. Roosevelt to Secretary Long, January 22, 1898 // Papers of John Davis Long, 1897-1904; selected and edited by Gardner W.A. – Boston: Massachusetts Historical Society, 1939. – p. 41-42.
176. Letter of T. Roosevelt to J. D. Long, January 14, 1898 // Roosevelt T. Letters and Speeches. – New York, 2004. – P. 132-133.
177. Letter of T. Roosevelt to L. F. Abbott, September 13, 1907 // Roosevelt T. Letters and Speeches. – New York, 2004. – P. 529-530.
178. Roosevelt T. An Autobiography. – New York: The Macmillan Company, 1919. – 686 p.

ПРАЦІ СУЧАСНИКІВ

179. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю 1660-1783 / Пер. с англ. Н. Азбелева. – СПб.: Типография Морского Министерства, 1895. – 636 с.
180. Токвиль А. Демократия в Америке. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
181. Burgess J. W. Political science and comparative constitutional law. – New York: Baker and Taylor company, 1902. – 376 p.
182. Carnegie A. Wealth // The North American Review. – Vol. 148. – № 391. – 1889. – P. 653-664.
183. Cramp C. H. Sea Power of the United States // The North American Review. – Vol. 159. – № 453. – 1894. – P. 137-149.
184. Denby C. America's Opportunity in Asia // The North American Review. – Vol. 166. – № 494. – 1898. – P. 32-39.
185. Fiske J. American political ideas viewed from the standpoint of universal history. – New York: Harper, 1885. – 192 p.
186. Gorren A. Anglo-Saxons & others. – New York, C. Scribner's sons, 1900. – 181 p.
187. Lea H. The Day of the Saxon. -New York and London: Harper and Brothers, 1912. – 249 p.
188. Luce S. B. The Benefits of War // The North American Review. – Vol. 153. – № 421. – 1891. – P. 672-683.
189. Mahan A.T. The Interest of America in Sea Power, Present and Future. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.gutenberg.org/files/15749/15749-h/15749-h.htm#I /](http://www.gutenberg.org/files/15749/15749-h/15749-h.htm#I/)
190. Mahan A. T. Lessons of the war with Spain and other articles. – Boston: Little, Brown and Company, 1899. – 352 p.
191. Mahan A.T. The interest of America in international conditions. – Boston: Little, Brown, 1910. – 229 p.
192. O'Sullivan J. The Great Nation of Futurity. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mtholyoke.edu/acad/intrel/osulliva.htm

193. Passos J. R. D. The Anglo-Saxon Century and the Unification of the English-speaking People. – New York and London: G. P. Putnam`s Sons, 1903. – 271 p.
194. Robinson H. P. The Twentieth Century American. – New York and London: G. P. Putnam`s Sons, 1908. – 463 p.
195. Strong J. Our Country: Its Possible Future and Its Present Crisis. – Baker & Taylor, 1885. – 263 p.
196. Strong J. The New Era or The Coming Kingdom. – New York: Baker & Taylor Company, 1893. – 423 p.
197. Strong J. Expansion under new world-conditions. – New York: The Baker and Taylor company, 1900. – 320 p.

ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ СУЧАСНИКІВ

198. Киплинг Р. Бремя белого человека // Киплинг Р. Рассказы. Стихи. Сказки / Сост., предисл., коммент., Ю. И. Кагарлицкого. – М.: Высш. Школа, 1989. – С. 243-244.
199. Уайльд О. Кентервильское привидение // Уайльд О. Избранное / Пер. с англ. / Вступ. сл. В. Бабенко. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1990. – С. 196-218.
200. Твен М. Мы – англосаксы, 7 сентября 1906 г. // Марк Твен. Собрание сочинений в восьми томах. – М.: Правда, 1980. – Т. VIII. – С. 288-290.
201. Твен М. Простаки за границей, или Путь новых паломников. – М.: Альпина нон-фикшн, 2012. – 582 с.
202. Твен М. Теодор Рузвельт, 18 октября 1907 г. // Марк Твен. Собрание сочинений в восьми томах. – М.: Правда, 1980. – Т. VIII. – С. 393-395.
203. Twain M. The Gilded Age, 1873 // The encyclopedia of the Spanish-American and Philippine-American wars: a political, social, and military history / Spencer C. Tucker, editor. – Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2009. – P. 766.

ИРЕСА

204. Naval bill unfinished business // The Dalles daily chronicle. (The Dalles, or.). – March 4, 1895. – P. 1.
205. Another very Long and Proportionally Able Debate on the Navy Bill // National Republican. (Washington City (D.C.)). – January 25, 1883. – P. 3.
206. Our new Navy // The evening world. (New York, N.Y.). – May 21, 1891. – P. 3.
207. Marines on shipboard // Los Angeles daily herald. (Los Angeles [Calif.]). – June 9, 1889. – P. 5.
208. Men for the Navy // Daily tobacco leaf-chronicle. (Clarksville, Tenn.). – February 7, 1891. – P. 1.
209. The American Navy // The Indianapolis journal. (Indianapolis [Ind.]). – April 4, 1889. – P. 4.
210. A great sea power // The Advocate of Peace. – Vol. 59. – № 10. – 1897. – P. 231-232.
211. Mahanism // The Advocate of Peace. – Vol. 63. – № 1. – 1901. – P. 3-5.
212. Captain Mahan on Hawaii // Evening star. (Washington, D.C.). – February 8, 1898. – P. 4.
213. Capt. Mahan at home // Kansas City journal. (Kansas City, Mo.). – June 5, 1898. – P. 16.
214. Nelson. Captain Mahan`s biography of England`s hero // New-York tribune. (New York [N.Y.]). – March 28, 1897. – P. 2.
215. Great Enthusiasm Manifested at a Banquet to the Officers of the Chicago at the London // Morning journal and courier. (New Haven [Conn.]). – May 25, 1894. – P. 3.
216. Captain Mahan`s book, «Sea power in history», and Captain Mahan – the proof readers and Mr. Macmillan – Mr. Thomas // New-York tribune. (New York [N.Y.]). – May 6, 1894. – P. 24.
217. In the public eye // The herald. (Los Angeles [Calif.]). – May 19, 1897. – P. 4.

218. Japanese Sea Power // The record-union. (Sacramento, Calif.). – July 17, 1897. – P. 7.
219. Freeland tribune. (Freeland, Pa.). – March 24, 1898. – P. 2.
220. The sun. (New York [N.Y.]). – November 30, 1895. – P. 7.
221. Morning journal and courier. (New Haven [Conn.]). – May 25, 1894. – P. 3.
222. The daily morning Astorian. (Astoria, Or.). – July 25, 1895. – P. 3.
223. The Seattle post-intelligencer. (Seattle, Wash. Terr. [Wash.]). – January 30, 1898. – P. 15.
224. Freeland tribune. (Freeland, Pa.). – June 24, 1894. – P. 4.
225. The San Francisco call. (San Francisco [Calif.]). – May 30, 1897. – P. 25.
226. The sun. (New York [N.Y.]). – June 8, 1890. – P. 14.
227. The Salt Lake herald. (Salt Lake City [Utah]). – November 28, 1896. – P. 4.
228. Important new books // New-York tribune., December 2, 1899. – P. 10.
229. The Public Library // The daily morning journal and courier., December 16, 1899. – P. 10.
230. Capt. Mahan`s New Work // The sun., December 16, 1899. – P. 8.
231. Lessons of the war with Spain // The Indianapolis journal., January 15, 1900. – P. 4.
232. Important New Books // The sun., December 2, 1899. – P. 8.
233. Literary Notes // Omaha daily bee., January 23, 1900. – P. 7.
234. When the Big Fleet comes to San Francisco // The San Francisco call., July 28, 1907. – P. 5.
235. Battleship Fleet sails from Callao Northward // Bismarck daily tribune., March 1, 1908. – P. 1.
236. Mikado will do honors to American fleet // Daily Arizona silver belt., September 5, 1908. – P. 1.
237. Great Fleet in final haven // The San Francisco call., May 7, 1908. – P. 1.
238. Great Atlantic Fleet in practice witnessed by enthusiastic crowds // The Daily Missoulian., July 25, 1909. – P. 13.

239. The world's most powerful battleship // The San Francisco call., April 8, 1906. – P. 5.
240. German's new naval monster // The Salt Lake herald., March 8, 1908. – P. 2.
241. Germany's navy scares Britain // New-York tribune., March 17, 1909. – P. 1.
242. Japan's big ship afloat // New-York tribune., November 16, 1906. – P. 3.
243. At the free public library // The daily morning journal and courier., November 7, 1900. – P. 7.
244. Books on the week // New-York tribune., October 6, 1900. – P. 10.
245. The public library // Evening star., July 22, 1911. – P. 9.
246. Some of Little, Brown & Co.'s new books // The sun., October 22, 1910. – P. 12.
247. The Open Door policy in China // The times, December 31, 1899. – P. 1.
248. Proposed Open Door in China // Virginian-pilot, December 31, 1899. – P. 1.
249. All other European Powers Have Agreed to Maintain the «Open-Door» Policy Throughout China // The Indianapolis journal, December 31, 1899. – P. 1.
250. Free access to China // New-York tribune December 31, 1899. – P. 1.

МОНОГРАФІЇ

251. Американский экспансионизм: новое время / под ред. Севостьянова Г.Н. – М.: Наука, 1985. – 341 с.
252. Американские президенты: 41 исторический портрет Джорджа Вашингтона до Билла Клинтона / под ред. Юргена Хайдекинга; пер. с нем. Л.В. Седовой. – Ростов-на-Дону: «Феникс», 1997. – 640 с.
253. Англосаксонская раса: Государства народов англосаксонской расы в настоящем и будущем / Аэм А. – М.: Т-во тип. А.И. Мамонтова, 1906.– 390 с.
254. Арендт Х. Истоки тоталитаризма / Пер. с англ. И. В. Борисовой, Ю. А. Кимелева, А. Д Ковалева, Ю. Б. Мишкенене, Л. А. Седова. – М.: ЦентрКом, 1996. - 672 с.

255. Болдырев Б. Г. Займы как орудие закабаления Китая империалистическими державами (1840-1948 гг.). – М.: Госфиниздат, 1962. – 222 с.
256. Белов А. А. Испано-американская война 1898 года. Хроника действий на море. – СПб.: «Галея-Принт», 2009. – 238 с.
257. Белявская И.А. Теодор Рузвельт и общественно-политическая жизнь США. М.: Наука, 1978. – 308 с.
258. Богарт Э. Л. Экономическая история Соединенных Штатов. – М.: Экономическая жизнь, 1927. – 440 с.
259. Брандс Г. В. Американський колос: Тріумф капіталізму в 1865-1900 рр. / Пер. з англ. О. Король. – К.: Темпора, 2017. – 760 с.
260. Бродский Р. М. Американская экспансия в Северо-Восточном Китае: 1898-1905. – Львов : Изд-во Львовского ун-та, 1965. – 168 с.
261. Бурстин Д. Американцы: демократический опыт / Пер. с англ. / Под общ. ред. и с коммент. В. Т. Олейника. – М.: «Прогресс»-«Литера», 1993. – 832 с.
262. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайдено. – М.: Прогресс, 1990. – С. 61-272.
263. Вебер М. Протестантские секты и дух капитализма // Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайдено. – М.: Прогресс, 1990. – С. 273-306.
264. Вильсон Х. Броненосцы в бою. – М.: Изографус, ЭКСМО, 2003. – 784 с.
265. Вильямс В. Э. Трагедия американской дипломатии/ Пер. с англ. И. Е. Киселевой, Н. К. Матвеева, С. А. Панафидина. – М.: ИМО, 1960. – 208 с.
266. Владимиров Л. С. Дипломатия США в период американо-испанской войны 1898 г. – М.: Госполитиздат, 1957. – 256 с.
267. Всеобщая история дипломатии. – М.: Эксмо, 2009. – 672 с.
268. Гирц К. Идеология как культурная система / К. Г. Гирц // Интерпретация культур ; [пер. с англ. О. В. Барсукова, А. А. Борзунов, Г. М. Дашевский и др.]. – М.: РОССПЭН, 2004. – Глава 8. – С. 225-267

269. Граньер Х. Г. Берег Боливии и США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: shogi.ru/Bol/Bolivmar.htm#3
270. Григорцевич С. С. Дальневосточная политика империалистических держав в 1906-1917 гг. – Томск: Из-во Томского у-та, 1965. – 604 с.
271. Дементьев И. П. Идеиная борьба в США по вопросам экспансии (на рубеже XIX-XX вв.). – М.: Изд-во Московского ун-та, 1973. – 366 с.
272. Жуков Е. М. Международные отношения на Дальнем Востоке. В 2-х кн. – М.: Мысль, 1973. – Кн. I. С конца XVI в. до 1917 г. – 324 с.
273. Зинн Г. Народная история США: с 1492 года до наших дней. – М.: Алгоритм, 2006. – 524 с.
274. Иवानян Э. И. От Дж. Вашингтона до Дж. Буша: Белый дом и пресса. – Москва: Издательство политической литературы, 1991. – 368 с.
275. Иноземцев Н. Н. Внешняя политика США в эпоху империализма. – М.: Госполитиздат, 1960. – 760 с.
276. Исэров А.А. США и борьба Латинской Америки за независимость, 1815-1830 / А.А. Исэров. – М., 2011. – 480 с.
277. История дипломатии. В V т. – М.: Гос. издат. полит. литературы, 1963. – Том II. Дипломатия в новое время 1871-1914. – 820 с.
278. История Латинской Америки. 70-е годы XIX века – 1918 год. – М.: Наука, 1993. – 512 с.
279. История Латинской Америки. – М.-К.: Альтернатива-Евролин, 2003. – 712 с.
280. История США. В 4-х т. – М.: Наука, 1983. – Том I (1607-1877). – 688 с.
281. История США. В 4-х т. – М.: Наука, 1985. – Том II (1877-1918). – 600 с.
282. Історія США: нарис. – Київ: Інформаційне агентство Сполучених Штатів, 2002. – 406 с.
283. Киссенджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В. В. Львова / Послесл. Г. А. Арбатова / Г. Киссенджер. – М., Ладомир, 1997. – 848 с.

284. Курилла И. И. Войти в круг великих держав...: Дэниел Уэбстер и внешняя политика США в середине XIX века. – Волгоград: Из-тво ВолГУ, 1997. – 192 с.
285. Кондратенко Р. В. Испано-американская война 1898. – СПб.: Цитадель, 2000. – 158 с.
286. Лан В. И. США от испано-американской до Первой мировой войны. – М.: Госполитиздат, 1975. – 484 с.
287. Лафарг П. Американские тресты. Их экономическая, социальная и политическая роль. – СПб.: Изд-во О.Н. Попова, 1904. – 106 с.
288. Леви Г. Основы экономического могущества Соединенных Штатов Америки; авторизованный перевод с немецкого И. А. Виляцера. – П.-М.: Книга, 1923. – 142 с.
289. Маккинерни Д. США: История страны. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.e-reading.link/book.php?book=146881>
290. Малаховский К. В. История колониализма в Океании. – М.: Наука, 1979. – 560 с.
291. Медина М. США и Латинская Америка в XIX в. – М.: Прогресс, 1974. – 360 с.
292. Митюков Н.В. Испано-американская война на Тихом океане. В 3-х Ч.– СПб.: Ладога, 2003. – Ч. 1. – 40 с.
293. Митюков Н.В. Испано-американская война на Тихом океане. В 3-х Ч.– СПб.: Ладога, 2003. – Ч. 2. – 38 с.
294. Мюнклер, Г. Империи. Логика господства над миром: от Древнего Рима до США / Пер. с нем. Л. В. Ланника под ред. Т. А. Граблевской; коммент. и вступ. ст. Л. В. Ланника / Г. Мюнклер . – М.: Кучково поле, 2015. – 400 с.
295. Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30–70-х рр. XIX ст. – Старобільськ–Ужгород: ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», «Гражда», 2016. – 284 с.

296. Невинс А., Коммаджер Г. История США: от английской колонии до мировой державы / Пер. с англ. В.Оболенского, Б. Прянишникова. – Нью-Йорк: Телекс, 1991. – 442 с.
297. Очерки новой и новейшей истории США. В 2-х т. – М.: АН СССР, 1960. – Том I. – 632 с.
298. Пархоменко В.К., Каренин А.А., Яковлев Н.Н. США: политическая мысль и история. – М.: Наука, 1976. – 625 с.
299. Пейн Л. Море и цивилизация. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: loveread.ec/read_book.php?id=67055&p=220
300. Сергеев Е. Ю. «Иная земля, иное небо...» Запад и военная элита России. 1900-1914 гг. – М., 2001. – 282 с.
301. Согрин В.В. Идеология в американской истории: от отцов-основателей до конца XX века. – М.: Наука, 1995. – 238 с.
302. Строков А. А. История военного искусства. В 5 т. – СПб.: Омега-Полиглот, 1994. – Т. 5. – 712 с.
303. Супоницкая И. М. Монополии и антимонополистическое движение в США конца XIX века. – М.: Ин-т всеобщей истории, 1991. – 140 с.
304. Тишков В. А., Кошелев Л. В. История Канады. – М.: Мысль, 1982. – 268 с.
305. Тіндалл Дж. Б., Шай Д. Е. Історія Америки (6-те видання) / Пер. з англ.: Притула Л., Сташків Г., Щур О. – Львів: Літопис, 2010. – 904 с.
306. Тёрнер Ф. Дж. Фронтир в американской истории / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь мир», 2009. – 304 с.
307. Уткин А. И. Теодор Рузвельт: политический портрет. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1989. – 192 с.
308. Фонер Ф.С. История Кубы и ее отношений с США. 1845-1895 годы (От эры аннексионизма до начала второй войны за независимость); пер. с англ. А.О. Зелениной, Н. Ф. Паисова. – М.: Прогресс, 1964. – 478 с.

309. Фісанов В.П. Програме суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 261с.
310. Фостер У.З. Очерк политической истории Америки. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. – 918 с.
311. Фурсенко А. А. Борьба за раздел Китая и американская доктрина открытых дверей 1895-1900. – М.-Л.: Акад. Наук СССР, 1956. – 247 с.
312. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон; Пер. с англ. А. Башкирова. – М.: Издательство АСТ, 2004. – 635 с.
313. Харрингтон П. Пекин 1900 год. Китай против Европы, Америки и Японии / Пер. с англ. О.В. Строгановой. – М.: Эксмо, 2012. – 96 с.
314. Харц Л. Либеральная традиция в Америке / Пер. с англ., общ. ред., вступ. сл. и послесл. Согрина В.В. – М.: «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1993. – 400 с.
315. Чорновол І. Компаративні фронтити: світовий і вітчизняний вимір / Наук. ред. Л. Зашкільняк. – К.: Критика, 2015. – 376 с.
316. Шлезингер-младший А. М. Циклы американской истории / Пер. с англ. Закл. ст. Терехова В. И. – М.: «Прогресс», 1992. – 688 с.
317. Штенцель А. История войн на море. В 2-х т. – М.: Изографус, ЭКСМО-Пресс. 2002. – Т. 2. – 704 с.
318. A short history of the United States Navy / by G. R. Clark, W. O. Stevens, C. S. Alden, H. F. Krafft. – Philadelphia & London: J. B. Lippincott company, 1911. – 505 p.
319. Bannister R. B. Social Darwinism: Science and Myth in Anglo-American Social Thought. – Philadelphia: Temple University Press, 1979. – 292 p.
320. Bethencourt F. Racisms: From the Crusades to the Twentieth Century. – Princeton and Oxford: Princeton university press, 2013. – 464 p.
321. Blum J. M., Morgan E. S, Rose W. L. The National Experience: A History of the United States / Fifth Edition. – New York, 1981. – 970 p.

322. Bönker D. *Militarism in a Global Age: Naval Ambitions in Germany and the United States before World War I*. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 2012. – 432 p.
323. Brinkley A. *The unfinished nation: a concise history of the American people*. – New York: Mc Graw-Hill, 2004. – 536 p.
324. Cashman S.D. *America in the Gilded Age: from the death of Lincoln to the rise of Theodore Roosevelt* / Sean Dennis Cashman. – 2nd ed. – New York: New York University Press, 1988. – 408 p.
325. Colby J. M. *The Business of Empire: United Fruit, Race, and U.S. Expansion in Central America*. – Ithaca, London: Cornell University Press, 2011. – 274 c.
326. Combs J. A. *The American Foreign Policy*. – New York, 1986. – 516 p.
327. Doenecke, J. D. *The Presidencies of James A. Garfield & Chester A. Arthur* / J. D. Doenecke. – Lawrence: Regents Press of Kansas, 1981. – 229 p.
328. *Economics and world power: an assessment of American diplomacy since 1789* / by W.H. Becker, S.F. Wells. – New York: Columbia University Press, 1984. – 474 p.
329. Farid Z. *From Wealth to Power: The Unusual Origins of America's World Role*. – Princeton: Princeton University Press, 1998. – 216 p.
330. Flynn J. *God's Gold; the Story of Rockefeller and His Times*. – New York: Harcourt, Brace, and Company, 1932. – 520 p.
331. Frederick R. G. *William H. Taft (A volume in first men, America's Presidents series)*. – New York: Nova Science Publishers, Inc., 2010. – 205 p.
332. Go J. *Patterns of Empire: The British and American Empires, 1688 to the Present*. – New York: Cambridge University Press, 2011. – 286 p.
333. Green M. J. *By More Than Providence: Grand Strategy and American Power in the Asia Pacific Since 1783*. – New York: Columbia University Press, 2017. – 760 p.
334. Hannigan R. E. *The New World Power: American Foreign Policy, 1898-1917*. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2002. – 384 p.

335. Hays, S. P. The response to industrialism, 1885-1914. – Chicago: University of Chicago Press, 1957. – 210 p.
336. Hayashi S. K. Hunting Down Social Darwinism: Will This Canard Go Extinct? / S. K. Hayashi. – New York-London, 2015. – 420 p.
337. Hawkins M. Social Darwinism in European and American Thought, 1860–1945: Nature as Model and Nature as Threat / M. Hawkins. – Cambridge, 1997. – 356 p.
338. Henretta J.A., Brody D. America's History. – Chicago-Illinois: The Dorsey Press, 1987. – 1052 p.
339. Healy D. US Expansionism: The Imperialist Urge in the 1890-s. – Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1970. – 315 p.
340. Henretta J. A., Brody D., Dumenil L. America: a Concise History. In 2 vol. – Boston, New York: The Dorsey press, 1999. – Vol. 2: Since 1865. – 624 p.
341. Herring G.C. From Colony to Superpower: U.S. Foreign Relations since 1776. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 1056 p.
342. Hoogenboom A. A. The presidency of Rutherford B. Hayes / Ari Hoogenboom. – Lawrence, Kan.: University Press of Kansas, 1988. – 278 p.
343. Hofstadter R. Social Darwinism in American Thought, 1860–1915 / R. Hofstadter. – Boston, 1955. – 248 p.
344. Howarth S. To Shining Sea: A History of the United States Navy, 1775–1998. – University of Oklahoma Press, 1999. – 630 p.
345. Hunt M. Ideology and U.S. Foreign Policy. – New Haven and London: Yale University Press, 2009. – 261 p.
346. Kagan R. Dangerous Nation: America's Foreign Policy from Its Earliest Days to the Dawn of the Twentieth Century. – New York: Knopf, 2006. – 527 p.
347. Kennan G. F. American diplomacy, 1900-1950 / G.F. Kennan. – Chicago: University of Chicago Press, 1951. – 154 p.
348. Kennedy P. M. The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. – London, Sidney, Wellington: Unwin Hyman, 1987. – 677 p.

349. LaFeber W. *The American Search for Opportunity, 1865–1913* / W. LaFeber / *The Cambridge History of American Foreign Relations: In 4 vol. – Vol. 2.* – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – 263 p.
350. Masterman S. *The Origins of International Rivalry in Samoa: 1845-1884.* – London: G. Allen & Unwin Limited, 1934. – 233 p.
351. McBride W. C. *Technological Change and the United States Navy, 1865–1945.* – Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press, 2000. – 352 p.
352. Milton B. *John Fiske; the evolution of a popularizer.* – Cambridge: Harvard University Press, 1961. – 332 p.
353. Morison S.E. *The Oxford history of the American people.* – New York: Oxford University Press, 1965. – 1150 p.
354. Possner R. *The rise of militarism in the Progressive Era, 1900-1914.* – Jefferson, Northern Carolina: McFarland & Co, 2009. – 252 p.
355. Potter E. B. *The Naval Academy: Illustrated history of the United States Navy.* – New York: Crowell, 1971. – 299 p.
356. Immerman F. H. *Empire for Liberty: A History of American Imperialism from Benjamin Franklin to Paul Wolfowitz.* – Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2010. – 288 p.
357. Robertson W.S. *Hispanic-American Relations with the United States.* – New York: Oxford University Press, 1923. – 490 p.
358. Roskin M., Berry N. *IR, an introduction to international relations.* – New Jersey: Prentice Hall, 1990. – 516 p.
359. Schmidt D. E. *The Folly of War - American Foreign Policy, 1898-2005.* – New York: Algora Publishing, 2005. – 388 p.
360. Smith J. *The United States and Latin America: A History of American Diplomacy, 1776-2000.* – London; New York: Routledge, 2005. – 208 p.
361. Socolofsky H. E., Spetter A. B. *The presidency of Benjamin Harrison.* – Lawrence, Kan.: University Press of Kansas, 1987. – 261 p.
362. Welch R. E. *The presidencies of Grover Cleveland.* – Lawrence, Kan.: University Press of Kansas, 1988. – 268 p.

СТАТТІ

363. Ананьева Н. П. О роли Китайско-Восточной железной дороги в экспансионистских замыслах США в Маньчжурии в 1906-1917 годах // Вестник Рязанского государственного университета им. С.А. Есенина. – 2011. – №33. – С. 46-56.
364. Байбакова Л. Новый взгляд на боеспособность армии США в годы испано-американской войны 1898 г // Исторические исследования. – 2014. – № 1. – С. 86-119.
365. Ганелин Р. «Доктрина Олни» и ее фальсификация в американской историографии / Ганелин Р. // Вопросы истории. – 1951. – №7. – С. 92-118.
366. Глібіщук М., П'ятничук Т. Нові підходи до вивчення імперій у Новий час (матеріали наукового семінару кафедри історії Нового та новітнього часу, 10 листопада 2016 р.) //Історична панорама:Науковий збірник ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т., 2017. – Вип. 24. – С. 120-133.
367. Данилин М. И. Экономические отношения между США и европейскими государствами в 1898-191 гг. // Европейская политика США в конце XIX – начале XX в. – Л., 1989. – С. 9-34.
368. Дудко І. Д. Зовнішньополітичні орієнтири США: новітні виміри історичних традицій // Наукові праці. Науково-методичний журнал. – 2002. – Т. 23. – Вип. 10. – С. 124-131.
369. Задавысвичка Ю. Н., Маврин А. В. Из истории формирования экспансионистской идеологии США (доктрина «морской мощи» А. Мэхэна) // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 30. – С. 72-80.
370. Задавысвичка Ю. Н., Маврин А. В. Практическая реализация доктрины «морской мощи» А. Мэхэна // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 48. – Т.1. – С. 75-81.
371. Зорина А. Испано-американская война 1898 года // Исторический журнал. – 1940. – №12. – С. 84-91.

372. Исаев В. А. Имперские идеи социал-дарвинизма в общественной мысли Великобритании (конец XIX - начало XX в.) // Вестник РУДН. – Серия: Экономика. – №2. – 2007. – С. 5-15
373. Косов А. П. Политика США в отношении Китая в XIX – начале XX века / А.П. Косов // Ученые записки УО «ВГУ им. П.М. Машерова». – 2011. – № 11. – С. 34 – 42.
374. Крепак А.В., Раскин А.П. США и военно-морское соперничество в конце XIX – начале XX в. // Европейская политика США в конце XIX – начале XX в. – Л., 1989. – С. 139-140.
375. Крепак А. В. Испано-американская война 1898 г. и германская дипломатия // Внешняя политика США в последней трети XIX века. – Л., 1991. – С. 122-143.
376. Лапицкий М.И. Воспитание трудовой нравственности // Американский характер: Очерки культуры США. – М.: Наука, 1991. – С. 110-132.
377. Лихарев Д. В. Гонка морских вооружений как причина и следствие Великой войны // Первая мировая война: пролог XX века. – М.: «Наука», 1998. – С. 537-554.
378. Мартышкин С. А. Антитрестовское движение в США и государственное регулирование экономики: ретроспективный анализ внутренней политики и внешней экспансии США (начало XX века) // Вестник СамГУ. – 2014. – №2. – С. 98-102.
379. Миронов В.В. Латиноамериканский вектор во внешней политике США: эволюция доктринальных установок и факторы формирования в современности // Вестн. Ом. ун-та. – 2012. – № 1. – С. 79–86.
380. Москаленко А. П. Захват Пуэрто-Рико в 1898 году и превращение его в колонию США // Новая и новейшая история. – 1968. – №3. – С. 81-87.
381. Набока О.В. Початок формування концептуальних засад зовнішньої політики США: дипломатія Вашингтону в Японії в 50 – 60-рр. XIX ст. // Американська історія та політика. – 2016. – № 2. – С. 134-141.

382. Набока О. Витоки американської політики стосовно Тайваню (друга половина XIX – початок XX ст.) // Вісник Київського національного університету ім.Т. Шевченка. Історія. – 2013. – № 114. – С. 44-45.
383. Питльована Л. Ю. Теодор Рузвельт: реформізм та експансія у США на зламі XIX–XX століть // Військово-науковий вісник. – 2009. – Вип. 11. – С. 150-164.
384. Питльована Л. Ю. Трагування американської історії у наукових працях Вудро Вільсона // Військово-науковий вісник. – 2010. – Вип. 14. – С. 211-223.
385. Питльована Л. Ю. Ідеї англосаксонської винятковості в історичних дослідженнях Джона Фіске та Джосая Стронга // Військово-науковий вісник. – 2011. – Вип. 16. – С. 266-279
386. Питльована Л. Ю. Ідеї соціального дарвінізму у зовнішній політиці США кінця XIX – початку XX ст. в оцінках американської історіографії // Військово-науковий вісник. – 2012. – Вип. 17. – С. 190-200.
387. Питльована Л.Ю. Американська зовнішньополітична експансія кінця XIX – початку XX століття у дослідженнях В.Е. Вільямса // Військово-науковий вісник. – Вип.19. – Львів: АСВ, 2013. – С.207-217.
388. Питльована Л.Ю. США у воєнних конфліктах зламу XIX – XX ст. в оцінках американської історіографії // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. № 752. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. – С. – 199-205.
389. Питльована Л.Ю. Зовнішня політика США зламу XIX – XX ст. в американському повоєнному історіографічному дискурсі: основні ідеї та проблеми // Військово-науковий вісник. – Вип.20. – Львів: АСВ, 2013. – С.274-285.
390. Раскин А.П. Развитие морской мощи США (1901-1909 гг.) // Американский ежегодник. – М.: «Наука», 1974. – С. 258-278.
391. Свойский М. Л. Джон Пирпонт Морган // Новая и новейшая история. – 2016. – № 2. – С. 143-162.

392. Сыч А. И. Заветы «отцов-основателей» и внешняя политика США. – К.: «Знание» Украинской ССР, 1987. – 16 с.
393. Сыч А. И. О роли европейской иммиграции в социально-экономическом развитии США (последняя треть XIX - первая треть XX вв.) // Вопросы истории. – 2005. – № 3. – С. 124-128.
394. Согрин В. В. Крупный бизнес США от «Позолоченного века» до «Прогрессивной эры» (1870-1910 годы) // Новая и новейшая история. – 2010. – № 6. – С. 38-59.
395. Согрин В. В. Рождение Американской империи: 1898-1918. Причины, цели, методы // Новая и новейшая история. – 2013. – № 3. – С. 61-84.
396. Сомин Н.И. Империалистическая агрессия США в конце XIX и в начале XX в. // Преподавание истории в школе. – 1951. – №3. – С. 20-31.
397. Федоров Н. В. Соперничество США и Великобритании в Китае в конце XIX – начале XX века // Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке. – 2013. – №3 (23). – С. 87-93.
398. Чепасов А. А. К вопросу о продлении договора о взаимной торговле между США и Канадой // Внешняя политика США в последний трети XIX в. – Л., 1991. – С. 27-36.
399. Шпотов Б. М. Формирование «американского» пути индустриального развития (конец XIX - начало XX века) // Новая и новейшая история. – 2009. – № 2. – С. 20-35.
400. Юревич А.В. Факторы формирования и эволюции национальных менталитетов // Институт психологии. Российской академии наук. Социальная и экономическая психология. – Т. 1. – №. 3. – 83-110.
401. Anderson S. Pacific Destiny and American Policy in Samoa, 1872-1899 // Hawaiian Journal of History. – Vol. 12. – 1978. – P. 45-60.
402. Anderson S. Racial Anglo-Saxonism and the American Response to the Boer War // Diplomatic History. – Vol. 2. – Issue 3. – 1978. – P. 219–236.
403. Azuma E. Japanese Immigrant Settler Colonialism in the U.S.-Mexican Borderlands and the U.S. Racial-Imperialist Politics of the Hemispheric “Yellow

- Peril” // *Pacific Historical Review*. – Vol. 83. – № 2. – Special Issue: *Conversations on Transpacific History*. – 2014. – P. 255-276.
404. Bailey T. A. The Lodge Corollary to the Monroe Doctrine // *Political Science Quarterly*. – Vol. 48. – № 2. – 1933. – P. 220-239.
405. Bailey T. A. Dewey and the Germans at Manila Bay // *The American Historical Review*. – Vol. 45. – Issue 1. – 1939. – P. 59–81.
406. Barton, G., Bennett, B. Forestry as Foreign Policy: Anglo-Siamese Relations and the Origins of Britain's Informal Empire in the Teak Forests of Northern Siam, 1883–1925 // *Itinerario*. – Vol. 34. – Issue 2. – 2010. – P. 65-86.
407. Braisted W. R. The United States and the American China Development Company // *The Far Eastern Quarterly*. – Vol. 11. – № 2. – 1952. – P. 147-165.
408. Barry R. American Expansion in Hawaii: The Contribution of Henry A. Peirce // *Diplomatic History*. – Volume 4. – Issue 4. – 1980. – P. 353–370.
409. Burton D. H. Theodore Roosevelt's Social Darwinism and Views on Imperialism // *Journal of the History of Ideas*. – Vol. 26. – № 1. – 1965. – P. 103-118.
410. Benjamin J. R. The Framework of U.S. Relations with Latin America in the Twentieth Century: An Interpretive Essay // *Diplomatic History*. – Volume 11. – Issue 2. – 1 April 1987. – P. 91–112.
411. Calhoun C. W. American Policy Toward the Brazilian Naval Revolt of 1893–1894. A Reexamination // *Diplomatic History*. – Volume 4. – Issue 1. – 1980. – P. 39–56.
412. Campbell C. S. American Business Interests and the Open Door in China // *The Far Eastern Quarterly*. – Vol. 1. – № 1. – 1941. – P. 43-58.
413. Coates B. A. The Pan-American Lobbyist: William Eleroy Curtis and U.S. Empire, 1884–1899 // *Diplomatic History*. – Volume 38. – Issue 1. – 2014. – P. 22–48.
414. Cochran T. C. The History of a Business Society // *Journal of American History*. – Vol. 54. – Issue 1. – P. 5–18.

415. Connaughey G. Mc. Darwin and Social Darwinism // *Osiris*. – Vol. 9. – 1950. – P. 397-412.
416. Connery C. Sea Power // *PMLA*. – Vol. 125. – № 3. – 2010. – P. 685-692.
417. Davis A. M. John Fiske // *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*. – Vol. 37. – № 23. – 1902. – P. 665-678.
418. Endy C. Travel and World Power: Americans in Europe, 1890–1917 // *Diplomatic History*. – Vol. 22. – Issue 4. – 1998. – P. 565–594.
419. Foppiani O. The world cruise of the US Navy in 1907-1909 // *Politico*. – 2006. – Vol. 71. – № 1 (211). – P. 110-140.
420. Fry J. A. John Tyler Morgan's Southern Expansionism // *Diplomatic History*. – Vol. – 9. – Issue 4. – 1985. – P. 329–346.
421. Gilderhus M. T. Forming an Informal Empire without Colonies: U.S.-Latin American Relations // *Latin American Research Review*. – Vol. 40. – № 3. – 2005. – P. 312-325.
422. Grace E. R., Montagu A. M. F. More on Social Darwinism // *Science & Society*. – Vol. 6. – № 1. – 1942. – P. 71-78.
423. Griswold A. W. The Influence of History Upon Sea Power: A Comment on American Naval Policy // *The Journal of the American Military Institute*. – Vol. 4. – № 1. – 1940. – P. 1-7.
424. Hofstadter R. William Graham Sumner, Social Darwinist // *The New England Quarterly*. – Vol. 14. – № 3. – 1941. – P. 457-477.
425. Halliday R. J. Social Darwinism: A Definition // *Victorian Studies*. – Vol. 14. – № 4. – 1971. – P. 389-405.
426. Karsten P. The Nature of "Influence": Roosevelt, Mahan and the Concept of Sea Power // *American Quarterly*. – Vol. 23. – № 4. – 1971. – P. 585-600.
427. Kennedy P. The Influence and the Limitations of Sea Power // *The International History Review*. – Vol. 10. – № 1. – 1988. – P. 2-17.
428. Kramer P. A. Empires, Exceptions, and Anglo-Saxons: Race and Rule between the British and United States Empires, 1880-1910 // *The Journal of American History*. – Vol. 88. – № 4. – 2002. – P. 1315-1353.

429. LaFeber W. A Note on the "Mercantilistic Imperialism" of Alfred Thayer Mahan // *The Mississippi Valley Historical Review*. – Vol. 48. – № 4. – 1962. – P. 674-685.
430. Livermore S. W. Theodore Roosevelt, the American Navy, and the Venezuelan Crisis of 1902-1903 // *The American Historical Review*. – Vol. 51. – № 3. – 1946. – P. 452-471.
431. Mitchell N. The Height of the German Challenge: The Venezuela Blockade, 1902–1903 // *Diplomatic History*. – Vol. 20. – Issue 2. – 1996. – P. 185–210.
432. Moll K. L. A. T. Mahan, American Historian // *Military Affairs*. – Vol. 27. – № 3. – 1963. – P. 131-140.
433. Muller D. R. Josiah Strong and American Nationalism: A Reevaluation // *The Journal of American History*. – Vol. 53. – № 3. – 1966. – P. 487-503.
434. Paton J. Manifest Destiny, Social Darwinism, and Other Cultural Constructions in Early 20th Century US-Dominican Relations / J. Paton // *International Journal of Education and Social Science*. – 2017. – Vol. 4. – № 2. – C. 1-14.
435. Pletcher D. R. Rhetoric and Results: A Pragmatic View of American Economic Expansionism, 1865–98 // *Diplomatic History*. – Volume 5. – Issue 2. – 1981. – P. 93–106.
436. Reed J. R. American Foreign Policy, The Politics of Missions and Josiah Strong, 1890-1900 // *Church History*. – Vol. 41. – № 2. – 1972. – P. 230-245
437. Rogers J. A. Darwinism and Social Darwinism // *Journal of the History of Ideas*. – Vol. 33. – № 2. – 1972. – P. 265-280.
438. Ruse M. Social Darwinism: The Two Sources // *Albion*. – Vol. 12. – № 1. – 1980. – P. 23-36.
439. Sanders J. B. John Fiske // *The Mississippi Valley Historical Review*. – Vol. 17. – № 2. – 1930. – P. 264-277.
440. Schult V. Revolutionaries and Admirals: The German East Asia Squadron in Manila Bay // *Philippine Studies*. – Vol. 50. – № 4. – 2002. – P. 496-511.

441. Seager R. Ten Years Before Mahan: The Unofficial Case for the New Navy, 1880-1890 // *The Mississippi Valley Historical Review*. – 1953. – Vol. 40 (№ 3). – P. 491-512.
442. Simpson G. E. Darwin and "Social Darwinism" // *The Antioch Review*. – Vol. 19. – № 1. The Origin of Species, 100 Years Later. – 1959. – P. 33-45.
443. Stocking G. W. Lamarckianism in American Social Science: 1890-1915 // *Journal of the History of Ideas*. – Vol. 23. – № 2. – 1962. – P. 239-256.
444. Varg P. A. The Myth of the China Market, 1890–1914 // *The American Historical Review*. – Vol. – 73. – Issue 3. – 1968. – P. 742–758.
445. Weikart R. A Recently Discovered Darwin Letter on Social Darwinism // *Isis* Vol. 86. – № 4. – 1995. – P. 609-611.
446. Weinberg A. K. The Historical Meaning of the American Doctrine of Isolation // *American Political Science Review*. – Vol. 34. – Issue 3. – 1940. – P. 539-547.
447. Wyllie I. G. Social Darwinism and the Businessman // *Proceedings of the American Philosophical Society*. – Vol. 103. – № 5. – 1959. – P. 629-635.

ЕЛЕКТРОННІ ВИДАННЯ

448. Исторические карты. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: planetolog.ru/map-history.php?type=178
449. A union in the interest of humanity - civilization - freedom and peace for all time. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3f05745/
450. A self-evident fact. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28736/
451. A trifle embarrassed. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28724/
452. American progress. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.09855/

453. Adm. A. Mahan [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ggbain.17956/
454. «A lesson for anti-expansionist». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.thinglink.com/scene/746811844588470274
455. After many years. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28710/
456. Beveridge A. J. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ggbain.30563/
457. Blaine J. G. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: loc.gov/pictures/resource/cwpbh.03708/
458. Burgess J. W. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: library.columbia.edu/locations/cuarchives/resources/coeducation/jwburgess.html
459. Carnegie A. Three-quarter length portrait, standing behind chair, facing front. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/item/96515657/
460. Cleveland G. Bust portrait, facing right. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3a48692/
461. Commercial might versus divine right. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.25637/
462. Columbia's Easter bonnet. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3g06550/
463. Consistency. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b49121/
464. Declined with thanks. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3g02158/
465. Encouraging the child. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.25502/
466. Fiske J. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ubooks.pub/Books/ON/B1/E1503R7655/12MB1503.html
467. «Give it another twist, Grover - we're all with you!». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28975/

468. «Hands Across The Sea». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.historyonthenet.com/authentichistory/1898-1913/4-imperialism/4-rapprochement/18980611_Hands_Across_The_Sea-Judge-Gillam.jpg
469. Hay J. Bust portrait, facing right. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: loc.gov/pictures/resource/cph.3a48473/
470. His 128th birthday. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.25863/
471. It Ought to be a Happy New Year. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: library.osu.edu/dc/concern/generic_works/g732tk30x#.VnRPCXsfuP-
472. «Let us have peace». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28979/
473. Maurer J. H. The Influence of Thinkers and Ideas on History: The Case of Alfred Thayer Mahan. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.fpri.org/article/2016/08/influence-thinkers-ideas-history-case-alfred-thayer-mahan/
474. «Magnified security». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.26268/
475. McKinley M. Cruise of the Great White Fleet. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.history.navy.mil/research/library/online-reading-room/title-list-alphabetically/c/cruise-great-white-fleet-mckinley.html
476. McKinley W. Head-and-shoulders portrait, facing right. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3a53298/
477. «Misery loves company; – but they hope soon to be out of it». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.25508/
478. Monroe J. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3c04958/
479. Morgan J. P. Half-length portrait, facing front. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b40359/
480. Morgan J. T. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b30022/

481. No limit. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.26411/
482. No chance to criticize. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28704/
483. Olney R. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: loc.gov/pictures/resource/ggbain.05196/
484. «Our Christmas tree». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28570/
485. «Peace». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.25942/
486. Photo #: NH 106192. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/i06000/i06192.jpg
487. Photo #: NH 73318. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/h73000/h73318.jpg
488. Photo #: NH 63136. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/h63000/h63136.jpg
489. Photo #: NH 63137. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/h63000/h63137.jpg
490. Photo #: NH 73315. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/h73000/h73315.jpg
491. Photo #: NH 100338. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/i00000/i00338.jpg
492. Photo #: NH 106187-KN. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/i06000/i06187k.jpg
493. Photo #: NH 68873. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/h01000/h01567.jpg
494. Photo #: NH 53142. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/h53000/h53142.jpg
495. Photo #: NH 41694. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/h41000/h41694.jpg

496. Photo #: NH 67142. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ibiblio.org/hyperwar/OnlineLibrary/photos/images/h67000/h67142.jpg
497. President Theodore Roosevelt shown deploying his new diplomacy of 'Speak softly and carry a big stick' in political cartoon. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.alamy.com/stock-photo-president-theodore-roosevelt-shown-deploying-his-new-diplomacy-of-50030782.html
498. Puck's own Yorktown celebration. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28522/
499. Putting his foot down. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28534/
500. Rockefeller J. D. Head-and-shoulders portrait, facing left. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/item/2005683929/
501. Roosevelt T. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/hec.15043/
502. «School begins». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28668/
503. Seward W. H. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3a23003/
504. Senator Lodge H. C. Head-and-shoulders portrait, facing right. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsc.03676/
505. Strong J. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.timetoast.com/timelines/us-imperialism-3086c323-5e1c-4d9f-8992-7d8269af73bc
506. Taft W. H. Half-length portrait, seated, facing left. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3c11453/
507. The Great White Fleet: Dates & Places. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.molohon.org/adv/jhm/gwf
508. «The Bosses of the Senate». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b52004/

509. «The helping hand». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.27731/
510. «Theodore Roosevelt and his Big Stick In the Caribbean». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.historyonthenet.com/authentichistory/1898-1913/4-imperialism/7-bigstick/1904_TR_and_His_Big_Stick_in_the_Caribbean-WA_Rogers.jpg
511. «The White Man's Burden». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: library.osu.edu/dc/concern/generic_works/g732tk384#.VnRQOHsfuP8
512. «The next thing to do». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/item/2012647577/
513. «The tug of war in the far east». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28630/
514. «The real trouble will come with the "wake"». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ds.09327/
515. «The open door». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28600/
516. Transcontinental Railroad Map. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.lmsa.info/map-us-railroads-1870/transcontinental-railroad-map-1870-www-pixshark.html
517. U.S. battleships saluting the Mayflower, Hampton Roads, Va. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/det.4a15932/
518. U.S.S. New Jersey. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/det.4a15939/
519. «United we stand for civilization and peace!». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.loc.gov/pictures/resource/ppmsca.28707/
520. Uncle Sam: «That's a Live Wire, Gentlemen». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.historyonthenet.com/authentichistory/1898-1913/4-imperialism/7-bigstick/1903_Thats_a_Live_Wire_Gentleman-RogersNY_Herald.jpg

ДОВІДКОВІ ТА БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСІБНИКИ

521. Словник іншомовних слів / Уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук, думка, 2000. – 680 с.
522. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1017 с.
523. Бибик С. П., Сюта Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання / За ред. С. Я. Ярмоленко; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. – Харків: Фоліо, 2006. – 623 с.
524. New Webster's dictionary and thesaurus of the English language. – Front Cover: Lexicon Publications, 1993. – 1149 p.
525. Webster's Ninth New Collegiate Dictionary. – Springfield, Massachussets: Merriam-Webster, 1987. – 1563 p.
526. Войны эпохи империализма. Испано-американская война [Электронный ресурс]. – Режим доступа: konturmap.ru/spain-america.html

АВТОРЕФЕРАТИ

527. Лукач І. Б. Доктрина Монро в латиноамериканській політиці США (1895-1917 рр.): Авторефер. дис. канд. іст. наук. – Київ, 2016. – 16 с.
528. Набока О. В. Політика США в Східній Азії в 30-70-х рр. XIX ст.: Автореф. дис. докт. іст. наук. – Львів, 2017. – 36 с.
529. Цвіркун О. Ф. Зовнішня політика США 1898-1914 рр. в оцінці російських часописів: Авторефер. дис. канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1993. – 15 с.
530. Черняєв В. С. Військово-морська політика США 1909-1922 рр.: Авторефер. дис. канд. іст. наук. – Київ, 2016. – 16 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Зростання населення провідних держав світу
в 1890-1913 рр.

	1890	1900	1910	1913
США	62,6	75,9	91,9	97,3
Росія	116,8	135,6	159,3	175,1
Німеччина	49,2	56	64,6	66,9
Австро-Угорщина	42,6	46,7	50,8	52,1
Японія	39,9	43,8	49,1	51,3
Франція	38,3	38,9	39,5	39,7
Британія	37,4	41,1	44,9	45,6
Італія	30	32,2	34,4	35,1

Джерело: [348, с. 199].

Додаток А.1. Промислове виробництво в США та інших країнах
(в млн. дол.).

	1860 р.	1894 р.
США	1,907	9,498
Великобританія	2,808	4,263
Німеччина	1,995	3,357
Франція	2,092	2,900

Джерело: [258, с. 290].

Додаток Б. Американські трести, капітал яких становив не менше
50 млн. дол. (станом на 1903 р.)

Назва тресту	Капітал (в млн. дол.)
US Steel Corporation	1,400
Consolidated Tobacco Co.	262
International Mercantile Marine	195
US Seather Co.	181
Amalgamated Copper	155
American Telegraph and Telephone	153
Consolidated Gas	152
Anthracite Coal Combine	150
Metropolitan Securities	147
Western Union Telegraph	146
Chicago Union Traction	120
International Harvester	120
Consolidated Lake Superior	117
Bay State Gas	112
Smelting Combine	100
Standard Oil	100
United Railways Saint-Louis	90
United Railways Baltimore	90
Manhattan Railway	88
American Can Co.	88
American Sugar	85
Union Steel Co.	85
New Orleans Traction	80
United Copper	80
Corn Products Co.	80
Plow Combine	75

Додаток Б. Американські трести, капітал яких становив не менше
50 млн. дол. (станом на 1903 р.)

Union Traction Philadelphie	72
Central Lumber Co. of Caliphornia	70
Realty Trust	66
Woolen Trust	65
People Gas-Chicago	64
Pittsburg-Coal	64
Rubber Trust	62
Union Steel and Chain	60
American Car and Foundry	59
North Jersey Street-Rail way	59
New England Insurance exchange	58
Biscuit-Trust	56
Underwriters Association-New-York	56
Republic Iron and Steel	55
Paper Combine	54
Shipbuilding Trust	54
Philadelphia electric	53
Locomotive Trust	51
Western Telephone Co.	51
Cambria Steel	50
Chemical Trust	50
Crucible Steel Co.	50
Federal Sugar	50
Rubber Goods Co.	50
Soapmakers Combine	50
Virginia-Carolina Chemical Co.	50

Джерело: [287, с. 100-101].

Додаток В. Торгівельний баланс США (в млн. дол.)

Роки	Експорт					Імпорт				
	Європа	Канада, Латинська Америка	Азія	Інші	Всього	Європа	Канада, Латинська Америка	Азія	Інші	Всього
1870	381	79	4	7	471	241	153	37	5	436
1875	459	100	7	8	574	281	191	52	8	533
1880	719	93	12	12	836	371	212	74	11	668
1885	599	104	21	18	742	319	183	61	15	578
1890	684	133	20	21	858	450	238	81	20	789
1895	628	143	18	19	808	384	246	84	19	732
1900	1, 040	227	68	60	1, 394	441	224	146	40	850
1905	1, 021	318	135	46	1, 519	541	378	175	24	1, 118
1910	1, 136	479	78	53	1, 745	806	503	210	37	1, 557
1914	1, 486	654	141	84	2, 365	896	650	305	43	1, 894

Джерело: [96, с. 903-904; 906-907].

Додаток В.1. Сума вивозу товарів США (у відсотках)

Регіон	1900 р.	1913 р.
Європа	74,60	59,98
Північна Америка	13,45	25,04
Південна Америка	2,79	5,92
Азія	4,66	4,67
Океанія	3,11	3,21
Африка	1,39	1,18

Джерело: [288, с. 107].

Додаток Г. Тоннаж ВМФ США в 1865-1914 рр.

Рік	Тоннаж	Рік	Тоннаж
1865	462,035	1890	233,891
1866	510,000	1891	245,950
1867	265,966	1892	184,992
1868	239,010	1893	175,190
1869	186,552	1894	222,744
1870	179,884	1895	234,192
1871	176,442	1896	241,699
1872	173,318	1897	262,936
1873	179,884	1898	240,285
1874	169,040	1899	289,521
1875	158,492	1900	857,786
1876	150,157	1901	602,414
1877	148,177	1902	571,720
1878	158,479	1903	565,540
1879	148,900	1904	633,976
1880	145,030	1905	623,602
1881	145,725	1906	692,552
1882	131,348	1907	835,465
1883	59,491	1908	923,483
1884	84,626	1909	941,753
1885	89,144	1910	1,075,407
1886	92,277	1911	1,090,826
1887	79,440	1912	1,169,576
1888	139,545	1913	1,270,590
1889	204,311	1914	1,359,534

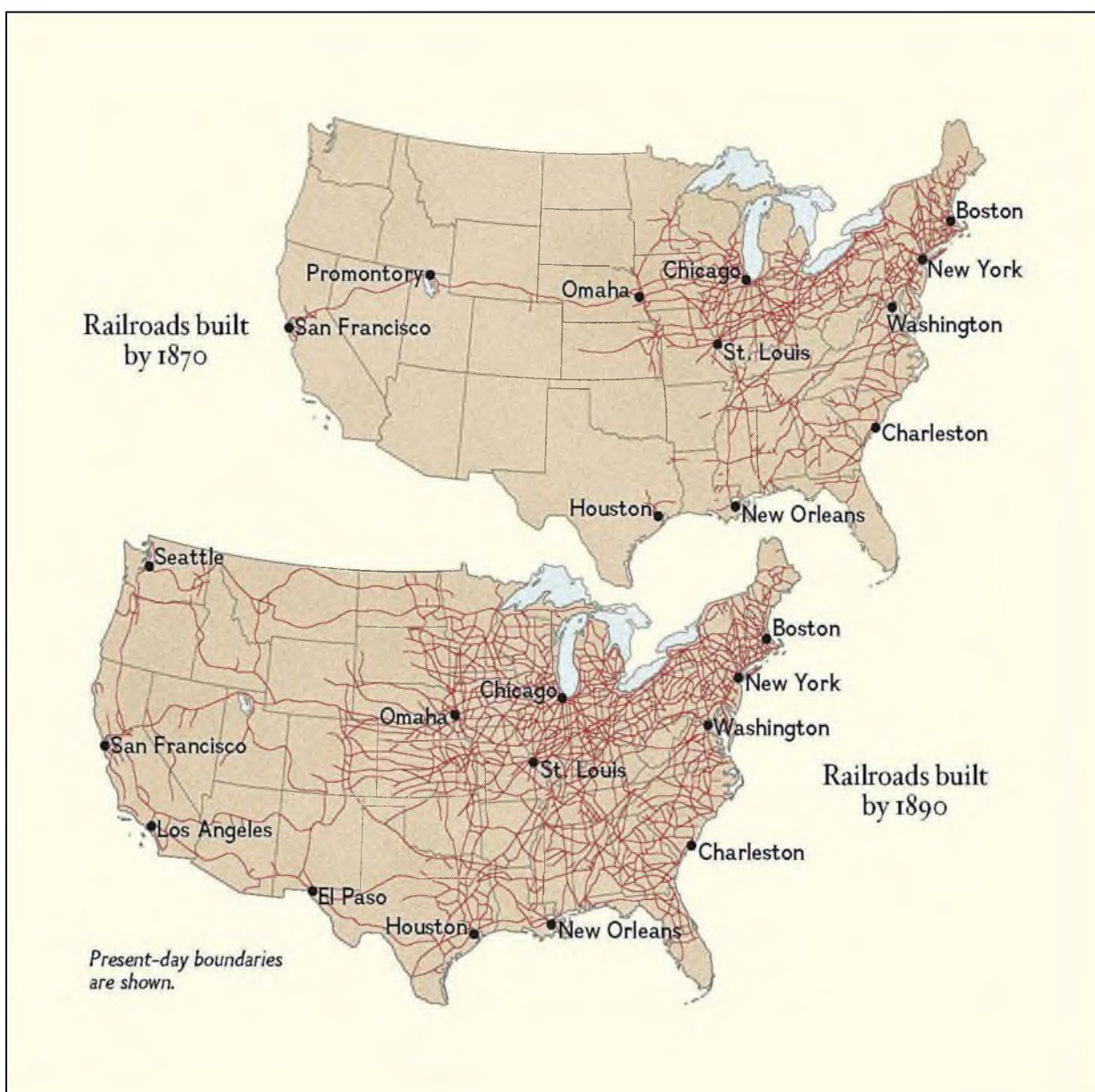
Джерело: [5, с. 3-4].

Додаток Г.1. Тоннаж ВМФ великих держав у 1880-1914 рр.

	1880	1890	1900	1910	1914
Британія	650,000	679,000	1,065,000	2,174,000	2,714,000
Франція	271,000	319,000	499,000	725,000	900,000
Росія	200,000	180,000	383,000	401,000	679,000
Італія	100,000	242,000	245,000	327,000	498,000
Німеччина	88,000	190,000	285,000	964,000	1,305,000
Австро-Угорщина	60,000	66,000	87,000	210,000	372,000
Японія	15,000	41,000	187,000	496,000	700,000

Джерело: [348, с. 203].

Додаток Д. Прокладення залізниць в США

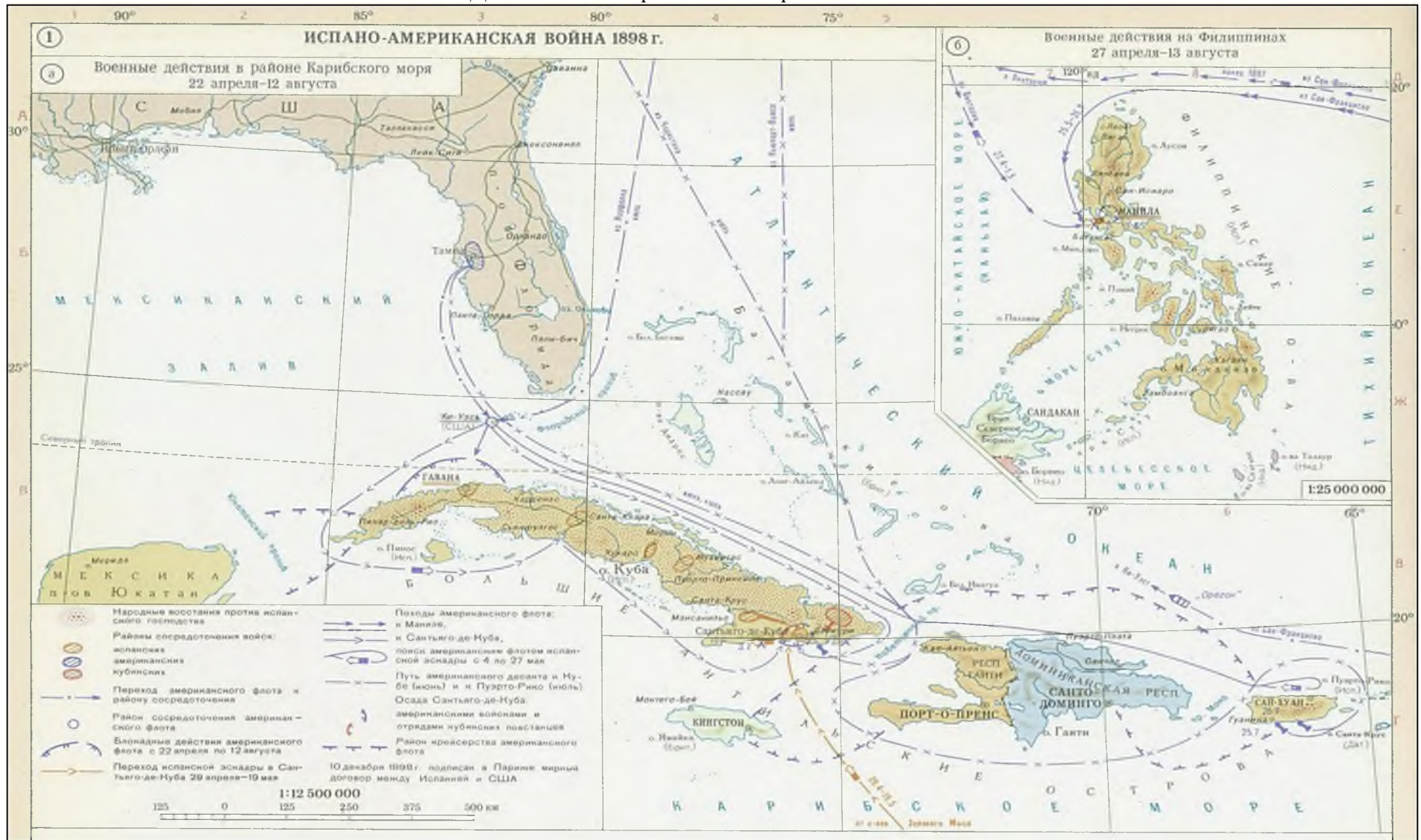
Джерело: [516].

Додаток Е. Освоєння нових територій

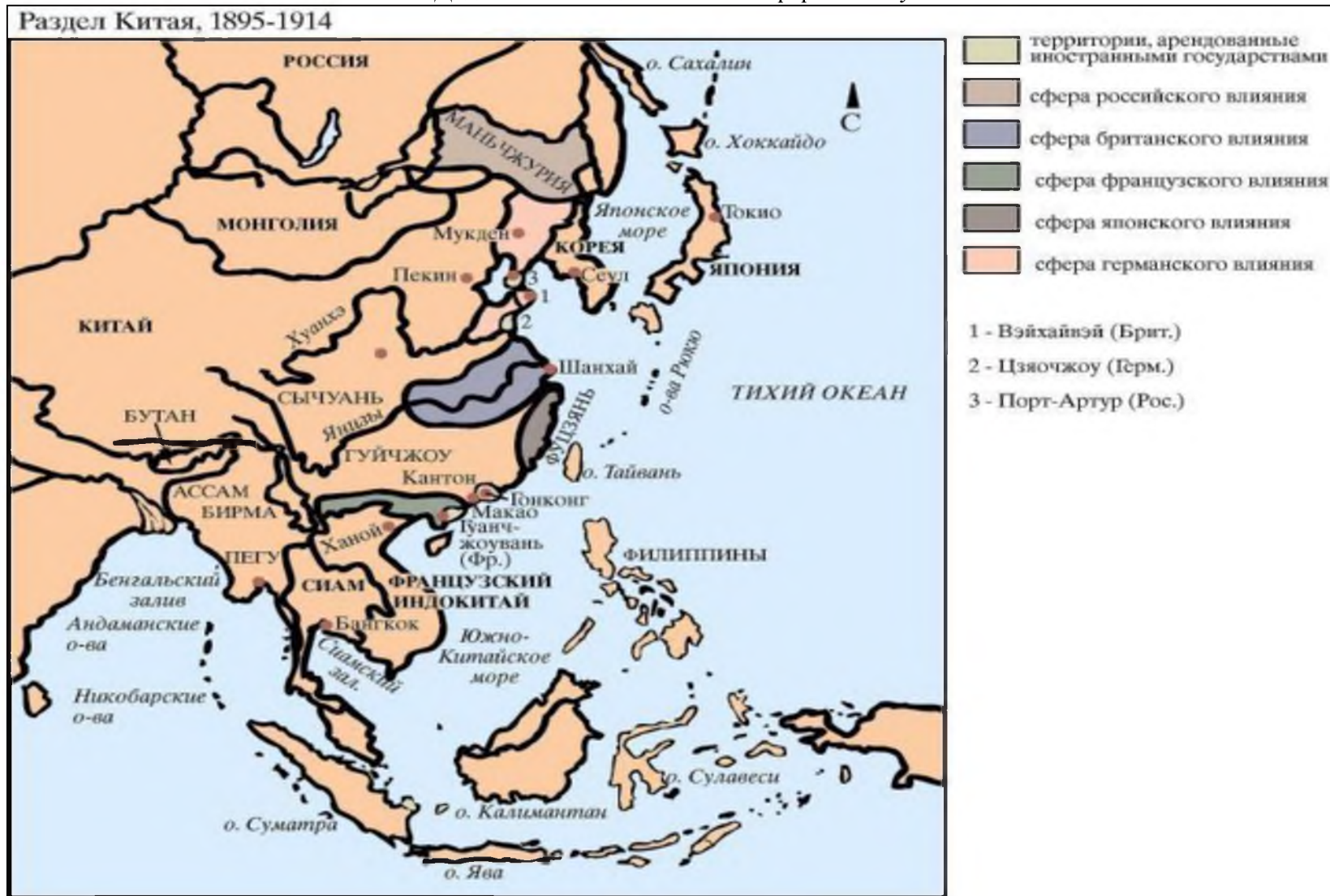
Джерело: [305, с. 441].

Додаток Є. Театри іспано-американської війни

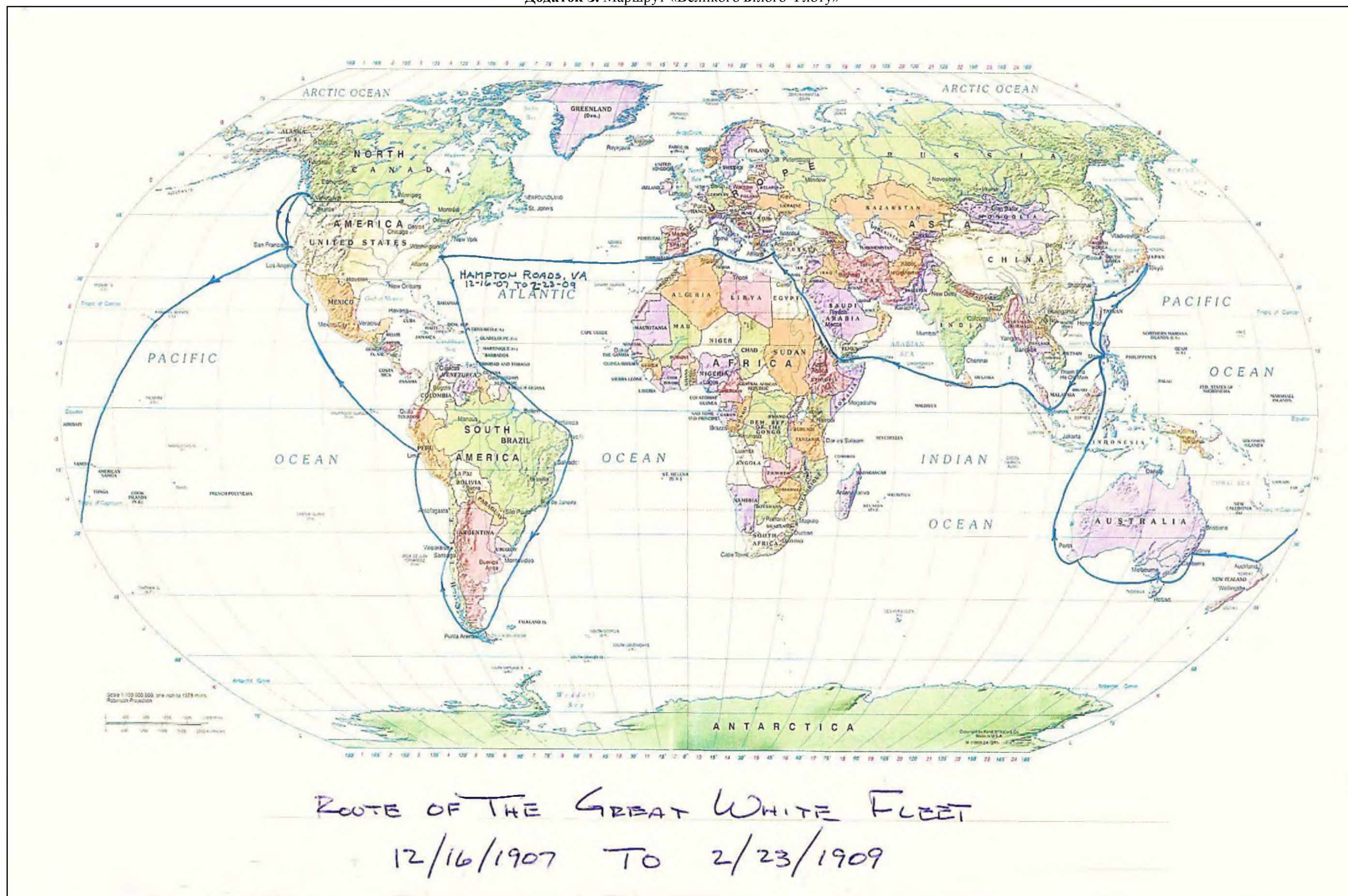
Джерело:[526].

Додаток Ж. Поділ Китаю на сфери впливу

Джерело: [448].

Додаток 3. Маршрут «Великого Білого Флоту»

Додаток К . Капітани індустрії США: Дж. Д. Рокфеллер (1),
Е. Карнегі (2), Дж. П. Морган (3)

1

2

3

Джерело: [500; 459; 479].

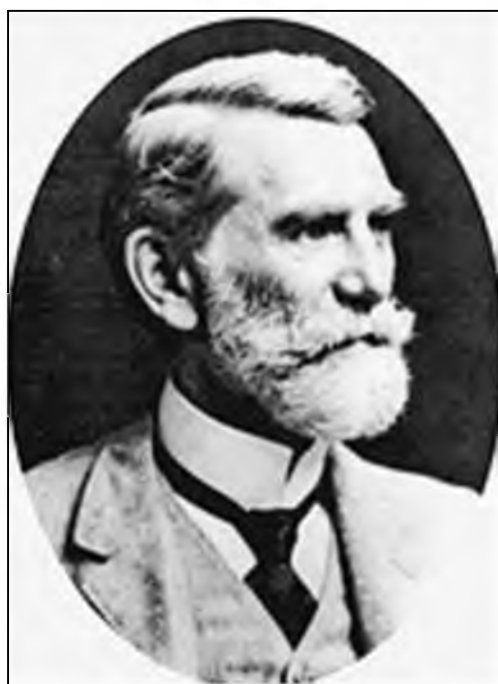
Додаток К. 1. Ідеологи американського соціал-дарвінізму: Дж. Фіске (1),
А. Беверідж (2), Дж. Стронг (3) та А. Т. Мехен (4)

1

2

3

4

Джерело:[466; 458; 505; 453].

Додаток К.2. Держсекретарі США: В.Г.Сьюард (1), Дж. Блені (2),
Р. Олні (3), Дж. Хей (4)

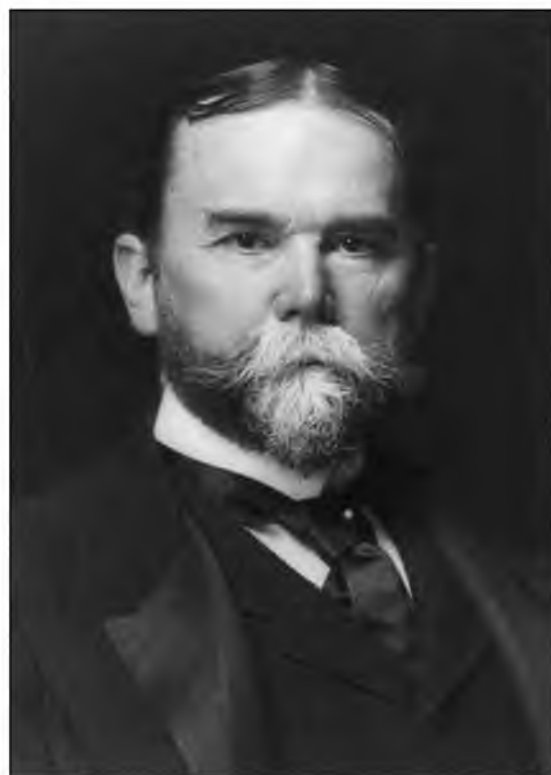
1

2

3

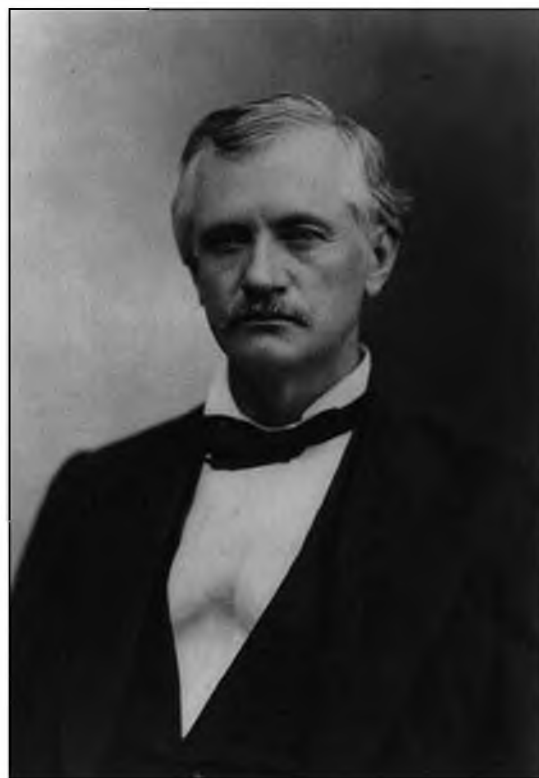
4

Джерело: [503; 457; 483; 469].

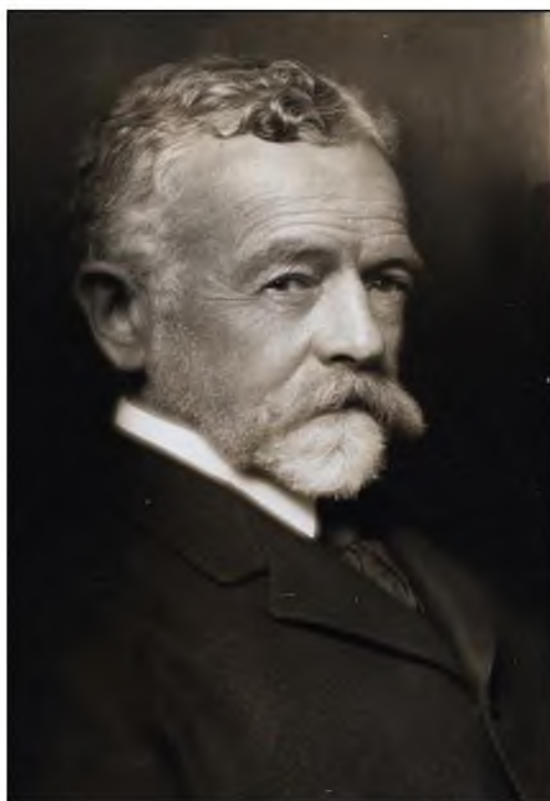
Додаток К.3 Сенатори-прибічники експансіоністської зовнішньої політики:
А. Д. Беверідж (1), Дж. Т. Беверідж (2), Г. К. Лодж (3)

1

2

3

Джерело: [456; 480; 504].

**Додаток К.4. Президенти США: Дж. Монро (1), Г. Клівленд (2),
В. Мак-Кінлі (3), Т. Рузвельт (4), В. Тафт (5)**

1

2

3

4

5

Джерело: [478; 460; 476; 501; 506].

Додаток Л. «Великий Білий Флот»: Флот в порті Хемптон-Роуз
(грудень 1907 р.) **(фото 1)**; Відплиття кораблів «Великого Білого Флоту» (грудень 1907 р.)
(фото 2)

Фото 1.

Фото 2.

Джерело: [517; 486].

Додаток Л.1. Деякі Кораблі «Великого Білого Флоту»: Нью-Джерсі (грудень 1907 р.) (фото 1); Конектікут (1908 р.) (фото 2)

Фото 2.

Фото 2.

Джерело: [518; 487].

Додаток Л.2. Деякі Кораблі «Великого Білого Флоту»: Луїзіана (квітень 1908 р.) (**фото 1**); Небраска (1908 р.) (**фото 2**); Алабама (1908 р.) (**фото 3**)

Фото 1.

Фото 2.

Фото 3.

Джерело: [488; 489; 490].

Додаток Л.3. «Плавання Великого Білого Флоту»: американська морська піхота на параді в Сідней (Австралія) (1908 р.) (фото 1); американські моряки в Мельбурні (Австралія) (1908 р.) (фото 2)

Фото 1.

Фото 2.

Джерело: [491; 492].

Додаток Л.4. «Плавання Великого Білого Флоту»: американські матроси в Йогогамі (Японія) (1908 р.) (**фото 1**); морські офіцери США на банкеті в Амої (Китай) (листопад, 1908 р.) (**фото 2**)

Фото 1.

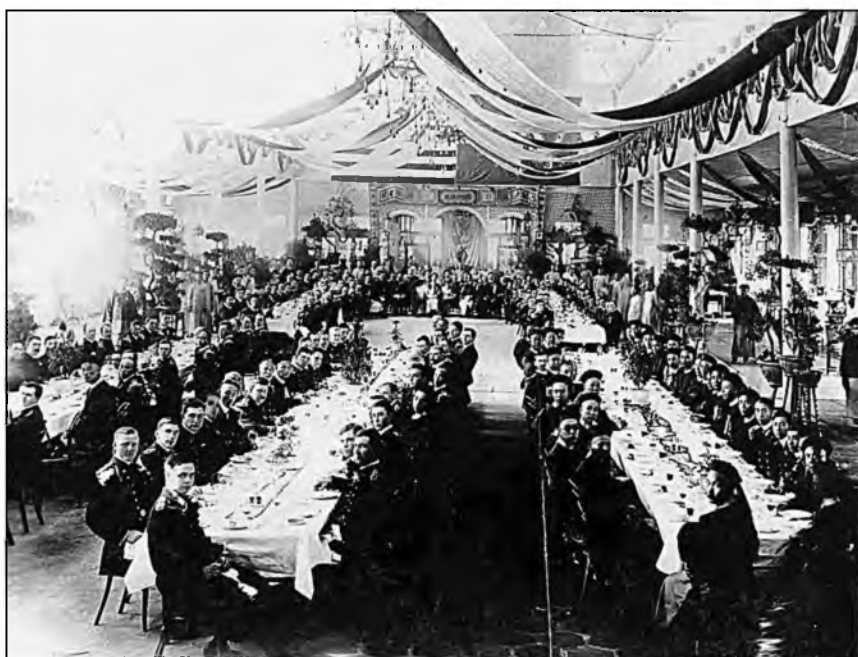

Фото 2.

Джерело: [493; 494].

Додаток Л.5. «Плавання Великого Білого Флоту»: натовп в очікуванні прибуття кораблів флоту, порт Хемптон-Роуз (лютий 1909 р.) (**фото 1**); президент Т. Рузвельт на палубі флагману Конектікут (лютий 1909 р.) (**фото 2**)

Фото 1.

Фото 2.

Джерело: [495; 496].

Додаток М. Карикатура «Власне свято Пака в Йорктауні» (жовтень 1881 р.)

Пояснення до додатку: На першому плані крокують американські політичні та військові діячі. На задньому плані зліва можна побачити сатиричне зображення американського флоту (старий корабель із табличкою «Our Navy») та армії (старий солдат із табличкою «Our Army»). На задньому плані зправа іноземні делегати Франції та Німеччини, які спостерігають за цим.

Джерело: [498].

Додаток Н. Карикатури на могутність монополій: «Боси Сенату» (1889 р.) (Рис. 1);
«Допомога» (1911 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Рис. 2

Пояснення до додатку. Дж. П. Морган допомагає Дядькові Сему веслувати.

Джерело: [508; 509].

Додаток Н.1. «Комерційна могутність проти божественного права» (травень 1902 р.) (Рис. 1); «Очевидний факт» (вересень 1897 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку: Величезний Дж. П. Морган, який несе рід достатку, заповнений залізничними шляхами, кораблями, телеграфними лініями та рейками – символ широкого спектру галузей промисловості, які він контролює. Нижче зображені німецький та англійський імператори, які розступаються перед ним.

Рис. 2

Пояснення до додатку. Карикатура на митну політику США. В той час, як Дядько Сем борсається в невеличкому ставку під назвою «Домашній ринок», захищеному тарифами, інші держави (на задньому плані кораблі Франції, Німеччини, Італії, Англії та Австро-Угорщини) розширюють свої світові ринки.

Джерело: [461;450].

Додаток П. Карикатури на політику Г. Клівленда:
 «Ми з тобою Гровере, давай ще раз» (січень 1896 р.) (Рис. 1);
 «Нехай буде мир» (січень 1896 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку: Президент Гровер Клівленд закручує хвоста британському леву. Ймовірно карикатура на англо-венесуельську кризу.

Рис. 2

Пояснення до додатку. Карикатура на англо-венесуельську кризу. Президент США Гровер Клівленд та прем'єр-міністр Англії лорд Молсбері випаюють люльку миру. В ямі покладена сокира війни, яка має бути зарита.

Джерело: [467; 472].

Додаток Р. «Американський прогрес» (1873 р.)

Пояснення до додатку. Проведіння веде американських переселенців на Захід. На зображенні можна побачити індіанські племена та стада бізонів, які відступають перед силою цивілізації.

Джерело. [452].

Додаток С. Американська імперія: «Великодній капелюшок Колумбії» (1901 р.) (Рис. 1);
«Його 128 день народження» (червень 1904 р.) (Рис. 2)

Рис. 1.

Пояснення до додатку. Колумбія (США) приміряє капелюшок світової держави.

Рис. 2

Пояснення до додатку. Американський орел, що простягнув свої крила – символізує розширення сфер впливу США від Пуерто-Ріко та Куби до Філіппін.

Джерело: [462; 470].

Додаток С.1. «Відмовлено із вдячністю» (1900) (Рис. 1);
«Збентежена дрібниця» (серпень 1898 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку. В. Мак-Кінлі, зображений в ролі кравця, робить замірки для нового одягу Дядькові Сему. Зліва зображені анти експансіоністи, які пропонують засіб від розширення. Дядько Сем відповідає, що ніколи не вживав нічого подібного і вже занадто старий для того, аби починати.

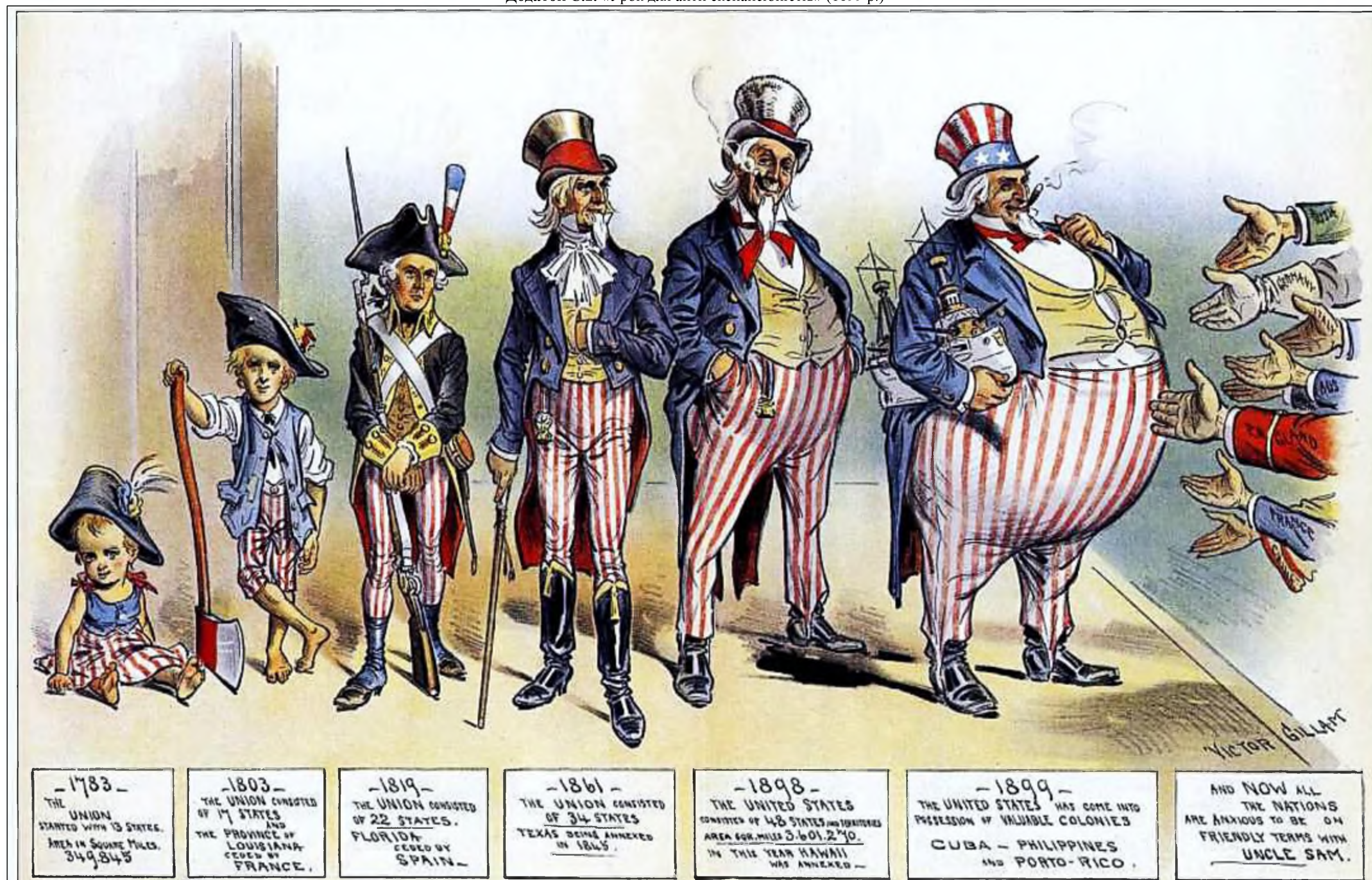

Рис. 2

Пояснення до додатку. «Призначення Долі» вручає Дядькові Сему та Колумбію кошик з малюками, позначеними як Куба, Пуерто-Ріко, Гаваї та Філіппіни. На задньому фоні можна побачити танцюючих дітей, позначених як Техас, Нью-Мексико, Каліфорнія та Аляска.

Джерело: [464; 451].

Додаток С.2. «Урок для анти експансіоністів» (1899 р.)

Пояснення до додатку. На карикатурі зображено зростання Дядька Сема від підписання Паризького договору 1783 р. й до здобуття заморських територій в 1898-1899 рр. Збоку можна побачити простягнуті руки великих держав, які прагнуть дружби із США.

Джерело: [454].

Додаток Т. Флот: «Мир» (березень 1905 р.) (Рис. 1);
Збільшена безпека (травень 1908 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку. Флотилія кораблів із обличчям Т. Рузвельта на флагманському кораблі. Зверху сидить озброєна Колумбія, яка тримає оливкову гілку, зроблену зі штиків.

Рис. 2

Пояснення до додатку. Дядько Сем розглядає лінкор, позначений як ВМС США, через збільшуваче скло із надписом «Національна пихатість». Він також тримає документ під назвою «доктрина Монро».

Джерело: [485; 474].

Додаток Т.1. Політика великої палиці: «Світовий поліцейський» (1901 р.) (Рис. 1);
 «Т. Рузвельт та його велика палиця в Карибському басейні» (1904 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку. Президент Т. Рузвельт, зображений у вигляді світового поліцейського. В одній руці він тримає велику палицю – «Нова дипломатія», а в іншій арбітражний договір.

Рис. 2

Пояснення до додатку. Т. Рузвельт, озброєний великою палицею та ВМФ, слідкує за порядком в Карибському басейні.

Джерело: [497; 510].

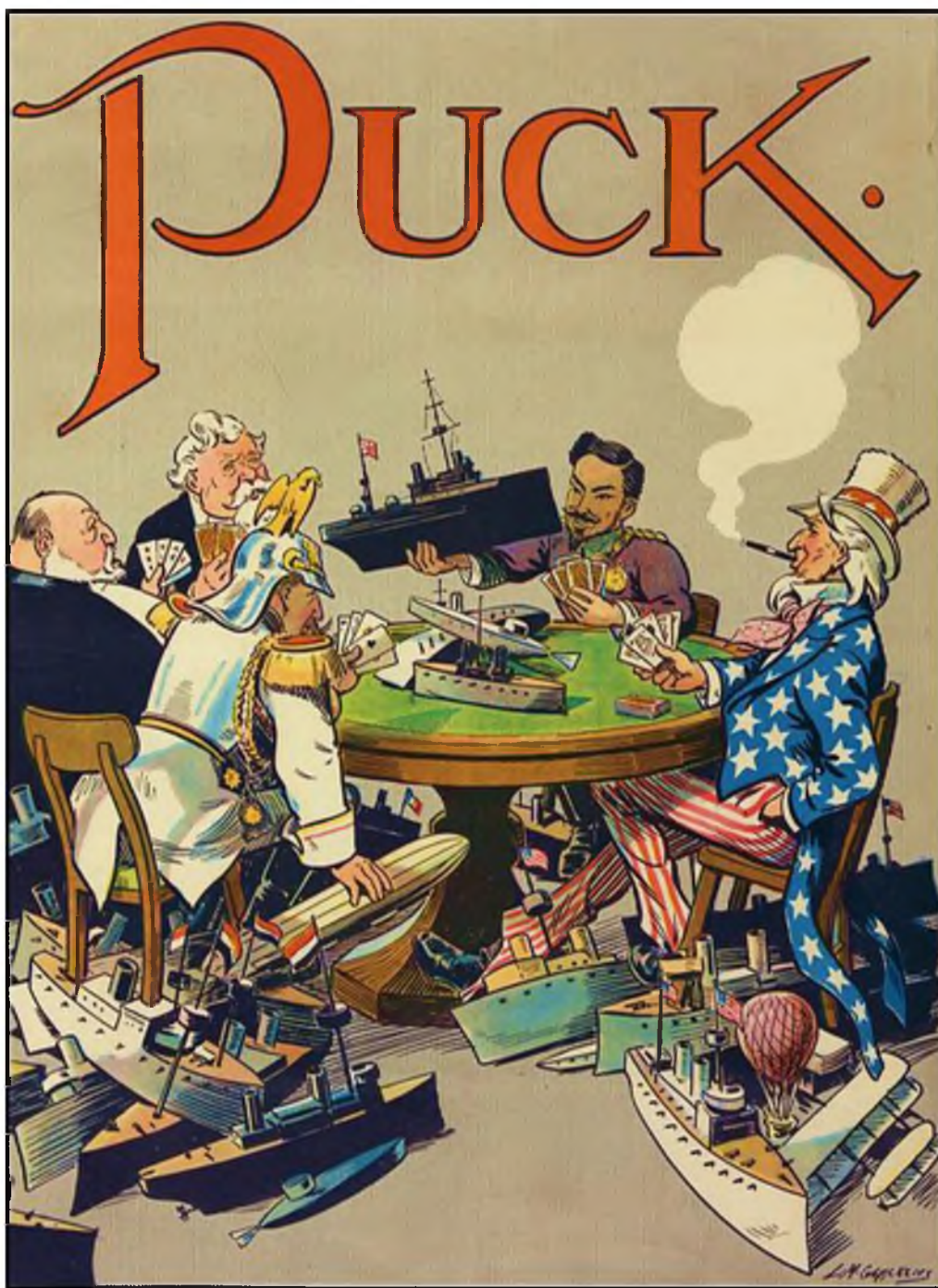
Додаток Ф. «Доктрина Монро»

Пояснення до додатка: Дядько Сем вказує Джону Булю та Вільгельму II на «доктрину Монро». Карикатура на другу венесуельську кризу.

Джерело: [520].

Додаток Х. Гонка озброєнь. «Без ліміту» (вересень 1909 р.)

Пояснення до додатку. *Імператор Мейдзі (Японія), Дядько Сем (США), Вільгельм II (Німеччина), Едуард VII (Англія) та Еміль Лубе (Франція) грають в покер. В якості ставок слугують військові кораблі. Мейдзі клад на стіл ще один дредноут і підвищує ставки. Карикатура відображає гонку озброєнь.*

Джерело: [481].

Додаток Ц. Цивілізаторська місія США: «Школа починається» (січень 1899 р.)

Пояснення до додатку. Дядько Сем в ролі вчителя веде урок. На його столі можна побачити книгу «Перші уроки самоуправління США» Навпроти нього сидять незадоволені нові учні, підписані як Філіппіни, Гавайї, Пуерто-Ріко та Куба. В іншій частині класу можна побачити учнів із підписами Каліфорнія, Техас, Нью-Мексико, Арізона та Аляска. На карикатурі можна побачити афроамериканського хлопчика, який мисє вікно, самотнього хлопчика-індіанця, який читає перевернуту книгу, а також китайського хлопчика, який стоїть на порозі класу.

Джерело: [502].

Додаток Ц.1. «Заохочуючи дитину» (лютий 1901 р.) (Рис. 1);
«Наше різдвяне дерево» (грудень 1899 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку. Дядько Сем розмовляє з молодим хлопчиком (Куба), який будує на піску капітолій із написом «Кубинська незалежність».

Рис. 2

Пояснення до додатку. Дядько Сем та Колумбія роздають різдвяні подарунки дітям, позначеним як Гавайї, Самоа, Пуерто-Ріко, Куба та Філіппіни.

Джерело: [465;484].

Додаток Ц.2. Консистенція (1891 р.)

Пояснення до додатку. Дядько Сем прихильний до африканців, азіатів та європейців, але в той же час винищує індіанське населення США. Джерело: [463].

Додаток Ч. Англо-саксонська єдність:
«Союз в інтересах людства, цивілізації та вічного миру» (1898 р.)

Пояснення до додатку. Плакат, на якому Дядько Сем та Джон Буль потискають один одному руки, що символізує єдність США і Англії. Позаду жіночі персоніфіковані образи двох країн – Колумбія (США) та Британія (Англія), що сидять поруч. Нижче можна побачити докази спільності двох народів, серед яких: англійська мова, ресурси, цілісність, доблесть, колоніальний успіх, шляхетність, та непереможність. В якості доказу останньої зображені морські перемоги США (битва при Манілі та Сантьяго 1898 р.) і Великобританії (перемога над Непереможною армадою в 1588 р. й Трафальгарська битва 1805 р.).

Джерело: [449].

Додаток Ч.1. Англо-саксонська єдність: «Об'єднані ми стоїмо за цивілізацію та мир» (червень 1898 р.) (Рис. 1); «Після багатьох років» (липень 1898 р.) (Рис. 2)

Рис. 1.

Пояснення до додатку. Дядько Сем та Джон Буль оглядають Земну кулю.

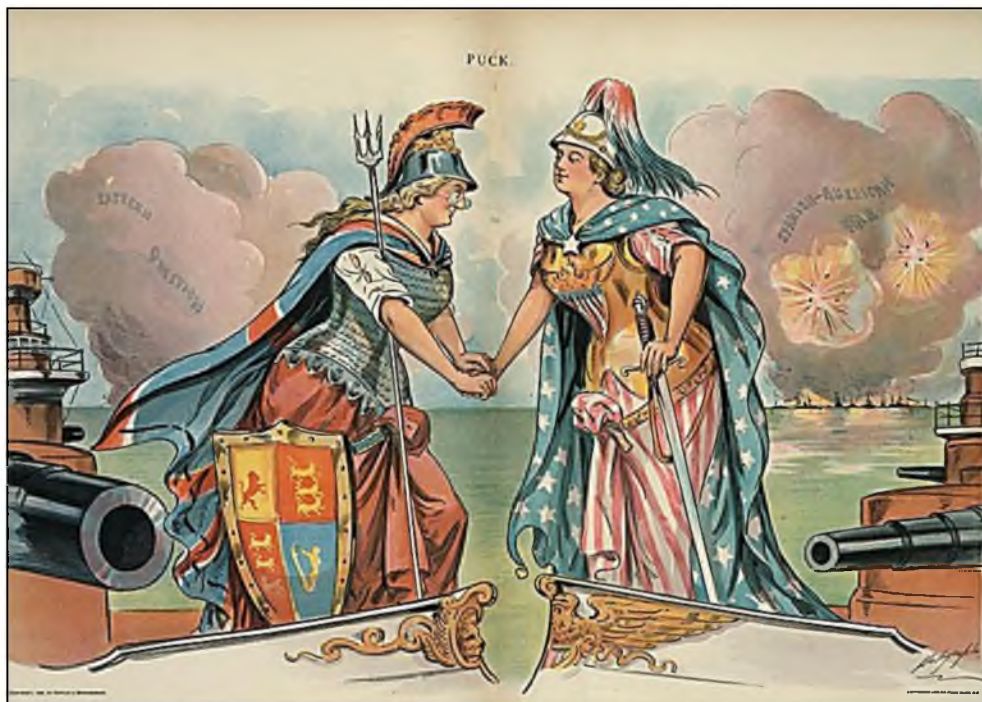

Рис. 2

Пояснення до додатку. Британія та Колумбія потискають руки.

Джерело: [519; 455].

Додаток Ч.2. Англо-саксонська єдність:
 «Це має бути щасливий Новий Рік» (січень 1899 р.) (Рис. 1);
 «Рука через море» (червень 1898 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку. Дядько Сем та його кузен Джон Буль володіють навколишнім світом.

Рис. 2

Пояснення до додатку. Дядько Сем подає руку Джону Булю.

Джерело: [471; 468].

Додаток Ч.3. Англо-саксонська єдність: «Тягар білої людини» (квітень 1899 р.) (Рис. 1);
 «Нещастя любить компанію, але вони сподіваються незабаром вийти з нього»
 (березень 1901 р.) (Рис. 2)

Рис. 1.

Пояснення до додатку. Дядько Сем, слідуючі за Джоном Буллем, несе підкорені народи до цивілізації.

Рис. 2.

Пояснення до додатку. Джон Буль та Дядько Сем, які погрузли в колоніальних конфліктах – бурській та філіппінській війнах.

Джерело: [511; 477].

Додаток Ш. Поділ Китаю.

«Нема можливості критикувати» (травень 1898 р.) (Рис. 1);

«Наступне, що слід зробити» (червень 1898 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку. Дядько Сем сидить за столом, на якому в якості страв можна побачити Кубу та Філіппінські острови. Поряд лежить пляшка із написом «Пуерто-Ріко». За сусіднім столом Росія, Англія, Японія, Франція та Німеччина ділять Китай. З-за колони за цим спостерігають Італія та Австро-Угорщина.

Рис. 2

Пояснення до додатку. Дядько Сем, оточений стіною митного тарифу, спостерігає за тим, як Франція, Німеччина, Японія, Англія та Росія продираються на китайський ринок. Джерело: [482; 512].

Додаток Ш.1. «Перетягування канату на Далекому Сході» (вересень 1898 р.) (Рис. 1);
«Відкриті двері (травень 1899 р.) Рис. 2

Рис. 1

Пояснення до додатку. Імператор Мейдзі, Дядько Сем та Джон Буль, що стоять під спільним прапором «Політика відкритих дверей» перетягують канат «Торгівельне панування». Їх суперники – Микола II, Вільгельм II та Фелікс Фор тягнуть канат до воріт із написом «Обмежена торгівля».

Рис. 2

Пояснення до додатку. Джон Буль, що стоїть біля входу із написом «Індія» та Дядько Сем, який стоїть навпроти, під написом «Філіппіни», запрошують Німеччину, Росію, Францію, Італію та Австро-Угорщину внеститовари для експорту й торгівлі до Китаю. Джерело: [513; 515].

Додаток Ш.2. «Поклавши ногу вниз» (серпень 1899 р.) (Рис. 1);
«Справжня проблема прийде із пробудженням» (1900 р.) (Рис. 2)

Рис. 1

Пояснення до додатку. Дядько Сем тримає торгівельний договір із Китаєм. Навколо нього стоять Німеччина, Італія, Англія, Росія та Франція, які збираються поділити карту Китаю. На задньому плані Австро-Угорщина, яка також готується приєднатися до поділу.

Рис. 2

Пояснення до додатку. Коаліція восьми держав, що придушила іхетуанське повстання: білий орлан (США), ведмідь (Росія), гепард (Японія), чорний орел (Німеччина), півень (Франція), лев (Англія), двоголовий орел (Австро-Угорщина), вовк (Італія). В центрі переможений дракон (Китай).

Джерело: [499; 514].